JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

2

ROČNÍK 69, 2018

sciendo

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS
VEDECKÝ ČASOPIS PRE OTÁZKY TEÓRIE JAZYKA

JOURNAL OF LINGUISTICS
SCIENTIFIC JOURNAL FOR THE THEORY OF LANGUAGE

Hlavná redaktorka/Editor-in-Chief: doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.
Výkonní redaktori/Managing Editors: PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD., Mgr. Miroslav Zumrík, PhD.

Redakčná rada/Editorial Board: doc. PhDr. Ján Bosák, CSc. (Bratislava), PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), PhDr. Ingrid Hrubaničová, PhD. (Bratislava), doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), Mgr. Nicol Janočková, PhD. (Bratislava), Mgr. Alexandra Jarošová, CSc. (Bratislava), prof. PaedDr. Jana Kesselová, CSc. (Prešov), PhDr. Ľubor Králik, CSc. (Bratislava), PhDr. Viktor Krupa, DrSc. (Bratislava), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), Univ. Prof. Mag. Dr. Stefan Michael Newerkla (Viedeň – Rakúsko), Associate Prof. Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PaedDr. Vladimír Patráš, CSc. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Juraj Vaňko, CSc. (Nitra), Mgr. Miroslav Zumrík, PhD. prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc. (Bratislava).

Technický redaktor/Technical editor: Mgr. Vladimír Radik

Vydáva/Published by: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied
- v tlačenej podobe vo vydavateľstve SAP – Slovak Academic Press, s.r.o.
- elektronicky vo vydavateľstve Sciendo - De Gruyter
  https://content.sciendo.com/view/journals/jazcas/jazcas-overview.xml

Adresa redakcie/Editorial address: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava
kontakt: gabriela.mucskova@juls.savba.sk
Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of the journal is available at: http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/

Vychádza trikrát ročne/Published triannually

Dátum vydania aktuálneho čísla (2018/69/2) – január 2019

CiteScore 2017: 0.03
SCImago Journal Rank (SJR) 2017: 0.101
Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2017: 0.203

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS je evidovaný v databázach/JOURNAL OF LINGUISTICS is covered by the following services: Baidu Scholar; Cabell's Directory; CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities); CNKI Scholar (China National Knowledge Infrastructure); CNPIEC; De Gruyter – IBR (International Bibliography of Reviews of Scholarly Literature in the Humanities and Social Sciences); De Gruyter – IBZ (International Bibliography of Periodical Literature in the Humanities and Social Sciences); Dimensions; DOAJ (Directory of Open Access Journals); EBSCO (relevant databases); EBSCO Discovery Service; Elsevier – SCOPUS; ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences); Genamics JournalSeek; Google Scholar; International Medieval Bibliography; J-Gate; JournalGuide; JournalTOCs; KESLI-NDSL (Korean National Discovery for Science Leaders); Linguistic Bibliography; Linguistics Abstracts Online; Microsoft Academic; MLA International Bibliography; Naviga (Softweco); Primo Central (ExLibris); ProQuest (relevant databases); Publons; ReadCube; SCImago (SJR); Sherpa/RoMEO; Summon (Serials Solutions/ProQuest); TDNet; Ulrich's Periodicals Directory/ulrichsweb; WanFang Data; WorldCat (OCLC)

ISSN 0021-5597 (tlačená verzia/print) **ISSN 1338-4287 (verzia online)** **MIČ 49263**

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

2

ROČNÍK 69, 2018

sciendo

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

OBSAH
CONTENT • СОДЕРЖАНИЕ

Štúdie
Studies • Статьи

125 Lena IVANČOVÁ: K intonologickej charakteristike slabiky v slovenčine
IVANČOVÁ, Lena: On the intonological characteristics of syllable in the Slovak language
ИВАНЧОВА, Лена: К интонологической характеристике слога в словацком языке

141 Jana KLINGOVÁ: Emócie a emocionálnosť v mediálnej interakcii (so zameraním na jazyk mediálneho športu)
KLINGOVÁ, Jana: Emotions and emotionality in media interaction (focused on the media sport language)
КЛИНГОВА, Яна: Эмоции и эмоциональность в медийном взаимодействии (с особым акцентом на язык спорта в масс-медиа)

175 Monika BARANCOVÁ – Jana BÍROVÁ – Zdena KRÁĽOVÁ: Vplyv sociálno-demografických faktorov na výskyt kontaktových javov v reči Slovákov žijúcich v Španielsku
BARANCOVÁ, Monika – BÍROVÁ, Jana – KRÁĽOVÁ, Zdena: The impact of socio-demographic factors on the occurrence of inter-lingual phenomena in the speech of Slovaks living in Spain
БАРАНЦОВА, Моника – БИРОВА, Яна – КРАЛЁВА, Здена: Влияние социально-демографических факторов на наличие контактных явлений в речи проживающих в Испании словаков

187 Максим А. ЮЮКИН: К вопросу о содержательной классификации славянской топонимии
YUYUKIN, Maksim A.: On the problem of the classification of the Slavic toponymy in the content plane
JUJUKIN, Maxim A.: K otázke obsahovej klasifikácie slovanskej toponymie

Diskusie
Discussions • Дискуссии

199 Martin BRAXATORIS – Michal ONDREJČÍK: Rola Avarského kaganátu pri vzniku slovenčiny
BRAXATORIS, Martin – ONDREJČÍK, Michal: The role of Avar Khaganate in emergence of the Slovak language
БРАКСАТОРИС, Мартин – ОНДРЕЙЧИК, Михал: Роль Аварского каганата в возникновении словацкого языка

Rozhľady
Horizons • Обзоры

237 Jaromír KADLEC: Jazyková situace a jazyková politika na Baleárských ostrovech
KADLEC, Jaromír: Language situation and language politics in Balearic Islands
КАДЛЕЦ, Яромир: Языковая ситуация и языковая политика на Балеарских островах

Recenzie a správy
Book Reviews • Рецензии

249 ŠRÁMEK, Rudolf: ***Labyrintem vlastních jmen a nářečí*** **(Iveta VALENTOVÁ)**

260 BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila: ***Od hlasu k hláske. Z dejín antickej náuky o reči*** **(Václav BLAŽEK)**

265 FALTÝNEK, Dan: ***Co je nového v lingvistice*** **(Miroslav ZUMRÍK)**

269 ***PRILINGVE EN NITRO: politike, historie, teorie, instrue*** **(Peter BALÁŽ)**

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0001

K INTONOLOGICKEJ CHARAKTERISTIKE SLABIKY V SLOVENČINE[1]

LENA IVANČOVÁ
Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

IVANČOVÁ, Lena: On the intonological characteristics of syllable in the Slovak language. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2018, Vol. 69, No 2, pp. 125 – 139.

Abstract: The paper analyses the intonation of syllables in broadcasted communication utterances (analyzing audio samples from radio programs Rádiožurnál and Literárna revue Rádia Slovensko) from theoretical point of view, while building upon the outcomes of the experimental phonetic research. Duration of the individual segments, intensity of sonantic cores including intensity of syllables and basic frequency F_0 were analysed. Role of the analysed parameters in relation to the sonic formation of the text can be seen in exact graphs, which are cross-referenced by the measured values. The analysis has shown that an intonation differentiation of text-forming features in the broadcasted communication utterances is significantly influenced by tonal modulation (melody). Variation potential of time modulation is limited by faster pace of broadcasted texts. The strength modulation is demonstrably limited by signal standardization in radio broadcasting.

Key words: syllable, suprasegmental features, experimental phonetic research, audio-semantic parallels, broadcasted communication utterances

ÚVOD

Základnou fónicko-rytmickou jednotkou, ktorá je nositeľom všetkých suprasegmentálnych javov v jazyku, je **slabika** (podrobne Sabol, 1994; tam aj prehľad ďalšej literatúry). Prevažná časť intonologických výskumov vychádza z pozorovania artikulačno-akustických a percepčných charakteristík práve tejto fundamentálnej jednotky, ich výskumný záber sa však často zužuje na sledovanie vybraného prozodického javu (prípadne zvolenej kombinácie prozodických javov) tónovej, silovej alebo časovej modulácie (pre slovenčinu pozri napr. Sabol, 1984; Sabol – Zimmermann, 1994; Bugárová, 2001; Zimmermann, 2010; Gregová, 2012; Džambová, 2013 a ďalší). Cieľom tejto štúdie je predstaviť spôsob skúmania, ale aj vizualizácie a interpretácie exaktných výsledkov, ktorý umožňuje prehľadne usúvzťažniť viaceré základné intonologické ukazovatele slabiky[2] a poskytnúť tak ucelený pohľad na ich súčinnosť, komplexné fungovanie a mieru vzájomnej korelácie.

[1] Štúdia je jedným z výsledkov riešenia výskumného projektu VEGA č. 1/0273/16 *Komparatívny výskum dištinktívnych príznakov foném v slovenčine, v angličtine a v nemčine.*

[2] Stotožňujeme sa s terminologickým vymedzením autorov, ktorí pod pojmom **intonácia** rozumejú všetky prozodické, suprasegmentálne javy zvukovej reči vyplývajúce z časovej, silovej a tónovej modulácie hlasu (pozri napr. Ondruš – Sabol, 1987, s. 151).

Uplatňovanie suprasegmentov pri realizácii, osobitne pri prepájaní jazykových jednotiek (aj v závislosti od ich sémantiky) vyhodnocujeme na pozadí teoretických východísk, ale predovšetkým na základe výsledkov **experimentálneho fonetického skúmania**, ktoré sme realizovali v Laboratóriu experimentálnej fonetiky a komunikácie pri Katedre slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach na materiáli rozhlasových nahrávok.

1. TEORETICKÉ A METODICKÉ VÝCHODISKÁ EXPERIMENTÁLNEHO SKÚMANIA

Každá výpoveď je súhrou jej variantných a invariantných zložiek. Invariantné časti umožňujú komunikantom porozumieť si navzájom v konkrétnom jazykovom kóde (vďaka dištinktívne diferencovaným jazykovým prostriedkom), variantné, rozdielne, špecifické, ba jedinečné zložky zas umožňujú pridať výpovedi „esprit“ výnimočnosti a urobiť ju – v konkrétnom čase a priestore – neopakovateľnou. Princíp vytvárania komunikátu je **princípom spájania** (spájateľnosti) prvkov na všetkých jazykových úrovniach, od fónickej až po textovú, a to v syntagmatickom, sukcesívnom, lineárnom smere (radenie foném, slabík, slov, elementárnych textových jednotiek a pod.), ale i v paradigmatickom, simultánnom smere (navrstvovanie suprasegmentov, budovanie asociatívnosti).

Intonologické charakterizovanie slabiky v jazyku spočíva predovšetkým v hľadaní a opise jej **intoném** – melodém, akcentém, chroném atď. v závislosti od sémantiky komunikátu (intonéma – analogicky ako fonéma – jednotka druhej, fonologickej úrovne abstrakcie; podrobne Sabol v Sabol – Zimmermann, 2002, s. 21 – 22; pozri aj Sabol, 2007, s. 9). Existujú prípady, v ktorých sú intonémy jedinými prostriedkami schopnými **rozlíšiť** význam slov, tvarov, resp. celých viet – *holuba si videl*/*holub asi videl*; *zvierala som*/*zviera lasom*; *za hlasom*/*zahla som*; *zaťa ženie*/*zaťaženie*; *s osudom*/*so sudom*; *do konca*/*dokonca* a pod. (pozri Sabol – Bónová – Sokolová, 2006, s. 181). Tieto prípady potvrdzujú veľký potenciál suprasegmentálnych javov „v službách“ sémantiky – v závislosti od logických (prenesene konektívnych) väzieb textu, a teda aj opodstatnenosť skúmania intonologických charakteristík slabiky v spätosti s výskumom dištinktívnych príznakov foném (pozri zameranie projektu VEGA v poznámke č. 1).

V realizovanom skúmaní analyzujeme zvukové nahrávky, ktoré odzneli v reálnej **jazykovej praxi**, konkrétne v rozhlasovom – akusticko-auditívnom – komunikačnom priestore (nie laboratórne nahrávky). Experimentálnej analýze (zameranej na realizáciu intoném) sme podrobili 6 kratších rozhlasových komunikátov z Rádia Slovensko (rádio má na Slovensku najdlhšiu tradíciu) – 4 nahrávky sme získali z hlavnej spravodajskej relácie tohto rádia, z **Rádiožurnálu** (presné údaje o nahrávkach pozri v prílohe [1], [2], [3], [4]) a 2 nahrávky z literárne zameranej relácie tohto rádia, z **Literárnej revue** (pod-

robné údaje o nahrávkach pozri v prílohe [5], [6]). Spoločným parametrom skúmaných komunikátov je ich **pripravenosť**, resp. čítanosť.

Spravodajský typ relácie neumožňuje moderátorom a redaktorom zapájať do svojho rečového prejavu veľa intonačných variácií (vzhľadom na stručnosť, krátkosť prehovorov, požadovanú nocionálnosť, obligátne objektívne poradie výpovedných častí, pripravenosť textu atď.). Typické črty intonačnej štruktúry spravodajských komunikátov možno teda odpozorovať už z menšej vzorky (tendencia k invariantnosti). O pestrosti intonačných výkyvov ľudského hlasu v rámci skúmaných časových, silových i tónových parametrov (a ich súčinnosti) poskytujú reálnejší obraz rozhlasové nahrávky z Literárnej revue. Z dlhých čítaných pasáží sme na analýzu cielene vybrali časti, v ktorých dochádza k dynamickým intonačným výkyvom pod vplyvom expresívnosti výpovedí.

Výskumný materiál tvorilo 2009 vymedzených segmentov, ktoré vytvárali 848 slabík (podrobné údaje v tabuľke 1). Výsledkom skúmania je charakteristika a lingvistická interpretácia presne nameraných hodnôt **dĺžky trvania segmentov**, **intenzity sonantických jadier** aj **intenzity celých slabík** a **základnej frekvencie sonánt** $\mathbf{F_0}$ v skúmanom materiáli, a to samostatne, ale aj vo vzájomnej súčinnosti. Laboratórne merania boli realizované v programe **MultiSpeech**.

	Nahr. 1	**Nahr. 2**	**Nahr. 3**	**Nahr. 4**	**Nahr. 5**	**Nahr. 6**	**SPOLU**
Počet segmentov (fón) spolu	**362**	**177**	**306**	**212**	**479**	**473**	**2009**
Počet sonánt = počet slabík	150	74	133	90	204	197	**848**
Počet nesonantických segmentov	212	103	173	122	275	276	**1161**
Ráz	+ 5	+ 3	+ 2	+ 0	+ 9	+ 9	**+ 28**

Tab. 1 – Počet segmentov v analyzovaných nahrávkach.

2. ČASOVÁ CHARAKTERISTIKA SLABIKY A JEJ ČASTÍ

Realizáciu kvantity, pauzy, tempa a rytmu reči, teda základných suprasegmentov časovej domény (pozri napr. Sabol, 1975, s. 376; Ondruš – Sabol, 1987, s. 130), možno skúmať iba na pozadí presného časového vymedzenia vyslovených fón – sonantických (v slovenčine vokálu, diftongu alebo slabikotvorného prvku *l, ĺ, r, ŕ*) a konsonantických (vrátane rázov) – a takisto medzisegmentových úsekov reči. Pri segmentovaní zvukového materiálu sme sa opierali predovšetkým o monografiu *Fonetická segmentace hlásek* (Machač – Skarnitzl, 2009), v ktorej autori analyzujú nielen typické, modelové prípady fonetickej segmentácie, ale aj problémové prípady, v ktorých je nevyhnutné využiť popri percepčnej verifikácii a pozorovaní zvukovej vlny v oscilograme aj sonagramy, príp. intenzitné kontúry týchto atypických výpo-

vedných častí, resp. umiestniť hranicu segmentov do stredu prechodovej oblasti (o segmentácii výskumného materiálu podrobne Ivančová, 2016, s. 44 – 51).

Exaktné výsledky podľa očakávaní potvrdili, že priemerné trvanie segmentov je kratšie v spravodajských textoch z Rádiožurnálu ako v textoch z Literárnej revue. Skúmanie preukázalo, že **trvanie sonánt** a **nesonánt** je porovnateľné, že priemerná dĺžka trvania sonantických prvkov iba o málo prevyšuje priemernú dĺžku trvania nesonantických prvkov (pozri v tabuľke 2). Výskumné výsledky **nepotvrdili vplyv tempa na pomer trvania sonantických** a **nesonantických segmentov**; v rýchlejšie realizovaných komunikátoch z Rádiožurnálu bol pomer trvania sonantických a nesonantických segmentov porovnateľný s ich pomerom v pomalšie realizovaných komunikátoch z Literárnej revue (presné údaje v tabuľke 2).

	Nahr. 1 Rádiož. žena	Nahr. 2 Rádiož. žena	Nahr. 3 Rádiož. muž	Nahr. 4 Rádiož. muž	Nahr. 5 Lit. revue žena	Nahr. 6 Lit. revue muž
Priemerná dĺžka trvania segmentu [ms]	67,92	72,19	67,10	59,83	84,68	78,30
Priemerná dĺžka trvania nositeľa slabičnosti [ms]	73,95	84,68	77,85	62,66	97,31	88,35
Priemerná dĺžka trvania nesonantického segmentu [ms]	63,65	63,22	58,84	57,75	75,31	71,13
Pomer trvania sonanty a nesonanty	1,16 : 1	1,34 : 1	1,32 : 1	1,09 : 1	1,29 : 1	1,24 : 1

Tab. 2 – Priemerná dĺžka trvania segmentov v analyzovaných nahrávkach (v [ms]) a pomer trvania sonánt a nesonánt.

Priemerná dĺžka trvania **pauzy** v Rádiožurnále bola 273 milisekúnd. Priemerná dĺžka trvania pauzy v Literárnej revue bola 405 milisekúnd. **Tempo** jednotlivých ukážok z Rádiožurnálu bolo primerané alebo skôr rýchle, z Literárnej revue skôr pomalé (o tempe v jednotlivých ukážkach podrobne v prílohe [1] až [6], o klasifikácii tempa v slovenčine Zimmermann, 2010; o tempe podrobne tiež Tivadar, 2017).

3. SILOVÁ CHARAKTERISTIKA JADRA SLABIKY A CELEJ SLABIKY

Medzi suprasegmenty, ktoré vznikajú silovou moduláciou rečového signálu, patria intenzita hlasu, prízvuk, dôraz a emfáza (porov. napr. Sabol, 1975, s. 383; Ondruš – Sabol, 1987, s. 140). Na realizácii prízvuku, dôrazu a emfázy sa popri dominantnej silovej zložke (ktorú možno sledovať na pozadí intenzity signálu) podieľa aj tónová a časová zložka (podrobne Sabol – Zimmermann, 1994).

V súvislosti s intenzitou rečového signálu je dôležité upozorniť, že jej rozdielne hodnoty, resp. **zmeny, nie sú** v konkrétnych rečových prehovoroch vždy **sémanticky viazané**. Sila hlasu je do značnej miery individualizovaná danosť, ktorá môže

byť ovplyvnená napr. aj pohybom komunikanta v priestore, a intenzitné zmeny, ktoré meracie prístroje zaznamenajú, nemožno vždy vnímať v spätosti so sémantikou prehovoru. V prostredí rozhlasového vysielania navyše dochádza **k normovaniu rečového signálu**, aby neboli poškodené sluchové orgány percipientov príliš hlasnou výpoveďou a zároveň aby mohli počuť aj prehovor tichšieho hlasu. Pri percepcii rečového signálu nie sú teda rozhodujúce absolútne hodnoty intenzity v zmysle ich porovnávania medzi vzdialenejšími časťami rečového signálu, ale zmeny, **rozdiely medzi susediacimi segmentmi**, ktoré dokáže ľudské ucho zachytiť a ktoré možno laboratórnymi fonetickými metódami merať.

Skratkou RMS sa označuje **efektívna hodnota** signálu (z anglického *Root Mean Square*), ktorá predstavuje **kvadratický priemer**, t. j. druhú odmocninu zo súčtu štvorcov jednotlivých vzoriek x_i vydeleného počtom týchto vzoriek n:

$$\mathrm{RMS} = \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} x_i^2} = \sqrt{\frac{x_1^2 + x_2^2 + \ldots + x_n^2}{n}}$$

Efektívna hodnota vyjadruje dominanciu tých amplitúd, ktoré lepšie odrážajú vnem hlasitosti než priemerné amplitúdy (pozri Sabol – Zimmermann, 2014, s. 43). V prípade hlasovej intenzity sa uvádza v decibeloch [dB].

Vzhľadom na to, že **intenzitná krivka** – ktorú väčšina programov analyzujúcich zvukový signál bez problémov vytvorí – môže mať v rámci slabiky značne „nehomogénny“ priebeh, t. j. priebeh veľmi strmý, schodovitý, vlnitý a pod., je z nej ťažko usúdiť, či je, alebo nie je pozorovaná slabika ako celok intenzitne prominentnejšia v porovnaní napríklad so susediacou slabikou. Aby bolo možné slabiky porovnávať (predovšetkým s cieľom sledovania realizácie prízvuku a dôrazu), stanovovali sme pri skúmaní hodnoty RMS samostatne pre každý slabičný úsek (v programe MultiSpeech zo súhrnných štatistických ukazovateľov). Popri takomto meraní, ktoré započítava do výsledkov aj konsonantické fázy – veľmi rôznorodé v závislosti od typov konsonantov (pulzy, šumy, sonóry) –, stanovovali sme RMS aj štandardným fonetickým spôsobom, t. j. z hodnôt sonantických jadier (hodnoty RMS sonantických jadier sú vo výsledných grafoch zobrazené nevyplneným obdĺžnikovým obrysom, ktorého šírka [os x] hovorí o dĺžke trvania príslušného jadra a výška [os y] o jeho intenzite, teda RMS – pozri grafy 1 a 2, ich opis v kap. 6).

Pri stanovovaní **slabičných rozhraní** sme sa riadili kritériami, s ktorými pracuje Ján Sabol (2010, s. 19 – 20; pozri aj Sabol – Ivančová, 2014, s. 106 – 108). Ráz sme hodnotili ako súčasť slabiky; pri meraní intenzity samotných nositeľov slabičnosti sme ho nepovažovali za súčasť slabičného jadra (v analyzovanom materiáli mal ráz najčastejšie podobu krátkeho explozívneho segmentu, zriedkavo krátkeho šumu či nerovnakých kmitov ešte nesformovanej periódy nasledujúceho vokálu – podrobne Ivančová, 2016, s. 67 – 73; pozri aj Dvončová, 1977; Tomajková, 1986).

Priemerné efektívne hodnoty intenzity (RMS) **slabík**, priemerné efektívne hodnoty intenzity (RMS) **nositeľov slabičnosti** a takisto aj prostredné hodnoty – **mediány** intenzitných hodnôt uvádzame v tabuľke 3. Prostredné hodnoty sú pri meraniach užitočnou charakteristikou analyzovaného súboru dát – dokážu naznačiť nepravidelné rozmiestnenie hodnôt, resp. prítomnosť extrémnych hodnôt v súbore dát (pozri tabuľku 3).

	Nahr. 1	**Nahr. 2**	**Nahr. 3**	**Nahr. 4**	**Nahr. 5**	**Nahr. 6**
Priemerná hodnota RMS slabiky [dB]	70,79	70,39	72,62	71,53	70,90	69,90
Medián – prostredná hodnota RMS slabiky [dB]	70,95	70,76	73,01	72,17	71,80	70,28
Priemerná hodnota RMS nositeľa slabičnosti [dB]	73,23	72,59	74,67	74,10	72,90	71,75
Medián – prostredná hodnota RMS nositeľa slabičnosti [dB]	73,33	72,63	74,89	74,14	73,39	72,24

Tab. 3 – Priemerné hodnoty a mediány intenzity RMS slabík a samotných jadier slabík (v [dB]).

Malé rozdiely medzi priemernými hodnotami a mediánmi RMS v jednotlivých nahrávkach potvrdzujú relatívnu **stabilnosť** intenzity v rozhlasových komunikátoch a neprítomnosť extrémnych výkyvov v nameraných hodnotách. **Vo všetkých skúmaných nahrávkach bola priemerná hodnota RMS meraná na samotnom nositeli slabičnosti vyššia ako priemerná hodnota RMS meraná na celých slabikách**. Ktoré konsonanty „spôsobujú“ zníženie hodnoty intenzity v spojení s jadrom slabiky a ktoré naopak dokážu zvýšiť intenzitu slabičného jadra v rámci slabiky, možno prehľadne sledovať v grafoch (pozri grafy 1 a 2, ich opis v kap. 6). Intenzitná podoba rôznych vokalicko-konsonantických zoskupení predstavuje námet na podrobnejší výskum.

4. TÓNOVÁ CHARAKTERISTIKA SLABIKY

Medzi suprasegmenty, ktoré vznikajú tónovou úpravou rečového signálu, zaraďujeme melódiu a hlasový register (pozri napr. Sabol, 1975, s. 386; Ondruš – Sabol, 1987, s. 145). Pri oboch týchto suprasegmentoch je rozhodujúca zmena výšky hlasu, teda zmena frekvencie kmitania hlasiviek.

V tabuľke 4 uvádzame priemerné a prostredné hodnoty trvania periód slabičných jadier v skúmaných nahrávkach. Z dôvodu **nelineárneho charakteru** funkcie, opisujúcej závislosť základnej periódy a frekvencie – melódie, je potrebné veľmi opatrne interpretovať aj číselné rozdiely hodnôt, pretože funkcia má v niektorých úsekoch (blízko nuly) „strmší“ priebeh a v ďalších úsekoch zas výrazne „miernejší“ priebeh.[3]

[3] Poznamenávame, že vzhľadom na nelineárny charakter **nepriamej úmernosti**, ktorá charakterizuje závislosť medzi periódou nositeľa slabičnosti a frekvenciou (teda melódiou), neplatí pravidlo, podľa ktorého by mala byť prevrátená hodnota priemernej periódy nositeľa slabičnosti ($1/T_0$) automaticky priemernou frekvenciou.

	Nahr. 1	Nahr. 2	Nahr. 3	Nahr. 4	Nahr. 5	Nahr. 6
Priemerné trvanie periódy nositeľa slabičnosti [ms]	4,887	4,885	8,582	7,260	5,462	6,673
Medián – prostredná hodnota trvania periódy nositeľa slabičnosti [ms]	4,867	4,907	8,797	7,171	5,424	5,863
Priemerná hodnota melódie F_0 [Hz]	206,69	206,59	118,11	139,20	192,00	186,12
Medián – prostredná hodnota melódie F_0 [Hz]	205,49	203,79	113,68	139,46	184,37	170,56

Tab. 4 – Priemerné a prostredné hodnoty trvania period slabičných jadier (v [ms]) a priemerné a prostredné hodnoty melódie (v [Hz]).

Väčšie rozdiely medzi priemernou hodnotou a mediánom trvania period nositeľov slabičnosti, ako aj medzi hodnotami melódie **v nahrávkach z Literárnej revue** (nahrávky 5 a 6) potvrdzujú prítomnosť extrémnych hodnôt v tomto zvukovom materiáli, a teda poukazujú na väčšiu **variantnosť tónovej modulácie** v týchto komunikátoch. Štandardne sa potvrdzuje vyššia frekvencia kmitania ženských hlasiviek v porovnaní s mužskými.

5. SYNERGICKOSŤ SILOVEJ A TÓNOVEJ MODULÁCIE

Pri hľadaní paralel, súvzťažností, prepojení v zvukovom priestore (v závislosti od sémantiky) na ploche slabičných štruktúr sme sa zamerali aj na otázku možnej korelácie medzi niektorými ich merateľnými zložkami.

Ako reálna sa javí jedine možnosť **korelácie medzi silovou moduláciou** (intenzitou hlasu RMS) **a tónovou moduláciou** (melódiou)[4] (o vzťahu prízvuku a melódie pozri Sabol – Zimmermann, 2014, s. 135 – 136). V tabuľke 6 uvádzame **hodnoty korelačného koeficientu** medzi hodnotami silovej modulácie (RMS nositeľa slabičnosti) a tónovej modulácie (melódia) v analyzovaných nahrávkach (výpočet bol realizovaný v programe Microsoft Excel).

	Nahr. 1	Nahr. 2	Nahr. 3	Nahr. 4	Nahr. 5	Nahr. 6
Korelačný koeficient medzi hodnotami silovej modulácie (RMS nositeľa slabičnosti) a tónovej modulácie (melódia)	0,4879	0,3432	0,1814	0,4721	0,4309	0,0972

Tab. 5 – Hodnoty korelačného koeficientu medzi hodnotami silovej modulácie (RMS nositeľa slabičnosti) a tónovej modulácie (melódia).

[4] Vzhľadom na relatívne malé výkyvy v trvaní segmentov, ktoré súvisia s dištinktívnou funkciou kvantity v spisovnej slovenčine, s existenciou prirodzeného rytmu zvukovo realizovanej výpovede, s rozdielnym trvaním slabiky v rôznych pozíciách slova, s existenciou stabilného prízvuku (podľa ortoepickej normy) atď., bolo by nezmyselné uvažovať o korelácii medzi dĺžkou trvania nositeľov slabičnosti či celých slabík a hodnotami melódie (melodický rozptyl je neporovnateľne výraznejší) alebo medzi dĺžkou trvania a hodnotami intenzity RMS (predpokladala by extrémne predlžovanie zdôraznených zložiek textu a skracovanie tých s menšou intenzitou).

V troch nahrávkach sa potvrdila existencia stredne silnej, uspokojivej korelácie medzi nameranými hodnotami silovej a tónovej modulácie (nahrávky 1, 4, 5), **nízka korelácia** sa objavila medzi pozorovanými hodnotami v nahrávke 2, **veľmi nízka korelácia** v nahrávke 3. O prakticky bezvýznamnej korelácii napovedá korelačný koeficient sledovaných parametrov v 6. nahrávke – v tejto ukážke je však potrebné vziať do úvahy, že bola expresívne modulovaná, že hovoriaci sa usiloval v rámci dialógov napodobniť aj expresívny ženský hlas a že hodnotu korelácie ovplyvnili extrémne hodnoty melódie (melódia „vyskočila" v jednom prípade až na hodnotu 506,6 Hz). Pri kategorizácii korelácie sa opierame o odborné zdroje, no pripomíname, že tieto zdroje sa úplne nezhodujú v intervaloch triedenia závislostí vyplývajúcich z hodnôt korelačného koeficientu (pozri Volín, 2007, s. 190; porov. aj Skřivánková – Hančová, 2005, s. 8 – 9) a autori zdôrazňujú približnosť triedenia. Možno konštatovať, že **experimentálne merania a z nich vyplývajúce štatistické vyhodnotenia potvrdili tendenciu k súčinnosti silovej a tónovej zložky pri modulovaní rečového signálu** (materiálové východisko tvorili pripravené rozhlasové komunikáty).

Korelačný koeficient sme pre porovnanie vypočítali aj medzi hodnotami RMS charakterizujúcimi celú slabiku – teda vrátane konsonantických prvkov – a melódiou, ktorá je stanovovaná ako prevrátená hodnota základnej periódy nositeľa slabičnosti. Hodnoty korelačného koeficientu vyšli výrazne nižšie – pozri v tabuľke 6. **Z týchto výsledkov vyplýva, že konsonanty vo všeobecnosti nenapomáhajú zvyšovať lineárnu závislosť silovej a tónovej zložky.**

	Nahr. 1	**Nahr. 2**	**Nahr. 3**	**Nahr. 4**	**Nahr. 5**	**Nahr. 6**
Korelačný koeficient medzi hodnotami silovej modulácie (RMS celej slabiky) a tónovej modulácie (melódia)	0,4046	0,1652	0,0191	0,2999	0,2983	0,0719

Tab. 6 – Hodnoty korelačného koeficientu medzi hodnotami silovej modulácie (RMS celej slabiky) a tónovej modulácie (melódia).

6. SÚČINNOSŤ SUPRASEGMENTOV

Pre lingvistický výskum, ktorého cieľom je vyhodnocovať intonologické charakteristiky slabík na pozadí sémantiky, je dôležité, ba nevyhnutné **vizualizovať** kvantum nameraných číselných ukazovateľov a umožniť tak pozorovať vzájomnú konfiguráciu suprasegmentov, ich zmeny, ako aj ich spätosť s vypovedaným obsahom.

Využitím jednoduchého **grafu** možno hodnoty časovej modulácie usúvzťažniť s hodnotami **silovej modulácie** – každej slabike vymedzenej na časovej x-ovej osi (v sekundách [s]) stačí priradiť vo vhodnej mierke nameranú hodnotu intenzity (štandardnou fyzikálnou jednotkou intenzity je bel [B], resp. decibel [dB]). V plošnom grafe (plný obdĺžnik) možno v rámci každej slabiky farebne odlíšiť jej vokalickú a konsonantickú časť. Hodnoty RMS namerané iba pre samotné sonantické jadrá (nie pre slabiku ako celok) sú v grafoch zobrazené nevyplnenými obdĺžnikovými obrysmi pri každej sonante (šírka obdĺžnikového tvaru takisto zachytáva dĺžku trvania príslušného jadra a výška jeho intenzitu, teda RMS).

Predstavený dvojrozmerný model možno prepojiť aj s kvantitatívnymi ukazovateľmi **tónovej modulácie** pridaním ešte jednej y-ovej osi y' (umiestnená vpravo), ktorá znázorní namerané hodnoty F_0 formou bodov umiestnených nad každým nositeľom slabičnosti. Hodnoty F_0 udávame v herzoch [Hz]. Takýto geometrický model – doplnený zjednodušenou **fonetickou transkripciou** sledovaných slabík (podrobne v poznámke pod čiarou 7) – umožňuje sledovať časové, silové i tónové charakteristiky v ich vzájomnom prepojení, ale takisto v závislosti od komunikovaného obsahu, a teda komplexne vyhodnocovať zástoj jednotlivých suprasegmentov pri modulovaní rečových prehovorov.

Exaktné grafy sme vytvárali v prostredí programu **Origin** (OriginLab, verzia 7,0 – softvér určený na analýzu a vizualizáciu číselných dát). Súčasťou tejto štúdie sú iba dve ukážky grafov zvukovo-sémantických paralel (pozri grafy 1 a 2), všetky grafy prislúchajúce k analyzovaným textom sú farebnou súčasťou dizertačnej práce *Zvukovo-sémantické paralely konexie textotvorných prvkov* (Ivančová, 2016, s. 81 – 106; tam v prílohe aj presné namerané číselné hodnoty).

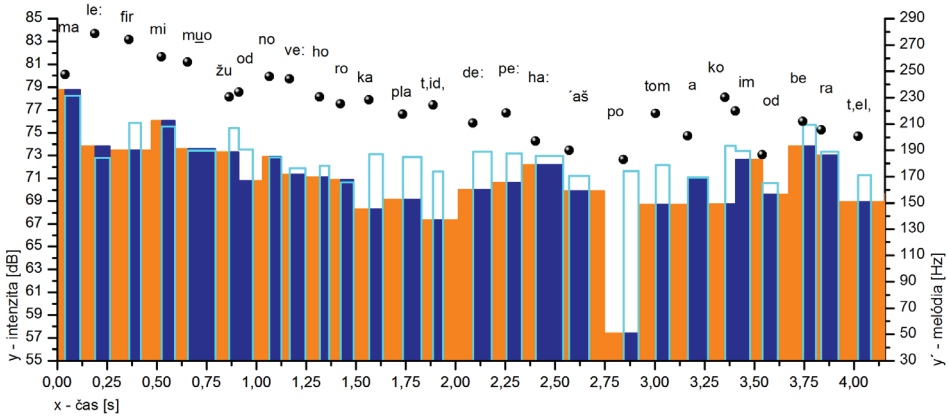

Graf 1 – Zvukovo-sémantické paralely v nahrávke 1 – žena.

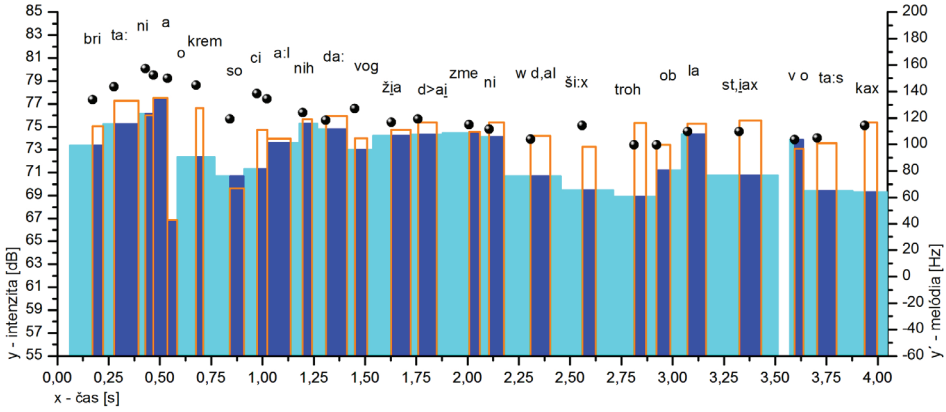

Graf 2 – Zvukovo-sémantické paralely v nahrávke 3 – muž.

7. SUPRASEGMENTÁLNE A SEGMENTÁLNE ŠPECIFIKÁ SLABÍK VO VÝSKUMNOM MATERIÁLI

Pri minucióznom sledovaní zmien susediacich segmentov sme v skúmaných nahrávkach zaznamenali zaujímavú tendenciu: **druhé slabiky viacslabičných slov sú v mediálnych výpovediach** často **realizované vyššou melódiou ako prvé**, ktoré by mali byť v slovenčine zvukovo prominentnejšie (nositelia prízvuku). Táto tendencia sa vo výskumnej vzorke prejavila pri zvukovej realizácii 54,2 % viacslabičných slov (pri 137 viacslabičných slovách z 253), pričom frekventovanejšia bola v rýchlejšie realizovaných výpovediach z Rádiožurnálu ako v dôslednejšie zvukovo realizovaných výpovediach z Literárnej revue.[5] Zvuková prominencia prvých slabík sa veľakrát nepotvrdila ani na úrovni silovej modulácie, vo zvýšených hodnotách RMS prvých slabík v porovnaní s RMS druhých slabík (pozri aj grafy). **Intenzita** jadra slabiky (RMS nositeľa slabičnosti) bola pri 43,1 percentách viacslabičných slov **vyššia na druhej slabike ako na prvej** (109 realizácií z 253). Intenzita (RMS) celých druhých slabík (vrátane konsonantov) bola v porovnaní s intenzitou celých prvých slabík vyššia pri 49,8 percentách viacslabičných slov (126 realizácií z 253).[6]

Tieto tendencie môžu súvisieť práve so signalizovaním sémantických predelov – podobne ako pri realizovaní formantových štruktúr predpokladáme na začiatku iniciálnu fázu, ktorá trvá, kým sa hlasivky naplno rozkmitajú, a takisto doznievaciu fázu, v ktorej možno sledovať dokmity hlasiviek, akoby aj zvuková realizácia slov dosahovala svoj pomyselný intonačný vrchol často až niekde uprostred sémantických jednotiek a nie na ich úplnom začiatku. Pravda, naznačená tendencia môže byť črtou fónického idiolektu niektorých hovoriacich – vzniká zároveň otázka ortoepickej korektnosti takýchto realizácií.

Začiatok rozhlasových vstupov jednotlivých moderátorov býva spojený s vyššou intenzitou. Táto tendencia je v spravodajskom rozhlasovom vysielaní častá – možno ju považovať za zvukovo-sémantickú paralelu najvyššej textovej úrovne, ktorá signalizuje obsahovú zmenu, nástup novej informácie.

Na logické vyčleňovanie slov začínajúcich vokálom sa v iniciálnej fáze prvej slabiky niekoľkokrát uplatnil **ráz** (počet výskytov pozri v tabuľke 1; podrobne Ivančová, 2016, s. 67 – 73; pozri aj Dvončová, 1977; Tomajková, 1986).

[5] V nahrávkach z Rádiožurnálu sme namerali vyššiu melódiu na druhej ako na prvej slabike viacslabičných slov v 93 prípadoch zo 137, čo predstavuje 67,9 %; v Literárnej revue to bolo v 44 viacslabičných slovách zo 116, čo predstavuje 37,9 %.

[6] V nahrávkach z Rádiožurnálu sme vyššiu hodnotu RMS nositeľa slabičnosti na druhej slabike než na prvej slabike zaznamenali v 64 viacslabičných slovách zo 137, čo predstavuje 46,7 %; v Literárnej revue v 45 viacslabičných slovách zo 116, čo predstavuje 38,8 %. Analogicky vyššia hodnota RMS celých druhých slabík v porovnaní s prvými sa vyskytla v nahrávkach z Rádiožurnálu v 74 viacslabičných slovách zo 137, čo predstavuje 54,0 %; v nahrávkach z Literárnej revue v 52 viacslabičných slovách zo 116, čo predstavuje 44,8 %.

Od moderátorov Rádia Slovensko (ako hlavného rozhlasového vysielacieho okruhu Rozhlasu a televízie Slovenska) poslucháči očakávajú – osobitne v hlavných reláciách s dlhoročnou tradíciou (Rádiožurnál) – korektnú výslovnosť. Aj vzhľadom na relatívne vyššie tempo a veľkú kondenzovanosť výpovedí sme však v našom materiáli zaznamenali viacero prípadov nesprávnej výslovnosti v dôsledku vynechania či deformácie fón. Niektoré z týchto nežiaducich **deformácií** mali za následok aj zmeny v počte slabík, no výraznejšie neovplyvnili zrozumiteľnosť textu. V analyzovaných nahrávkach z Rádiožurnálu sme zaznamenali vynechanie fóny [t] v spojení *parlamenT začne* (nahrávka 2; 1. sekunda), takisto vynechanie fóny [j] v slove *týkaJúcich sa* (nahrávka 3; 5. sekunda), spojenie *o desať dní* bolo realizované ako [*o‿ d,esad,n,i:*] (nahrávka 3; 16. sekunda). V troch spojeniach sme zaznamenali zníženie počtu slabík v dôsledku nerealizovania vokálu: spojenie *žiada aj* bolo realizované ako [*ži̯adai̯*] (nahrávka 3; 2. sekunda), spojenie *v reakcii na* bolo realizované ako [*v‿ re-akci‿ na*] (nahrávka 2; 13. sekunda) a v dlhom slove *konkurencieschopnosti* sa hiátové spojenie [*i-e*] dostalo do jednej slabiky v podobe [*koŋkurencjesxopnost,i*] (nahrávka 3; 9. sekunda).

Osobitne chceme upozorniť na skreslenú realizáciu slabikotvorných prvkov v slovách *náVrhy* (nahrávka 2; 7. sekunda) a *Drsnou* (nahrávka 5; 41. sekunda; pozri obr. 1), ku ktorej došlo v dôsledku špecifickej vokalickej štruktúry (šva – ə), ktorá sa realizovala za konsonantmi *v*, *d*, a akoby nahrádzala jadro slabiky (ktorým by malo byť slabikotvorné r). Podobnú vokalickú štruktúru sme zaznamenali aj v slove *líDri* (nahrávka 3; 15. sekunda) pri konsonante *d* (podrobne Ivančová, 2016, s. 73 – 75).

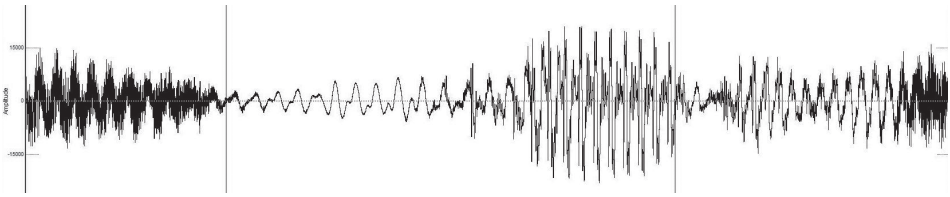

Obr. 1 – Zreteľná vokalická štruktúra (šva – ə) realizovaná za fónou [*d*] pred fónou [*r̥*] v spojení *s drsnou* v oscilograme (nahrávka 5; 41. sekunda).

Výskyt predstavených **typov deformácií** sa potvrdzuje pri experimentálnom skúmaní aj v ďalších reálnych rozhlasových výstupoch (napr. pri výskumných sondách realizovaných v Laboratóriu experimentálnej fonetiky a komunikácie na FF UPJŠ v Košiciach v rámci diplomových prác – pozri napr. Ihnátová, 2017, s. 29 – 35), možno teda konštatovať, že nejde iba o ojedinelé náhodné disproporcie konkrétnych hovoriacich, ale o častejšie sa vyskytujúce **negatívne výslovnostné tendencie** v súčasných médiách (o intonácii v slovenských médiách pozri aj Ondrejovič, 2002; Petráš, 2016).

ZÁVER

Naše skúmanie potvrdzuje, že spôsob prepájania najmenších segmentov textu (fón, resp. foném) a takisto deformácie týchto segmentov v zvukovo realizovanom texte zvyknú odrážať sémantiku, resp. hierarchiu väčších morfologicko-syntaktických textotvorných prvkov (napr. deformácie segmentov sa častejšie objavujú pri doplnkových, príp. východiskových – sémanticky menej dôležitých častiach vetných štruktúr; ráz je frekventovaný v zdôraznených slovách atď.), ba niekedy aj sémantickú a kompozičnú prepojenosť väčších formovo-obsahových jednotiek (oddeľovanie samostatných informačných celkov).

Predovšetkým špecifické jazykové štruktúry (expresívne výrazy, rozšírené doplnky, parentézy, vedľajšie vety, ironické zložky výpovedí a pod.), zapojené do textovej stavby, sa spájajú s náhlymi zmenami intonačných charakteristík ich prvej slabiky, resp. aj ďalších slabík, najčastejšie na úrovni melódie, intenzity alebo oboch týchto suprasegmentov (podrobne Ivančová, 2016, s. 79 – 106). Pri intonologickej analýze textov je teda potrebné zamerať sa (aj) na sledovanie „malých" častí textotvornej stavby, pretože práve ony citlivo zachytávajú významové zmeny a pri ich vnímaní (vedomom či intuitívnom) percipient dostáva doplnkové – zvukovo realizované – informácie, ktoré mu uľahčujú dešifrovanie posolstva rečového signálu. Tieto „malé" časti textotvornej stavby možno skúmať exaktne – napríklad aj spôsobom predstaveným v tejto štúdii.

Bibliografia

BUGÁROVÁ, Marta: Intonácia a sémantika vety. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2001. 134 s.

DVONČOVÁ, Jana: Hlasový začiatok v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1977, roč. 28, č. 2, s. 149 – 156.

DŽAMBOVÁ, Anna: Fónicko-funkčná charakteristika suprasegmentálnych javov. Pauza – dôraz – melódia. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2013. 122 s.

GREGOVÁ, Renáta: Kvantita v slovenčine a v angličtine. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2012. 154 s.

IHNÁTOVÁ, Františka: Intonačné špecifiká irónie a satiry. [Diplomová práca.] Košice: Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 2017. 87 s. + 30 s. príloh. Ved. práce L. Ivančová.

IVANČOVÁ, Lena: Zvukovo-sémantické paralely konexie textotvorných prvkov. [Dizertačná práca.] Banská Bystrica: Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela 2016. 113 s. + 41 s. príloh. Ved. práce J. Sabol.

MACHAČ, Pavel – SKARNITZL, Radek: Fonetická segmentace hlásek. Praha: Epocha 2009. 152 s.

ONDREJOVIČ, Slavomír: Intonácia slovenskej vety a médiá. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 2, s. 77 – 81.

ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján: Úvod do štúdia jazykov. 3. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987. 344 s.

PETRÁŠ, Patrik: Pokus o nový náhľad na intonáciu v slovenských médiách (Na materiáli televízneho spravodajstva). In: Slovenská reč, 2016, roč. 81, č. 1 – 2, s. 55 – 70.

SABOL, Ján: Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1975, s. 374 – 393.

SABOL, Ján: Kvantita v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1984, s. 511 – 533.

SABOL, Ján: Slovenská slabika (Náčrt problematiky). In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1994, s. 214 – 224.

SABOL, Ján: Koreferencia, konexia, kohézia a koherencia textu. In: Koreferencia a konexia textu. Zborník príspevkov z vedeckého seminára usporiadaného na záver riešenia grantového projektu VEGA „Kohézia a koherencia ako vlastnosť textu a ako aktivita expedienta a recipienta“ v decembri 2001. Ed. J. Sabol – L. Sisák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007, s. 7 – 12.

SABOL, Ján: Slabika ako východisko porovnávacieho lingvistického výskumu. In: Z warsztatu współczesnego słowacysty. Studia słowacystyczne dedykowane pamięci profesor Marii Honowskiej. Red. H. Mieczkowska – A. Hudymač – Z. Babik. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010, s. 17 – 22.

SABOL, Ján – BÓNOVÁ, Iveta – SOKOLOVÁ, Miloslava: Kultúra hovoreného prejavu. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2006. 255 s.

SABOL, Ján – IVANČOVÁ, Lena: Slabičné rozhrania v modeloch trojčlenných konsonantických skupín v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 2014, roč. 65, č. 2, s. 105 – 121.

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine. Prešov: Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1994. 94 s.

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Akustický signál – semióza – komunikácia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2002. 144 s.

SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Akusticko-auditívna komunikácia. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2014. 168 s.

SKŘIVÁNKOVÁ, Valéria – HANČOVÁ, Martina: Štatistika v príkladoch. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach 2005. 116 s.

TIVADAR, Hotimir: Speech rate in phonetic-phonological analysis of public speech (using the example of political and media speech). In: Jazykovedný časopis, 2017, roč. 68, č. 1, s. 37 – 56.

TOMAJKOVÁ, Elena: Problematika rázu ako výslovnostného javu. (So zreteľom na nárečie v obci Hlboké). In: Jazykovedný časopis, 1986, roč. 51, č. 5, s. 273 – 281.

VOLÍN, Ján: Statistické metódy ve fonetickém výskumu. Praha: Epocha 2007. 344 s.

ZIMMERMANN, Július: Meranie časovej modulácie rečového signálu. In: Jazyk a kultúra, 2010, roč. 1, č. 4; dostupné online: www.ff.unipo.sk/jak/4_2010/zimmermann.pdf.

Analyzované nahrávky[7]

[1] **1. nahrávka – Rádiožurnál, 4. 1. 2016,** žena
Prvá správa ranného Rádiožurnálu, ktorú číta moderátorka **Nina Krajčovičová** hneď v 1. minúte vysielania:

[male:˯ firmi˯ mu̯ožu˯ od˯ nove:ho˯ roka˯ plat,id,˯ de:pe:ha:˯ ´aš˯ potom˯ ako˯ im˯ odberat,el,˯ viplat,i:˯faktu:ru |

noviŋka˯ bi˯ mala˯ zn,i:žid,˯ egzistenčne:˯ proble:mi˯ drobni:x˯ podn,ikat,el,ou̯ | zna:me˯ napri:klat˯ s˯ kau̯zi˯ va:hostau̯ |

stavebni:˯ gigand˯ im˯ za˯ odved,enu:˯ robotu˯ n,ezaplat,il˯ ´on,i˯ fšag˯ museli˯ z˯ vistaveni:x˯ faktu:r˯dan,˯ odvi̯est, |

čo˯ ma:˯ mali:m˯ firma:m˯ pomu̯oct,˯ to˯ vel,ke:˯ spoločnost,i˯ ´administrati:u̯/vn,e˯ zat,aži: |

´ai̯˯ preto˯ budu:˯ na˯ svojih/ɣ˯ opxodni:x˯ partneroų˯ tlačid,˯ abi˯ ´opatren,i̯e˯ n,evi-uži:vali ‖]

Dĺžka trvania 26,3 sekúnd; tempo **5,7 slabík/sekundu** (primerané – podrobne Zimmermann, 2010); 5-krát pauza.

[2] **2. nahrávka – Rádiožurnál, 1. 12. 2015,** žena
Časť z rozhlasového vstupu redaktorky **Miroslavy Neira Cuellar Hospodárovej** odznela v 2. minúte vysielania:

[parlamen˯ začn,e˯ popoludn,i:˯ rokovad,˯ ´o˯ ´antiteroristickom˯ legislati:u̯nom˯ bali:čku |

vla:da˯ ni̯,ektore:˯ na:və:ṛhi˯ zmi̯en˯ za:konou̯˯ ktore:˯ bi˯ mali˯ pomu̯oʒd,˯ w˯ boji˯ prot,i˯ terorizmu˯sxva:lila˯ minuli:˯ ti:žd,en, | v˯ re-akc>i˯ na˯ ´udalost,i˯ f˯ pari:ži ‖]

Dĺžka trvania 13,6 sekúnd; tempo **5,44 slabík/sekundu** (primerané – pozri Zimmermann, 2010); 2 pauzy.

[3] **3. nahrávka – Rádiožurnál, 9. 12. 2015, muž**
Expedientom bol redaktor Štefan Hudec z Bruselu, nahrávka odvysielaná v 7. minúte ranného vysielania:

[brita:ni-a˯okrem˯soci-a:lnih/ɣ˯da:vog˯žį̈ad>ai̯˯zmeni˯w˯d,alši:x˯troh/ɣ˯oblast,i̯ax | v˯ota:skax˯ti:ka-u:cix˯sa˯oxrani˯libri | siln,ei̯šei̯˯u:lohi˯na:rodni:x˯parlamentou̯˯či˯zlepšen,i̯a˯koŋkurencjesxop-nost,i | jei̯˯´e-uro:pske˯šta:ti˯zrei̯me˯vihoveju: |

´o˯požį̈adau̯ka:h/ɣ˯brita:ni-e˯budu:˯li:dəri˯u:ni-e˯rokovad,˯už˯o˯d,esa>d,n,i:˯na˯predvi̯anoč-nom˯samit,e˯u:ni-e |

definiti:u̯na˯dohoda˯bi˯mala˯bid,˯na˯stole˯vo˯febru-a:ri˯budu:ceho˯roka ‖]

Dĺžka trvania 21,7 sekúnd; tempo **6,13 slabík/sekundu** (primerané – porov. Zimmermann, 2010); 5-krát pauza.

[4] **4. nahrávka – Rádiožurnál, 4. 1. 2016, muž**
Hovoriacim bol redaktor Slovenského rozhlasu **Matej Baránek**, 5. minúta:

---

[7] Pri fonetickej transkripcii sa pridržiavame inventára znakov **slovenskej fonetickej transkripcie** (pozri Sabol – Bónová – Sokolová, 2006, s. 82 – 84), v ojedinelých prípadoch sme špeciálne znaky zjednodušili (napr. na označenie hiátu sme používali spojovník, aj keď podľa tabuľky by to mal byť spojovník s poloblúčikom); pre ráz sme používali čiarku (resp. dĺžeň) pred príslušným vokálom. Zo suprasegmentálnych charakteristík naznačujeme v prepise významovú pauzu, ktorá sa vo výskumnom materiáli zvyčajne prekrývala s fyziologickou, na jej označenie sme používali jednu zvislú čiaru, a takisto označujeme kvantitu [:] a kvantitu s expresívnou funkciou [::] (znaky pre suprasegmentálne javy pozri tamže, s. 78 – 79). V prípade nešpecifického vokálu, napojeného na konsonantickú štruktúru niektorých fón, ktorý sa viackrát v našom výskumnom materiáli objavil, používame znak ə (šva), napr. [z˯ də::ṛsnou̯]. Ak došlo v dôsledku zlej výslovnosti k nerealizovaniu niektorej slabiky, resp. k jej splynutiu s nasledujúcou slabikou, naznačujeme to znakom nerovnosti, napr. žiada aj [žį̈ad>ai̯].

[jozeu̯ ˌuhler ˌhovori: ˌže ˌsiste:m ˌsa ˌbud,e ˌprehodnocovat, ˌpo ˌšiest,ih/γ ˌmesi̯acoh/γ ˌot ˌspust,e-n,i̯a ˌteda ˌzrei̯me ˌv ˌapri:li |

po ˌzaved,en,i: ˌintegrovanei̯ ˌdopravi ˌsa ˌfšag ˌnai̯me ˌdu̯oxotcovi̯a ˌnat ˌsed,emd,esi̯ad ˌrokou̯ ˌst,ažovali ˌna ˌzava:ʒan,i̯e ˌ tagzvane:ho ˌseni-orpasu ˌktori: ˌpo ˌnovom ˌpotrebuju: ‖]

Dĺžka trvania 13 sekúnd; tempo **6,92 slabík/sekundu** (skôr rýchle – pozri Zimmermann, 2010); pauza nameraná raz.

[5] **5. nahrávka – Literárna revue, 14. 11. 2015,** žena

Úryvok z poviedky Čo zostane v pamäti kanadskej prozaičky, nositeľky Nobelovej ceny za literatúru za rok 2013 Alice Munro(ovej), ktorá je považovaná za „majsterku súčasnej poviedky"; z poviedkovej zbierky *Nevávisť, priateľstvo, zvádzanie, láska, manželstvo*, v preklade Vladislava Gálisa číta **Zuzana Jurigová Kapráliková**; analyzovaná pasáž sa začína v 25. minúte relácie:

[sl,u:bil ˌ že ˌ pri:d,e ˌna ˌna:u̯št,evu ˌket, ˌsi ˌviri̯eši ˌmomenta:lne | finančne: | komplika:ci-e |

meri̯el ˌdu:fala ˌže ˌsa ˌto ˌn,estan,e |

ʒou̯nas | u ˌn,ix ˌspa:val ˌv ˌobi:vačke ˌna ˌgau̯či | ´a ˌra:no ˌwždi ˌzhod,il ˌpost,el,nu: ˌbi̯elizen, ˌna ˌdla:šku | ve::t, | ju ˌ´ona ˌpozbi̯era |

do ˌpolnoci ˌsa ˌs ˌpi̯erom ˌrospra:val ˌ´o ˌveci̯ax ˌčo ˌsa ˌstali ˌked, ˌboli ˌti:neʒeri ˌalebo ˌešt,e ˌmla>či: |

pi̯era ˌ´oslovoval | pi̯erko | prezi: u̯kou̯ ˌs ˌti:x ˌčias | ´a ˌ´o ˌostatni:x ˌstari:x ˌkamara:toγ ˌhovoril ˌako ˌ´o | smrad,oxovi | doktorovi ˌalebo ˌtučkovi |

n,igdi ˌn,epo-uži:val ˌmena: ˌktore: ˌpoču:vala ˌmeri̯el | sten ˌdon | či ˌrik |

z ˌdə:rsnou̯ ˌpedantnost,ou̯ ˌ´opisoval ˌpodrobnost,i ˌpri:hot | ktore: ˌmeri̯el ˌn,epovažovala ˌza ˌza--uji:mave: ˌ´a:n,i ˌsmi̯ešne ‖]

Dĺžka trvania 47,7 sekúnd; tempo **4,28 slabík/sekundu** (skôr pomalé – porov. Zimmermann, 2010); 20-krát pauza.

[6] **6. nahrávka – Literárna revue, 9. 1. 2016, muž**

Expresívna pasáž z knihy *Pravek a iné časy* poľskej prozaičky a psychologičky, držiteľky viacerých prestížnych cien Olgy Tokarczuk(ovej); ukážka pochádza z kapitoly Čas *Florentínky*, ktorú v preklade Karola Chmela číta **Vlado Kobielsky**; skúmaná časť sa začína v 47. minúte relácie:

[´ako ˌobičai̯n,e | ked, ˌbol ˌspi̯n | florenti:ŋka ˌsi ˌwzala ˌsvoje ˌpsi | ´a ˌvišla ˌna ˌhu̯orku | zlorečid, ˌ mesi̯acu |

pso:vi̯a ˌsi ˌpoli:hali ˌokolo ˌn,ei̯ ˌdo ˌtra:vi | ´a ˌ´ona ˌkričala ˌdo ˌn,eba |

gd,e:: ˌje:: ˌmu̯oi̯ ˌsi::n |

či::m ˌsi ˌho ˌzvi̯edol |

ti ˌtučna:: ˌstri̯eborna:: ˌropuxa |

´oma:mil ˌsi ˌmu̯oi̯ho ˌstare:ho | ´a ˌst,i̯ahol ˌsi ˌho ˌdo ˌvodi |

vid,ela ˌsom ˌt,a ˌf ˌstudn,i: | prist,ihla ˌsom ˌt,a ˌpri ˌčin,e |

´otra:vil ˌsi ˌvodu:: |

w ˌdome ˌserafi:nou̯cou̯ ˌsa ˌzažalo ˌsvetlo ˌ´a ˌmušski: ˌhlas ˌskri:kol ˌdo ˌtmi |

t,i:xo:: ˌti: ˌbla::zn,iva:: | xceme ˌspa::t, |

vet, ˌspit,e |

spit,e ˌsi ˌdo ˌsmŗt,i |

načo ˌst,e ˌsa ˌpotom ˌrod,ili ˌket, ˌteraz ˌmusi:t,e ˌspat, |

hlas ˌst,i:xol | a ˌflorenti:ŋka ˌsi ˌsadla ˌna ˌzem ˌ´a ˌd,i:vala ˌsa ˌna ˌstri̯ebornu: ˌtva:r ˌsvoi̯ho ˌprena-sledovat,el,a ‖]

Dĺžka trvania 49,3 sekúnd; tempo **4,0 slabík/sekundu** (pomalé – podrobne Zimmermann, 2010); 24-krát pauza.

LINGUISTIC REGIONALISM IN EASTERN EUROPE AND BEYOND
MINORITY, REGIONAL AND LITERARY MICROLANGUAGES

Dieter Stern – Motoki Nomachi – Bojan Beli

Berlin: Peter Lang 2018. 352 s.
ISBN: 978-3-631-75151-0

CONTENTS

Dieter STERN – Motoki NOMACHI – Bojan BELIĆ: Linguistic regionalism in (Eastern) Europe: Introduction

GENERAL ASPECTS OF LINGUISTIC REGIONALISM

Dieter STERN: Languages without an army: minority, regional and literary microlanguages

Evangelia ADAMOU – Davide FANCIULLO: Why Pomak will not be the next Slavic literary language

Bojan BELIĆ – Motoki NOMACHI: Banat Bulgarian and Bunyev: a language emancipation perspective

Dieter STERN: The privacy of having a language of one's own: Slavic regional standard projects and minority agendas online

Mira NAČEVA-MARVANOVÁ: Electronic corpora of Slavic minority languages at their threshold – the state of the art and further prospects

CASE STUDIES: SLAVIC MICROLITERARY LANGUAGES

Jiří MARVAN (†): Łysohorsky's Lachia and Lachian – Politics – Poetics – Scholarship?

Konstantin LIFANOV: Язык восточнословацких текстов с точки зрения теории литературных микроязыков

Ewa MICHNA: Language situation of stateless groups struggling for recognition: The case of the Lemko language in Poland

Błażej OSOWSKI: Моравский язык: источники регионализма, состояние и перспективы

Curt WOOLHISER: Linguistic variation, identity and mental maps: exploring the perceptual dialectology of Poland's Podlasie region

CASE STUDIES: LINGUISTIC REGIONALISM IN WESTERN EUROPE

Satoshi TERAO: Reconsidering our linguistic diversity from Mirandese: the "latest" and the "least" among Romance languages

Paolo COLUZZI – Lissander BRASCA – Marco TRIZZINO – Simona SCURI: Language planning for Italian regional languages: the case of Lombard and Sicilian

Leonie CORNIPS: Local identity construction in Dutch Limburg through dialect forms, use and popular culture

THE VOICE OF REGIONAL LANGUAGE ACTIVISTS

Jaromira LABUDDA: Edukacja kaszubska wczoraj i dziś

Jan MAKSYMIUK: The development of a Latin spelling systém for Podlachian

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0002

EMÓCIE A EMOCIONÁLNOSŤ V MEDIÁLNEJ INTERAKCII (SO ZAMERANÍM NA JAZYK MEDIÁLNEHO ŠPORTU)[1]

JANA KLINGOVÁ
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

KLINGOVÁ, Jana: Emotions and emotionality in media interaction (focused on the media sport language). Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2018, Vol. 69, No 2, pp. 141 – 174.

Abstract: The main goal of the paper is to present the stylistic-pragmatic approach to the currently preferred and not fully explored subject of emotions and its influence in the specific sport-media sphere. In terms of cognitive-emotional aspect of communication, the paper reflects on intellectuality and emotionality (rationality and emotionality) and given the assumption that communication as human activity is based on the interaction of cognition, the paper focuses on the basic research questions: *Do we need words to feel?*; *How can emotions be implemented in speech?*; *What is the way the emotions are communicated in media language and how they can be viewed and interpreted in the media context?* The paper presents semantically related concepts of emotionality and expressivity; it indicates their relation and the extent of their competence in the language of media sport. In terms of theoretical understanding of the category of expressivity by J. Zima (1961), it focuses on the definition of the term *contextual emotionality*. The paper concentrates on the naming of *goal* as a structural indicator of emotionality, which dominantly characterizes the commentator's speech. It is present in media verbal interaction and indicates intensity of experience of communicated event during the direct broadcasting of ice-hockey.

Key words: emotions, emotionality, cognition, expressivity, media interaction, media sport, direct broadcasting of ice-hockey

ÚVOD

Rôznorodosť vedeckých prístupov, ako aj vysoké zastúpenie teoretikov skúmajúcich emócie svedčia o fenomenologickej povahe emócií a tiež naznačujú istú polysémickosť na úrovni ich interpretácie, a to vzhľadom na rozptýlené potreby nazerania na daný jav. Psychológia sa zaoberá emóciami a emocionalitou už od 19. storočia – za najstaršiu klasickú teóriu emócií možno považovať periférnu (receptorickú) teóriu Williama Jamesa a Carla G. Langeho (1884) so zameraním na fyziologickú zložku emócií, podobne ako teória Ivana P. Pavlova, ktorá typy emocionálnosti rozlišuje vo vzťahu k nervovej sústave, či psychoanalytické teórie emócií Sigmunda

[1] Tento príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu MŠ SR VEGA č. 1/0164/15 *Interdisciplinárna analýza športového komunikačného registra*.

Freuda a Carla G. Junga (Linhart – Petrusek – Vodáková – Maříková, 1996, s. 256). Sociologicky orientované pohľady na emócie reprezentujú výskumy Milana Nakonečného, Wilhelma Wundta či Jeana Piageta, ktorý poukazuje na prepojenie emocionálneho prežívania a kognitívnych procesov (tamže, s. 256). Svoje výskumné nazeranie v štúdii orientujeme na teoretickú rovinu, ktorá hovorí o manifestácii emócií v komunikácii a o ich vplyve na fungovanie jazyka, konkrétnejšie, jazyka médií. Vzhľadom na to, že nejestvuje jednotná disciplína, ktorá by sa prednostne zaoberala výskumom emócií a emocionality v takto vymedzenom mediálnokomunikačnom rámci, si daná problematika vyžaduje integratívny prístup vyznačujúci sa kombináciou viacerých teoretických koncepcií (porov. Gajda, 1992). Prikláňame sa k názoru Daniely Slančovej (2003, s. 209 – 210), ktorá transdisciplinárny a komunikačný prístup chápe ako nevyhnutný „v úsilí o adekvátne zachytenie, interpretovanie a explanáciu štylistických javov". Podľa autorov Roddyho Cowieho a Randolpha R. Cornelia (2003, s. 5) „the task is not routine, because there is no generally accepted methodology for describing emotion".[2]

Naším zámerom je predstaviť teoreticko-metodologický a štylisticko-pragmatický[3] pohľad na chápanie emócií v mediálnom kontexte. V tejto oblasti nás zaujíma vzťah emócií a jazyka, resp. emócií v jazyku, v jeho aktuálnom použití.[4] Vychádzajúc zo základných funkcií jazyka, ktoré vymedzuje Roman Jakobson (1995),[5] sa zameriavame na vymedzenie emócií ako funkčného aspektu rečotvornej činnosti médií, na ich komunikačný potenciál a pôsobnosť v mediálnej (rečovej) interakcii. Pri práci s pojmom *mediálna interakcia* vychádzame z chápania verbálnej interakcie, ktorú podľa D. Slančovej (2003, s. 211) možno vymedziť ako „vzájomné pôsobenie ľudí prostredníctvom jazyka". Mediálnu interakciu preto chápeme ako vzájomné pôsobenie vysielateľa a prijímateľa, ktoré sa realizuje prostredníctvom mediálne sprostredkovaného slova.[6] Pri skúmaní emocionality v špecifickom kontexte, akým je mediálne prostredie, nás preto nezaujíma fyziologická zložka emócií zahŕňajúca mentálne procesy alebo telesné pocity. Pre náš výskum je východiskové chápanie emócií ako mimojazykových, reaktívnych javov majúcich hodnotiacu, zážit-

[2] „táto úloha nie je zďaleka rutinnou záležitosťou, pretože neexistuje všeobecne akceptovaná metodológia na opis emócií" (prekl. J. K.).

[3] Podľa D. Slančovej (2003, s. 216) sa „pragmaštylistický aspekt (pragmaštylistická variabilita komunikačného aktu) týka (i) komunikačných cieľov, zámerov, funkcií a účinkov; (ii) efektívnosti komunikácie; (iii) komunikačných stratégií; (iv) presupozícií".

[4] Vychádzame z pragmalingvistického chápania reči ako jazyka v aktuálnom použití (porov. Müllerová, 1982).

[5] R. Jakobson (1995; kurzíva J. K.) vymedzuje referenčnú (poznávaciu), poetickú (estetickú), fatickú (kontaktovú), konatívnu, metajazykovú a *emotívnu funkciu* jazyka.

[6] D. Slančová (2003, s. 213) uvádza, že v rámci transdisciplinárneho a komunikačného prístupu k štylistike sa pôvodné chápanie štýlu ako spôsobu prejavu rozširuje a štýl sa interpretuje ako „spôsob verbálnej interakcie", pričom sa zdôrazňuje štýlová pôsobnosť komunikátu podnecujúceho okamžitú reakciu pri percepcii (tamže).

kovú a tiež kognitívnu zložku, ktoré sa stvárňujú práve v jazykovom vyjadrení v podobe konkrétnych výrazových prostriedkov ako nositele emocionálnej hodnoty[7] (o „stvárňujúcej sile jazyka“ porov. Dolník, 2010, s. 36; pozri aj ďalej).

V štúdii vymedzujeme charakteristiku významovo príbuzných pojmov emocionálnosť (emocionalita) a expresívnosť, naznačujeme ich vzájomný vzťah a hranice pôsobnosti v rečovom prejave mediálnych tvorcov. Zároveň sa zameriavame na komunikačné funkcie emocionality v mediálnej interakcii so zreteľom na bipolárny charakter emócií, ktoré možno v rečovom prejave dekódovať ako príjemné – nepríjemné, pozitívne – negatívne či žiaduce – nežiaduce.

Výskumnú predstavu realizujeme so zreteľom na jazykové roviny, z pohľadu ktorých možno o emocionalite v médiách uvažovať,[8] pričom dôraz kladieme na komunikačný faktor ovplyvňujúci spôsob jej stvárnenia v reči, akým je mimojazykový kontext. Svoj pohľad preto orientujeme na prežívanie emócií, ktoré možno vnímať v rámci ich jazykového použitia v aktuálnej komunikačnej situácii podmienenej konkrétnymi komunikačnými činiteľmi, akými sú prostredie, účastníci komunikácie, ich vzájomné vzťahy, typ kontaktu a pod. (bližšie o komunikačnej situácii porov. Kořenský a kol., 1999). Ako východiskové komunikačné prostredie sme si zvolili športovo-mediálnu komunikačnú sféru a konkrétnou komunikačnou situáciou je priamy televízny hokejový prenos. V štúdii sa zameriavame na analýzu športového komentára, presnejšie, na spôsob realizácie rečového prejavu športového komentátora v takto vymedzenom komunikačnom rámci. Ústrednú pozornosť venujeme interpretácii emocionálnej hodnoty pomenovania *gól*, na pozadí ktorého sa zamýšľame nad možnosťou uplatnenia pojmu *kontextová emocionálnosť*.

1. TEORETICKO-METODOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ ŠTÚDIE

1.1 Ciele výskumu

„Vedecké poznanie sa zameriava, prirodzene, na to, čo je opakovateľné“ (Miko, 1970, s. 40). Skutočnosť, že istý prvok je v určitom kontexte systematicky prítomný, poukazuje na jeho všeobecnú platnosť, ktorá sa následne stáva predmetom vedeckého bádania. Prirodzenosť daného záujmu spočíva v tom, že keď sa niečo pravidelne opakuje, nadobúda povšimnutiahodný charakter, čím sa tiež rámcuje spôsob, akým

[7] Na pozadí výrazovej koncepcie štýlu (porov. Miko – Popovič, 1978; Plesník a kol., 2011) sa sústreďujeme na výrazovú kategóriu emocionálnosť a jej štruktúrne indikátory ako nositele emocionálnej hodnoty, ktoré sú prítomné vo verbálnej mediálnej interakcii a indikujú mieru intenzity prežívania komunikovanej skutočnosti. D. Slančová (2003, s. 214) v tejto súvislosti uvádza, že „štýl ako spôsob verbálnej interakcie je komplexnou kvalitou [...], to znamená, že štýlová kvalita ako komplexná kvalita je daná špecifickou konfiguráciou vzájomne prepojených, viac alebo menej hierarchizovaných kvalitatívnych informácií (komplexom premenných)“ [v našom prípade je výrazová kvalita *emocionálnosť*, na ktorú sa sústreďujeme, utváraná komplexom konkrétnych výrazových prostriedkov ako nositeľov emocionálnej hodnoty; pozn. J. K.].

[8] V štúdii prednostne uvažujeme o emocionalite na pozadí jej lexikálneho vyjadrenia.

možno z hľadiska uplatnenia dominantných konštánt na skúmaný jav nazerať ako na celok. František Miko (tamže, s. 40 – 41) si ďalej kladie otázku, či môže byť štylistika vedou, „keď práve to, čo predstavuje maximum hodnoty, je neopakovateľné a pojmovo nepostihnuteľné“. Následne si však odpovedá vyjadrením o jedinečnosti vypovedaného, ktoré „sa realizuje v rámci opakovateľného a v tomto rámci sa vždy dá aspoň do istej miery identifikovať“ (tamže, s. 41).

Daným teoretickým východiskom chceme poukázať na výskumný zámer štúdie zacieľujúci sa na identifikáciu jedinečného – emocionálneho, ktoré v kontexte pravidelne opakovanej mediálnej činnosti predstavuje „maximum hodnoty“, čo sa podľa F. Mika (1970) vyznačuje neopakovateľným a pojmovo nepostihnuteľným charakterom a zároveň charakterizuje a diferencuje to, ako sa nám určitá skutočnosť vo svojej výslednej podobe javí. Predmetom nášho skúmania sú emócie a emotívny, emocionálny (citovo vymedzený) svet jednotlivca či kolektívu a jeho prezentácia, resp. reprezentácia médiami. Práve v tomto verejnom a oficiálnom prostredí nadobúda emotívne a emocionálne dominantný ráz. Nielenže ruší neosobný charakter komunikácie, ktorej súčasťou je mediálny prijímateľ a podieľa sa na budovaní rovnocenného vzťahu s ním, ale vyzdvihuje ambivalentnú skutočnosť, že emotívne možno v kontexte médií vnímať práve na pozadí rozumového. Vychádzame totiž z predpokladu, že prejavy citovosti v médiách možno pripísať vopred premyslenému (racionálnemu) plánu mediálnych tvorcov.

Sústreďujúc sa na špecifický komunikačný rámec – mediálne prostredie – nás zaujíma, ako prebieha kooperácia intelektuálneho a citového v jazyku médií a akým spôsobom sa emocionálne a kognitívne stvárňuje v mediálnej verbálnej interakcii, z čoho vyplývajú aj základné výskumné otázky: *Potrebujeme slová na to, aby sme cítili?*; *Ako vstupujú emócie do rečového prejavu?*; *Je z hľadiska neuchopiteľného rozmeru emócií vôbec možné emócie teoreticky vymedziť a konceptuálne stvárniť?*; *Akým spôsobom sa city komunikujú v jazyku médií a ako ich môžeme v mediálnom kontexte vnímať a ďalej interpretovať?*

1.2 Emocionálne a kognitívne v mediálnej interakcii

Emócie, predstavujúce jedinečné univerzum ľudského prežívania, sú bezprostrednou súčasťou človeka, o čom hovorí aj český psychológ Milan Nakonečný. Podľa jeho slov sú emócie psychickým fenoménom, a keďže tvoria funkčný celok duševného života človeka, majú v súvislosti s fyziologickými reakciami a činnosťami indivídua regulatívny potenciál (Nakonečný, 2000). Kľúčovým je v tomto smere jeho uvažovanie o jednote emocionálneho a významného. Emócie vymedzuje ako tie, „které rozhodují, jaké vztahy bude mít člověk ke svému okolí, [...] jaký cíl si více či méně vědomě vytyčí, [...] jaký postoj zaujme, jakým směrem se bude ubírat jeho myšlení“ (tamže, s. 67).

Dané chápanie upozorňuje na vzťah emocionálneho a racionálneho, ktorého súčasťou je myslenie a kognitívne schopnosti človeka. Vychádzajúc z uvedeného by sa mohlo zdať, že v koncepte mysliaceho a cítiaceho jednotlivca sú emócie nadradenou zložkou, čo je však interpretáciou len z jedného uhla pohľadu. Na entitu emocionál-

neho a kognitívneho nazeráme ako na dve strany jedného listu, z čoho vyplýva, že tieto dve zložky nemožno od seba oddeliť. „Cit a význam jsou jen dva různé aspekty zkušenosti a každý stimulus má hodnotu informativní i emocionální“ (Nakonečný, 1973; citované podľa Daneš, 1987, s. 25).

Naznačená relácia má zrejme podobné parametre ako vzťah symetrie a asymetrie v jazyku, ktorému sa venuje Ján Sabol. Podľa jeho zistení je daný vzťah jednou z dominantných foriem stvárnenia obsahu a formy a rovnako aj „základným iniciátorom dvoch centrálnych semiotických podstát“ (Sabol, 2011, s. 31). Ide o ikonicko-symbolický a arbitrárny semiotický princíp, ktoré spolu úzko „kooperujú, dopĺňajú sa a vzájomne sa preskupujú“ (tamže, s. 31 – 32). Vzťah dvoch entít „symetrie, vedúcej k usporiadanosti, a asymetrie, smerujúcej k dynamike“ (Sabol, 2016, s. 351), sa v konkrétnom komunikačnom akte manifestuje na pozadí dominanty a subdominanty (tamže), v zmysle toho, že vždy jeden alebo druhý protipól preváži a nadobúda v texte určujúcu platnosť. Vychádzajúc zo slov citovaného autora by sme mohli konštatovať, že rozumová zložka vedie k usporiadanosti a citová zložka k dynamickosti systému (jazyka v jeho aktuálnom stvárnení).

K dichotómii racionálneho (kognitívneho) a emocionálneho v kontexte mediálnej komunikácie, resp. mediálnej interakcie, v ktorej dochádza k vzájomnému preskupovaniu týchto dvoch zložiek, pristupujeme z hľadiska ich vnútornej súvzťažnosti, keďže „na jedné straně mohou mít projevy rozumu v komunikaci emocionální náboj, na druhé straně mohou mít projevy emocí racionální základ“ (Kaderka, 2010, s. 83). Mediálnu tvorbu chápeme ako zámernú činnosť, ktorej náplňou je realizácia ústredného komunikačného cieľa – v čo najväčšej miere osloviť a získať si (dlhodobú) priazeň publika. V danom zmysle je mediálna činnosť vymedzená racionálnymi štruktúrami, ktorých vnútorné usporiadanie tvoria premyslené rozhodnutia a zaužívané postupy, a akýkoľvek prejav emocionálnosti v reči je tak výsledkom jej premyslenej realizácie usmerňovanej rozumovým spektrom mediálnych tvorcov.

Ak sa vrátime k vyjadreniu F. Mika (1970), ktorý uvádza, že predmetom vedeckého záujmu sú javy opakovateľné, vyznačujúce sa vlastnosťami univerzálnosti a konštantnosti, zamýšľame sa nad tým, aké miesto v objektoch vedeckého zamerania zastávajú jedinečné štruktúry. Prikláňame sa k stanovisku, že čo bolo prvotne vnímané ako jedinečné (keďže každému vedeckému záveru predchádza empirické pozorovanie, počas ktorého si najprv istý jav všímame a pripisujeme mu charakteristiky zvláštnosti, resp. inakosti), sa druhotne javí ako univerzálne (opakované, a tým všeobecne platné), na pozadí ktorého sa demonštrujú prvky unikátnosti (splývajúce v rámci systematického).

Uvažujúc o emóciách v jazyku médií ako o jedinečných signatúrach, vychádzame zo všeobecne platného teoretického konceptu Marshalla McLuhana (1991), ktorý hovorí o spolupreží vaní mediálnej reality uskutočňovanej virtuálne, na úrovni zmyslového vnímania. Uvedený mediológ každé obdobie mediálnej existencie a jej pôsobenia spája s jedným z ľudských zmyslov, pričom 21. storočie nazývané aj tzv. haptickým obdobím médií vymedzuje ako kľúčové, na základe jeho dispozičného

predpokladu vytvárať priestor na komunikáciu realizovanú slovami a súčasne bez slov.[9] Charakter mediálnej tvorby možno vymedziť atribútom „dotyková“, a to v prenesenom zmysle slova ako „dotyk médiami a cez médiá“ (Rusnák, 2010b). Skutočnosť, že hovoríme o „dotykovom“, „emocionálnom“ období médií, kde emócie a ich kvalitatívna platnosť v jazyku nadobúdajú dominantné postavenie, zároveň svedčí o univerzálnosti daného javu.

1.3 Princíp kontrastu v mediálnej interakcii

Spätosť jedinečného (aktualizovaného či neočakávaného) a opakovaného (automatizovaného či stereotypného, predvídateľného) kopíruje základné komunikačné princípy mediálnej tvorby[10] a tie možno opísať na jednej strane vnútornou disharmóniou, ktorá je potrebná na to, aby sme na druhej strane mohli komunikáciu vnímať ako harmonickú. Dominantným sa v kontexte mediálnej tvorby javí komunikačný princíp kontrastu, na ktorý Ľubomír Plesník (Plesník a kol., 2011) poukazuje prostredníctvom výrazovej kategórie kontrastnosť založenej na protiklade dvoch výrazových kvalít. Rovnako však poznamenáva, že dve kvality stojace oproti sebe v protikladnej pozícii „bývajú často komplementárne (vzájomne sa dopĺňajúce) a tvoria jednotnú štruktúru (stavbu) či systém (sústavu)“ (tamže, s. 305). O nevyhnutnosti štylistického protikladu v komunikácii hovorí Ján Findra (2013). Uvádza, že emocionálnosť sa dá vnímať len na základe nocionálneho výraziva štylistických prvkov, čím sa manifestuje kvalitatívna platnosť príznakových, emocionálne zafarbených štylém a v zmysle toho je percipient schopný dekódovať určitú výpoveď ako majúcu emocionálny príznak (tamže). Miroslav Grepl (1967) v tejto súvislosti rozlišuje medzi neutrálnym a aktualizovaným jazykovým výrazom. Podstatu emocionálnosti v reči vníma na pozadí opozície automatizácia – aktualizácia: „Chceme-li ve sdělení vyjádřit také svůj citový postoj [...], musíme prostě vyjádřit daný intelektuální obsah způsobem nebo formou jinou než obvyklou, tj. způsobem nebo formou, které se na pozadí běžného, citově neutrálního způsobu vyjádření cítí jako způsob aktualizovaný“ (Grepl, 1967, s. 11). K danému stanovisku sa prikláňajú aj autorky Oľga Orgoňová a Alena Bohunická (2011, s. 55), podľa ktorých sa „aktualizovaním pozornosť upriamuje na spôsob vyjadrenia, ktorý má príjemca pociťovať ako príznakový“. Podobným spôsobom na spätosť aktualizovaného a emocionálneho nazerá Juraj Dolník. Podľa jeho slov sa „aktualizácia môže dotýkať aj emocionálneho komponentu výpovede“ (Dolník, 2013, s. 67). Naznačuje, že „emocionálna aktualizácia je taký zásah do výpovede, ktorým sa do popredia vysúva citový hodnotiaci vzťah k výpovedi alebo k jej zložkám“ (tamže, s. 67).

[9] „Začíná být zjevné, že ‚hmat‘ není uložen v kůži, nýbrž že je souhrou několika smyslů najednou, a že při ‚udržování‘ nebo ‚navázání‘ kontaktu jde o plodné setkání smyslů, kdy viděné je přeloženo do slyšeného a slyšené do pohybu, chuti a vůně.“ (McLuhan, 1991, s. 66).

[10] Bližšie o uplatňovaní komunikačných postupov v médiách na princípe kontrastu porov. Klingová, 2016.

J. Findra (2004, s. 174) v tejto súvislosti uvádza, že „smerom k pólu verejnosti sa prejavy zvecňujú a intelektualizujú, smerom k pólu súkromnosti sa presadzuje aj citová zložka vyjadrovania, prejavy sa expresivizujú“. V danom chápaní, vychádzajúc z naznačenej štruktúry mediálnej prezentácie, kde emocionálne a intelektuálne tvorí jeden celok, by sme mohli povedať, že mediálna interakcia sa realizuje na princípe dominanty (prevažujúcej kvality) a subdominanty (potláčanej kvality).[11] Výsledkom stretu týchto znázornených „svetov“ je vzhľadom na verejný a neosobný charakter mediálneho prostredia disproporčný rámec. V súvislosti so spôsobom mediálnej tvorby uvádzame chápanie Juraja Rusnáka (2010a), ktorý sa zaoberá vlastnosťou difúznosti v médiách. Obsahy masových médií autor nazýva mediálnymi „*textúrami* – vzájomne poprepájanými tkanivami, [...] ktoré sa stávajú čoraz intenzívnejšie neoddeliteľnou súčasťou nášho života“ (tamže, s. 6). Nazdávame sa, že difúzny rámec v zmysle špecifického pôsobenia médií, ktoré sa prejavuje rozptylom na úrovni využívania výrazových prostriedkov a posunom mediálnej tvorby k súkromnému pólu, je priamo podmienený prítomnosťou emocionálnej zložky v komunikácii. Na danú skutočnosť poukázal už František Daneš (1987, s. 25), ktorý považuje emócie za „difúzní prvky s nezřetelnými hranicemi“, z čoho usudzujeme, že difúzny charakter emócií sa priamo úmerne odráža v mediálnej tvorbe, v súčasnosti rámcovanej difúznymi kontúrami (Rusnák, 2010a; porov. aj vyššie). Uvažovanie F. Daneša (1987) vychádza z osobitého nazerania na vzťah emócií a poznania, ktorý prezentuje na pozadí ich opozitných vlastností (pozri Schéma 1).

emoce	**poznání**
difúzní, s nezřetelnými hranicemi	vysoce specifikované jednotky
mění se zpravidla graduálně, lze je vyjádřit analogově: „více – méně“	sled vymezených jednotek, mají povahu digitální, jsou ve vztahu „ano – ne“
ikonické, prohabilistické; výrazové prostředky především prozodické (suprasegmentální, paraverbální) a též mimojazykové	arbitrární, diskrétní, invariantní; výrazové prostředky charakteru verbálních znaků
odlišné způsoby inferenčních procesů odlišné výzkumné strategie	

kontrolovány: pravou hemisférou mozku	levou hemisférou mozku
jsou bezprostřední; převažuje spontánnost	máme k nim odstup; převažuje záměrnost
alespoň zčásti různé podle sociálně-kulturních podmínek; různost norem jejich projevování	univerzální (k diferenciaci dochází až na úrovni jazyků)

Schéma 1: Náčrt diferenčných charakteristík emócií a poznania podľa F. Daneša (1987, s. 25).

[11] Pri používaní termínov *dominanta* a *subdominanta* vychádzame z chápania J. Sabola (2011, 2016; pozri aj vyššie).

Za hlavnú diferenčnú charakteristiku autor považuje kontrast difúznosť – nedifúznosť, keďže jednotky poznania vníma ako „vysoce specifikované“ (Daneš, 1987, s. 25), na rozdiel od rozptýlenej povahy emócií. V našej štúdii je východiskovým protikladom *analógovosť – digitálnosť*. Na jeho pozadí sa zásadne diferencuje povaha emócií a poznania. V Danešovom chápaní možno jednotky poznania vymedziť vzťahom áno – nie, keďže jednotlivé výrazové prostriedky (ako výsledky kognitívnych procesov) sú presne ohraničené a segmentované; na druhej strane emotívne jazykové prostriedky sa vyznačujú spojitosťou, emócie (ich intenzita) sa menia spravidla graduálne,[12] a preto je pre ne typický vzťah *viac – menej*.[13] Zároveň sa však prikláňame k skutočnosti, že „emoce ovlivňují poznání (interferují na všech úrovních kognitivních procesů) a poznání vyvolává emoce“ (tamže, s. 25).

Dichotomický charakter, ktorý vnímame v rámci interakcie medzi emóciami a poznaním ako medzi dvoma usúvzťažnenými entitami,[14] potvrdzuje, že kontrastné postavenie týchto dvoch entít je iba relatívne: „Emotion holds a strategic position between instinct (or drive) and cognition and represents a constitutive component of human actions“ (Daneš, 2003).[15] Vzťah emócií a poznania ako na jednej strane kontrastných, na druhej strane vzájomne prepojených štruktúr najvýstižnejšie prezentuje Světla Čmejrková (2003): „The relation between cognition and emotion figures not only in the entangled complex of problems of denotation and connotation of a language sign but also in the dichotomies of neutrality and markedness, explicitness and impliciteness, said and unsaid, text and subtext, language and paralanguage, words and gestures and other dichotomies formulated in theoretical reflections of language.“[16]

---

[12] Práve graduálny rozmer emócií je kľúčovým javom pri výskume a interpretácii emocionálnosti a miery jej pôsobnosti v jazyku médií v špecifickom športovo-mediálnom kontexte, ktorý je hlavným predmetom štúdie (pozri kapitolu 3).

[13] Domnievame sa, že prezentovaný vzťah poznania majúceho digitálnu povahu a emócií, ktoré je možné vyjadriť analógovými štruktúrami (Daneš, 1987), možno pripodobniť k vzťahu jazyka a reči – jazyka ako digitálneho systému kódov a reči ako jeho analógového, spojitého stvárnenia (o názoroch na dichotómiu langue – parole bližšie pozri Macháčková, 1987). Aj vychádzajúc z danej skutočnosti deklarujúcej, že emócie a reč sa vyznačujú rovnakým vnútorným usporiadaním, resp. rovnakou vnútornou „textúrou“ (Rusnák, 2010a), svoj výskum realizujeme so zameraním na stvárnenie emócií v reči. Ako uvádza J. Findra (1998, s. 62), „platí totiž, že nič nie je v jazyku (ako systéme), čo by predtým nebolo v texte, reči“. Z tohto hľadiska preto vnímame istú nadradenosť reči vo vzťahu k jazyku.

[14] Danú skutočnosť potvrdzuje aj vyjadrenie švajčiarskeho psychológa J. Piageta (1961, podľa Daneš, 2003; kurzíva J. K.): „Emotion and cognition *in no case* represent two independent faculties“ (emócie a poznanie *v žiadnom prípade* nereprezentujú dve nezávislé entity; prekl. J. K.).

[15] „Emócia zastáva strategickú pozíciu medzi inštinktom (či „pohonom“) a poznaním a reprezentuje základnú súčasť ľudskej činnosti“ (prekl. J. K.).

[16] „Vzťah medzi kognitívnym a emocionálnym sa stvárňuje nielen v rámci poprepájaného komplexu problémov týkajúcich sa denotácie a konotácie jazykového znaku, ale aj v dichotómiách neutrálneho a príznakového, explicitného a implicitného, vypovedaného a nevypovedaného, textu a podtextu, jazykového a parajazykového, slov a gest a v ďalších dichotómiách formulovaných v teoretickej reflexii jazyka“ (prekl. J. K.).

2. EMÓCIE – ZÁKLADNÉ ROVINY UVAŽOVANIA

2.1 Teoretické vymedzovanie emócií

„Radosť, hnev, smútok sú prežívaním nášho vzťahu k tomu, s čím sa stretávame, čo poznávame, čo si predstavujeme, čo robíme“ (Kubáni, 2010, s. 99). V okamihu, keď je potrebné nájsť vhodný teoretický koncept, ktorý by emócie funkčne klasifikoval a jednoznačne určil ich postavenie vo svete „všeobecných predstáv o niečom s presne vymedzeným obsahom“ (Peciar a kol., 1963),[17] sa odkrývajú viaceré problémy. Dôkazom sú váhavé a pomerne nejednotné vyjadrenia teoretikov zaoberajúcich sa charakteristikou emócií.

F. Daneš (1987, s. 25) ešte v minulom storočí uviedol, že „neujasněnost a neustálenost klasifikace emocí představuje vážný problém v dosavadních výzkumech“. Skutočnosť, že daný problém naďalej pretrváva aj v súčasnosti, potvrdzuje M. Nakonečný (2015), podľa ktorého možno v súvislosti s početnými snahami jazykovedcov vymedziť pojem emócie hovoriť len o akýchsi pokusoch. Konštatuje, že emócie sú javy, ktoré „není dost dobře možné definovat, ačkoliv z vlastní zkušenosti velmi dobře víme, co tento pojem vyjadřuje“ (tamže, s. 358). K jeho tvrdeniu sa pridávajú aj ďalší autori: „Emoce je těžké definovat a není také snadné je lingvisticky modelovat [...], přesto jsou emoce velmi důležitou částí lidského světa i fungování jazyka“ (Volková, 1992, s. 11). „Emoce (v širokém smyslu) jsou difúzní a celá jejich oblast představuje vícerozměrné kontinuum, ‚nekonečnou šíři kvalit‘, proto je každá jejich klasifikace složitá a prakticky nezávazná“ (Daneš, 1987, s. 24). M. Nakonečný (Hyhlík – Nakonečný, 1977, s. 35) sa usiluje zdôvodniť tento teoretický nedostatok a vysvetľuje, že exaktnejšie vymedzenie pojmu emócie je náročné preto, lebo „nebylo nalezeno kritérium, které by dostatečně výrazně odlišovalo emoce od neemocionálních reakcí“.

Vychádzajúc z jednotlivých tvrdení sa ponúka otázka, ktorú najvýstižnejšie koncipuje poľská lingvistka Anna Wierzbicka (1992, s. 539; kurzíva J. K.): „*Can ‚emotions‘*, or speaking more precisely, emotion concepts, *be defined*?“[18]

Odpoveďou môže byť vyjadrenie Ferdinanda Kratinu (1947), ktorý uvádza, že „cit, resp. emoce[19] nemohou být pro svou jednoduchost definovány, nanejvýš jen popsány, aby se odlišili od ostatních jevů“ (Kratina, 1947, podľa Nakonečný, 1995, s. 18).

Podľa slovníkovej charakteristiky emócií – vychádzame z výkladových slovníkov slovenského jazyka, ktoré súhrnne opisujú ich základné znaky a vlastnosti – sa emócie spájajú s prežívaním stavu vzrušenia a silného citu, čo sa prejavuje zaujatím

[17] V uvedenom znení *Slovník slovenského jazyka* (Peciar a kol., 1963) definuje výraz *pojem*.

[18] „Možno emócie alebo, presnejšie povedané, emocionálne koncepty, vôbec definovať?“ (prekl. J. K.).

[19] V štúdii sa nezaoberáme sémantickou dištinkciou medzi pojmami *cit* a *emócia*, resp. ich klasifikáciou zo psychologického hľadiska – city sa delia na vyššie city a nižšie city (emócie) (porov. Nakonečný, 2015). Dané pojmy vnímame ako synonymá.

kladného alebo záporného postoja k vytýčenému javu, príp. aj zmenou fyziologických reakcií či zmenou správania sa (porov. Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003; Pisárčiková a kol., 2004; Buzássyová – Jarošová, 2006). Zhrnujúcu definíciu ponúka *Veľký sociologický slovník* (Linhart – Petrusek – Vodáková – Maříková, 1996, s. 256), emócie definuje ako „celkový subjektivní způsob reakce individua na obsah jeho prožitku, resp. stav organismu vyvolaný narušením rovnováhy s prostředím, který má pozitivní nebo negativní hodnotu a je pro organismus užitečný nebo škodlivý, který odráží vztah daného individua k působícímu vnějšímu (přír., soc., kult.) nebo vnitřnímu podnětu".

Dôležitým znakom emócií je ich podmienenosť ďalšími faktormi, napr. okolitým prostredím, konkrétnym subjektom či predmetom, na ktorý sa určitá emócia zacieľuje, čím sa modifikuje jej prežívanie. Rom Harré (1986, podľa Kaderka, 2010, s. 84) danú vlastnosť pomenúva výrazom „intencionálny", ktorý vystihuje povahu emócií, čo poukazuje na tvrdenie Bronislavy Volkovej (1992, s. 18), podľa ktorej sú „emotivní postoje vždy postoje k něčemu". Závislosť emócie od „druhu vnější situace, která ji vyvolává" (Hyhlík – Nakonečný, 1977, s. 34), zároveň súvisí so skutočnosťou, že emócie ako komplexné javy[20] sú dané vysokou premenlivosťou a krátkodobým pôsobením, teda sú „podmienené momentálnymi okolnosťami alebo situáciou a so zmenou tejto situácie zanikajú alebo slabnú" (Kubáni, 2010, s. 101).

Veľký psychologický slovník emócie vymedzuje v rámci „široké škály citových prožitků, [pričom sa zdôrazňuje; dopl. J. K.], že v zásadě jde o hodnotící, kladné či záporné reakce na podnět [...] zastřešující subjektivní zážitky *libosti* a *nelibosti*,[21] [...] u nichž je možné zjišťovat směr přibližování či vzdalování, intenzitu a čas trvání" (Hartl – Hartlová, 2010, s. 126; kurzíva J. K.).

Práve zážitková zložka emócií, keďže „citový výraz je vysoko zážitkový" (Miko – Popovič, 1978, s. 169), je tým špecifikom, ktoré „činí tu kterou emoci tím, čím je" (Nakonečný, 1995, s. 18). V uvedenom zmysle už nemecký psychológ Wilhelm Wundt (1905, podľa Nakonečný, 2012, s. 24; kurzíva J. K.) rozlišoval tri kvality citov, ktoré znázornil v opozitných kategóriách. Podľa neho sa na pozadí základného protikladu *príjemné – nepríjemné*[22] miera intenzity prežívania emócií ďalej zachytáva na osi *vzrušenie – upokojenie* a *napätie – uvoľnenie*. V tejto súvislosti autori

[20] M. Nakonečný (2015, s. 358) pojem emócie charakterizuje ako „komplexní fenomén, ve kterém je možné pozorovat úzkou spjatost tří složek: prožívání, fyziologických reakcí a chování". Hovoríme o psychickom (zážitkovom), fyziologickom (výrazovom) a behaviorálnom komponente emócií (Nakonečný, 2012).

[21] „*Příjemnosti* a *nepříjemnosti*" (pozn. J. K.).

[22] *Veľký psychologický slovník* pomenovanie *príjemnosť* definuje ako „uvědomovaný, hédonický stav, zpravidla považovaný za vysoce žádoucí, jaký člověk zažívá v situaci, kdy je nějaká událost ve shodě s jeho cíli nebo si ji spojuje s libými pocity" (Hartl – Hartlová, 2010, s. 457). V tomto kontexte možno na pozadí emócií (a ich uplatnenia v konkrétnom texte, na pozadí ich emocionálneho účinku) vnímať kontrast príjemného (žiaduceho) a nepríjemného (nežiaduceho).

R. Cowie a R. R. Cornelius (2003, s. 27) vymedzujú emócie podľa stupňa ich prežívania a vyjadrenia v reči, ktoré možno zobraziť na horizontálnej rovine (na pozadí kontrastu) ako *veľmi negatívne (very negative) – veľmi pozitívne (very positive)* a na vertikálnej rovine ako *veľmi aktívne (very active) – veľmi pasívne (very passive)*.

Podľa B. Volkovej (1992) pri koncipovaní relevantnej definície sa o emóciách často hovorí ako o hodnotách, preto sa s vlastnosťou emocionálnosti spája aj hodnotiaci rozmer jazyka. V tejto súvislosti J. Dolník (1999) deklaruje dôležitosť axiologického subsystému jazyka a uplatňovania axiologického konceptu[23] v rámci verbálnej interakcie, keď uvádza, že „hodnotenie je späté s citmi, ale miera ich účasti na hodnoteniach je odlišná" (tamže, s. 47). Ďalej dodáva, že iba „elementárne citové reakcie sa neviažu na racionálne myslenie, lebo človek si pri nich neuvedomuje, čo ich vyvoláva" (tamže, s. 47). Dané tvrdenie je pre naše výskumné uvažovanie kľúčové, keďže na emocionalitu nazeráme v špecifickom mediálnom kontexte a činnosť mediálnych tvorcov vnímame ako premyslenú činnosť, preto aj prejavy emócií v mediálnych textoch sa vyznačujú intelektuálnym „lemovaním", čím sa zároveň potvrdzuje adekvátnosť nášho zmýšľania v bipolárnom rámci *racionálnosť (kognitívnosť) – emocionálnosť* určujúcom výslednú podobu (mediálnej) interakcie.[24]

2.2 Emócie v jazyku

Interpretačný priestor na objasnenie podstaty emócií a ich potenciálu je široký, ako aj miera zainteresovanosti vymedziť ich zastúpenie v teoretickom rámci. Inšpirujúc sa výrokom Juraja Furdíka (2008, s. 27), ktorý hovorí, že „pomenovanie je začiatkom i zavŕšením poznania ako aktu aj ako procesu", môžeme deklarovať dôležitosť definovania určitého javu. V okamihu, keď niečo pomenúvame, otvárame možnosť poznaniu a hlbšiemu poznávaniu pozorovanej entity a v tom spočíva aj významnosť a opodstatnenosť hľadania definície emócií. Na pozadí uvedeného zisťujeme, že práve v jazyku a prostredníctvom jazyka v jeho aktuálnom rečovom stvárnení sa kognitívne stretáva s emocionálnym, keďže pomenovaním emócií emócie poznávame. Ako uvádza F. Daneš (1987, s. 25), pre emócie sú typické výrazové prostriedky „především prozodické a mimojazykové", ktoré možno prostredníctvom jednotiek poznania, „výrazových prostředků charakteru verbálních znaků", rečovo stvárniť – verbalizovať. Obrazne povedané, akt pomenovania je jediný spôsob, akým možno emócie ako mimojazykové javy dostať do jazyka. „Lexikálne jednotky sú pritom základnými prostriedkami verbalizácie poznaného" (Furdík, 2008, s. 27). Dané vyjadrenie zároveň naznačuje, že jeho platnosť sa vzťahuje nielen na javy vedeckovýskumné, pri ktorých sa napĺňa potreba poznávať nepoznané a následne to

[23] Ide o ústredný pojem axiologickej koncepcie, prostredníctvom ktorého „sa uchopuje kognitívna báza hodnotenia fungujúca ako interpretačný konštrukt" (Dolník, 1999, s. 3).

[24] Ak používame pojem *mediálna interakcia* (a uprednostňujeme ho pred pojmom mediálna komunikácia), je to preto, že chceme upozorniť na nevyhnutnú prítomnosť percipienta, ktorý je, hoci sprostredkovane, stále prítomný na mediálnom akte, čím pôsobí na jeho výslednú podobu.

pomenúvať, ale funkčne opisuje aj každodenné princípy ľudského konania. Každá ľudská komunikácia má schopnosť „posílit nebo tlumit emoce a formovat postoje“ (Vybíral, 2009, s. 21).

Na otázku, či potrebujeme slová na to, aby sme cítili,[25] si môžeme odpovedať v zmysle chápania verbálnej interakcie[26] ako vzájomného (a potrebného) aktu spolupôsobenia a spoluprežívania reality medzi ľuďmi (porov. Slančová, 2003). Podľa Františka Ruščáka (2012, s. 13) má „verbálna interakcia široký axiologicko-kognitívny potenciál, ktorý je reflexiou jednak vnútorných – systémových, psychologických, pragmatických, ako aj vonkajších – makrosociálnych, mikrosociálnych a časopriestorových znakov dovedna fungujúcich na inkluzívnom princípe“. Citovaný autor poukazuje na kognitívno-rečový aspekt komunikácie, v ktorom sa manifestuje kognitívna a komunikatívna funkcia jazyka, keďže jazykom komunikujeme svet a súčasne svet aj poznávame (tamže). Rozšírením danej teoretickej predstavy o kognitívno-emotívny aspekt komunikácie by sme mohli povedať, že jazykom nielen komunikujeme svet, ale v prvom rade komunikujeme spolu navzájom, keďže hlavným posolstvom komunikácie je predpoklad vzájomnosti – jazykom sa vzájomne (s)poznávame, rovnako jazykom cítime, prejavujeme (si) city navzájom, čím spoločne prežívame svet.[27]

V súvislosti s verbálnou činnosťou človeka prezentuje J. Findra (2013) predstavu, ktorá vykresľuje jazyk fungujúci v rozmedzí dvoch svetov – *sveta jazyka* a *sveta v jazyku* (komunikačný a gnozeologický rozmer jazyka). V prvom prípade, vo svete jazyka, v ktorom „jazyk ‚žije‘ ako osobitý, vnútorne zmysluplne štruktúrovaný systém“ (tamže, s. 14), možno o jazyku hovoriť ako o univerzálnom systéme poskytujúcom systematicky usporiadanú zásobu možností (jazykových jednotiek) určených pre človeka ako tvorcu rôznorodých jazykových prejavov. V okamihu, keď je naším zámerom jazykové prejavy ďalej odovzdať, čiže nadviazať s niekým verbálnu komunikáciu, už „vstupujeme“ do sveta v jazyku (resp. jazyka vo svete). „*Svetom v jazyku* je odraz mimojazykovej skutočnosti v konkrétnom jazykovom prejave. [...] Percipient [v jazykovom prejave; dopl. J. K.] získava poznatky o vonkajšom objektívnom svete, ako aj o svojom alebo cudzom vnútornom psychickom, citovom i myšlienkovom svete“ (tamže, s. 14).

Na pozadí uvedenej definície sa demonštruje funkčný prienik kognitívneho a citového (emocionálneho) a ich vnútorne usúvzťažnený vzťah, ktorý sa napĺňa práve

[25] O základných výskumných otázkach pozri podkapitolu 1.1.

[26] D. Slančová (2003, s. 214) za základnú jednotku verbálnej interakcie pokladá komunikačný akt. Ako dopĺňa ďalej, „komunikácia a interakcia sú vnútorne späté“ (tamže, s. 210). „Pokud uvažujeme, čím je sprostředkováno sdílení významu, jsme v rámci komunikace; pokud uvažujeme, co sdělovaný význam sám sprostředkovává, jsme v rámci interakce“ (Janoušek, 1988, podľa Slančová, 2003, s. 210 – 211).

[27] Podľa J. Findru (1998, s. 27) prostredníctvom jazyka, v jeho „celom intelektuálnom a emocionálnom rozmere prezentujeme svoju osobnosť. Text – a teda jazyk – je nevyhnutná vstupenka do spoločenstva iných ľudí“.

v jazyku a prostredníctvom jeho prirodzeného uplatňovania v medziľudskej komunikácii. V tom spočíva podstata emócií ako mimojazykových javov, ktoré môžu byť stvárnené v jazykovej podobe a na pozadí konkrétneho rečového prejavu ich tak možno vnímať ako jedinečný odraz abstraktných a nehmatateľných citových prežitkov. Nadväzujúc na danú skutočnosť J. Dolník (2010, s. 36) obrazne hovorí o „stvárňujúcej sile jazyka", resp. o jeho schopnosti „skonštruovať" neuchopiteľné „amorfné" stavy podráždenia prebiehajúce na úrovni fyziológie, „ktorej účinok prežívame ako uchopiteľné emócie alebo city istého druhu" (tamže, s. 36). Emócie môžeme vnímať a prežívať aj mimo jazyka, ale jedine pôsobením interpretačnej sily jazyka je možné ich ďalej interpretovať. Jazyk nadobúda svoj zmysel len vtedy, ak „aktívne slúži na prezentáciu sveta v jazyku [emócií v jazyku; dopl. J. K.], čiže v aktuálnom texte" (Findra, 2013, s. 14). Ako uvádza D. Slančová (1996, s. 95; kurzíva J. K.), „jazykom nevyjadrujeme len myšlienky, vyjadrujeme ním i subjektívny, citovo-vôľový vzťah ku skutočnosti, vyjadrujeme ním svoje city, želania, obavy, zážitky, resp. *chceme takéto mentálne rozpoloženie vyvolať u prijímateľa jazykového prejavu*".

2.3 Emocionálnosť a expresívnosť

Ústrednú myšlienkovú základňu pri interpretácii emocionálnosti tvorí chápanie štýlu ako kvality – ide o chápanie štýlu v kontexte interaktívnej štylistiky (porov. Slančová, 2003; pozri aj vyššie), štýlu, ktorý apercipujeme vo vedomí pri realizácii akejkoľvek verbálnej interakcie a ktorý F. Miko (1969, s. 5) nazýva „celkovým dojmom z textu". Podľa jeho slov uvedený „dojem" tvoria čiastkové hodnoty, ako sú napr. emocionálnosť, expresívnosť a pod. Ide o „*výrazové hodnoty*, *výrazové kvality*, ktorým zodpovedajú príslušné výrazové prostriedky. Štýl je súhrnom istých *výrazových hodnôt*" (tamže, s. 6).

Emocionálnosť je výrazová kategória, teda „označenie akosti výpovede, ktorú vo vnímaní zakúšame ako jej účinok, pôsobnosť" (Plesník a kol., 2011), a tá vzniká vždy „zdôraznením istého funkčného aspektu reči" (Miko, 1969, s. 18). V tomto prípade možno hovoriť o citovom aspekte reči, keďže emocionálnosť ako „najvyšší stupeň subjektívnosti výrazu spočíva vo vyjadrení citov v reči" (Miko – Popovič, 1978, s. 169). Zároveň sa však emocionálnosť bezprostredne spája s výrazovou kategóriou *zážitkovosť*, keďže zážitková výpoveď „pôsobí na vnímateľa celostne, [...] nevnikáme do nej len prostredníctvom rozumu, logického uvažovania, ale aj cez predstavy, pocity, city či intuíciu. [...] Pri jej vnímaní [zážitkovej kvality; pozn. J. K.] môžeme zakúšať i zvláštne, slovami akoby nepostihnuteľné stavy" (Plesník a kol., 2011, s. 152).[28] Dané vyjadrenie korešponduje s myšlienkou o emóciách, ktoré „není

[28] V tejto súvislosti F. Miko (1970) vyčleňuje kontrastnú výrazovú kategóriu *pojmovosť*, s ktorou tvorí zážitkovosť polaritný pár. Uvádza, že „vzťah zážitkovosti a pojmovosti výrazu treba chápať v zmysle inkluzívnej opozície" (tamže, s. 81). Naznačený vzťah možno pripodobniť ku vzťahu emocionálneho a kognitívneho (racionálneho), ktorý sa v aktuálnom texte napĺňa vo svojej vzájomnej podmienenosti a zviazanosti.

dost dobře možné definovat“ (Nakonečný, 2015, s. 358). Zároveň súvisí aj s predstavou o „stvárňujúcej sile jazyka“ (Dolník, 2010, s. 36) umožňujúcej tieto neuchopiteľné emotívne stavy ďalej interpretovať, tým ich vzájomne (kolektívne) prežívať, a to napriek tomu, že emócie dokážeme vnímať a porozumieť im aj bez slov. Dôležitú úlohu pri výrazových kategóriách štýlu zohrávajú indikátory štýlovej kvality (konkrétne výrazové prostriedky), na pozadí ktorých určitý prejav vnímame ako emocionálne pôsobiaci (porov. Miko – Popovič, 1978).

Pri špecifikácii emócií, už v podobe kvalitatívnej kategórie *emocionálnosť* „zakúšanej“ v konkrétnom komunikáte, si všímame aj príbuznú výrazovú kvalitu *expresívnosť*. F. Miko (1969) naznačuje, že práve emocionálnosť výrazu sa najčastejšie zamieňa s expresívnosťou, pričom dodáva, že podľa neho je „emocionálnosť čira expresívnosť a subjektívnosť“ (tamže, s. 61). Súhlasne J. Findra (2013) vníma hranicu medzi týmito dvoma kategóriami ako splývavú: „Vzťah medzi emocionálnosťou a expresívnosťou hodnotíme ako vzťah hierarchického prieniku [...], *emocionálnosť* je bezprostredne spätá s expresívnosťou (tamže, s. 52). Interpretácie ďalších autorov sa pripájajú k názoru, že emocionalita „je v úzkém vztahu k pojmu expresivita“ (Volková, 1992, s. 11), „je podriadená expresívnosti“ (Plesník a kol., 2011, s. 56), z čoho možno usudzovať, že emocionálnosť sa vo vzťahu k expresívnosti vo všeobecnosti chápe ako užší pojem, resp. ako podkategória expresívnosti výrazu. Dôvodom je najmä to, že najčastejšie sa emocionálnosť vzťahuje len na „vyjádření pozitivních nebo negativních emocí“ (Karlík – Nekula – Pleskalová, 2002, s. 131). Ako axióma sa v tejto súvislosti chápe vyjadrenie, ktoré zastávajú viacerí autori: „Každý projev emoce je expresívní, ale ne každá exprese je emocionální“ (Zima, 1961, s. 8); „Čo je citové, je vždy expresívne. Naopak to však neplatí“ (Miko, 1969, s. 61); „Všetko, čo je emocionálne, je súčasne aj expresívne, ale nie všetko expresívne je aj emocionálne“ (Mistrík, 1997, s. 80); „Každé emocionálne pomenovanie je zároveň expresívnym pomenovaním. V tomto zmysle je emocionálnosť podriadená expresívnosti“ (Plesník a kol., 2011, s. 56); „Každé emocionálne slovo je zároveň aj expresívne“ (Findra, 2013, s. 52).

Svoj pohľad na východiskové pojmy prispôsobujeme chápaniu autorov, ktorí expresívnosť a emocionálnosť vnímajú ako samostatné výrazové kategórie a významovo ich nestotožňujú. Jaroslav Zima (1961, s. 37), zameriavajúci sa vo svojich výskumoch na výrazovú kategóriu expresívnosť, naznačuje, že expresívne slovo nie je len taký výraz, „který má ve svém významu znak emocionálnosti“. Podľa jeho slov sa intenzifikácia výrazu vedúca k pociťovaniu určitého pomenovania ako expresívneho zo strany tvorcu dosahuje dvomi spôsobmi – aktívnym zapojením citovej zložky alebo zložky „úsilí volního“ (tamže, s. 53). Z uvedeného chápania je zrejmé, že citovaný autor na výrazovú kategóriu emocionálnosť nazerá len z hľadiska spôsobu, akým sa manifestuje expresívnosť v jazyku. Nespojitosť výrazových kategórií emocionálnosť a expresívnosť, keďže nie v každej komunikačnej situácii je jedna od druhej „závislá“, preto ani kvalitatívna platnosť určitého komunikátu nemôže byť za

každých okolností výsledkom ich vzájomnej kooperácie, potvrdzuje aj F. Daneš (1987, s. 24; kurzíva J. K.): „*Emocionálnost se* však *nekryje s expresívností*; i city bývají komunikovány: jednak je mluvčí může někdy dávat záměrně najevo, jednak představují vždy nějakou informaci z hlediska posluchače.“ Rovnako J. Furdík (2008), uvažujúc o vzťahu týchto dvoch kvalít na pozadí inklúzie, jasne zdôrazňuje, že „expresivitu *nemožno stotožňovať* s emocionálnosťou“ (tamže, s. 59; kurzíva J. K.). Vychádzajúc z uvedeného je pre nás pri práci s východiskovými pojmami smerodajná dištinkcia, ktorú naznačuje J. Zima (1961, s. 8) odvolávajúc sa na časopis *Russkij jazyk v škole*: „Expresívnost – výraznost řeči, ale emocionálnost v jazyce – to je způsob projevu citů“.

3. EMOCIONÁLNOSŤ V KONTEXTE ŠPORTOVO-MEDIÁLNEJ INTERAKCIE

3.1 Emocionálnosť v reči športového komentátora

Ako naznačuje J. Findra (2013), jedine v kontextovom uplatnení, teda v konkrétnej komunikačnej situácii sa jazyk plne prezentuje vo svojom výrazovo-vyjadrovacom rozmere,[29] a teda len v rámci kontextového „pozadia“ možno vnímať napätie medzi obsahom a formou, významom a výrazom, objektívnym a subjektívnym, či, z pohľadu výskumného nazerania našej štúdie, medzi intelektuálnym a citovým, racionálnym a emocionálnym.

Takýmto komunikačným prostredím, v ktorom sa naplno manifestuje bipolárny charakter jazyka v aktuálnom použití,[30] je športovo-mediálna komunikačná sféra, preto v nasledujúcej časti štúdie aplikujeme východiskové tézy na takto vymedzený kontext.[31] Konkrétne sa venujeme športovo-mediálnej udalosti, akou sú majstrovstvá sveta v hokeji. Východiskový materiál predstavuje transkript rečového prejavu komentátora počas tretej tretiny priameho televízneho hokejového zápasu medzi Slovenskom a Dánskom, ktorý sa realizoval počas majstrovstiev sveta v hokeji 2. mája

[29] V štúdii sa sústredíme na výrazovo-vyjadrovací potenciál jazyka v jeho verbálnej podobe. Berieme na vedomie, že emocionalita sa v jazyku stvárňuje verbálnym aj neverbálnym spôsobom a prostredníctvom jazykových aj parajazykových prostriedkov. Naším záujmom je hľadať podoby emocionality v jazykovej (verbálnej) forme, preto ak hovoríme o mediálnej interakcii, máme na mysli verbálnu interakciu.

[30] Pozri poznámku č. 4.

[31] Pri nazeraní na emocionálnosť v takto vymedzenom kontexte berieme do úvahy na jednej strane *kontext jazykový*, o ktorom hovorí J. Zima (1961) v súvislosti s kontextovou expresívnosťou a na pozadí ktorého je emocionálna pôsobnosť určitého výrazu podmienená špecifickou (netradičnou či neočakávanou) kombináciou jazykových prvkov v jeho jazykovom okolí. Na druhej strane je však pre nás v tejto športovo-mediálnej komunikačnej sfére dôležitý *situačný kontext*, pretože v dominantnej miere ovplyvňuje výber, usporiadanie, ako aj spôsob uplatnenia výrazových prostriedkov (registrovo motivovaných štylém, porov. Ološtiak, 2011, 2012; Slančová – Slančová, 2012, 2014) športovým komentátorom v komentátorskom texte ako „ústrednom type športového textu, v ktorom sa manifestujú vlastnosti jazyka športu“ (Mergeš, 2013, s. 19).

2015.[32] Rámcovou komunikačnou situáciou je priamy televízny hokejový prenos a predmetom nášho výskumu je športový komentár, v ktorom sa odzrkadľuje výrazový potenciál komentátorskej interakcie.[33]

Spojitosť emócií a športu, na ktorú nazeráme z hľadiska jej verbálneho stvárnenia, nie je náhodná. Šport je podľa Jozefa Mergeša (2013, s. 17) „predurčený byť objektom masových médií, pretože so sebou prináša širokú paletu emócií,[34] nefalšovanú dramatickosť či obsahovú nepredvídateľnosť". Zároveň dodáva, že „komentátor môže dotvárať iba vnímanie objektívnej reality, a to využívaním rôznorodých jazykových prostriedkov" (tamže, s. 37). V súvislosti s emocionálnym prežívaním aktuálnej športovej hry a emocionálnym pôsobením na príjemcu, ktoré je dominantne založené na vnímaní verbalizovanej reality sprostredkúvanej športovým komentátorom, by sme mohli toto vyjadrenie pozmeniť: komentátor nemá možnosť iba dotvárať, ale *až dotvárať* vnímanie objektívnej reality, pretože práve cez prizmu emocionálnosti výrazu je možné meniť optiku cieľového príjemcu a vytvárať spoločnú rovinu vzájomného prežívania mediálnošportovej[35] reality.

3.2 Kontextová emocionálnosť

Majúc na zreteli doteraz uvedené poznámky o emocionalite a o jej teoretickom stvárnení v interakčnom rámci sa prikláňame k názoru, že „obsah [emócií; dopl. J. K.] je prístupný prostredníctvom jazykových výrazov" (Dolník, 2010, s. 36). Zamýšľame sa preto nad tým, čo možno vo vybranom type mediálnej interakcie interpretovať ako indikátor emocionálnosti výrazu. V tomto ohľade nás zaujíma, akými spôsobmi je emocionalita „prístupná"[36] v jazyku médií, teda o akých výrazových pro-

[32] Ukážku transkriptu z východiskového materiálu porov. v prílohe štúdie (Príloha 1).

[33] O chápaní komentátorskej interakcie ako interakčného procesu *športová hra – komentátor (spolukomentátor) – divák* porov. Klingová, 2017.

[34] Na emócie v danom komunikačnom kontexte nazeráme z pohľadu ontologickej roviny jazyka, máme preto na mysli širokú paletu emocionálnych prejavov stvárnených v reči komentátora ako výsledok emocionálneho prežívania v aktuálnej komunikačnej situácii (Daneš, 1987).

[35] J. Mergeš (2016) vzťah športu a médií metaforicky chápe ako „dlhodobé manželstvo", pričom sa odvoláva na R. Bellamyho (Bellamy, 2006, podľa Mergeš, 2016, s. 24 – 25), podľa ktorého „nemá význam diskutovať o vzťahu športu a médií v zmysle dvoch separátnych inštitúcií, ale naopak, v zmysle zviazaného komplexu mediálneho športu (v orig. mediasport), ktorý sa z hľadiska koncepčného vedeckého úsilia stáva čoraz významnejším" (o používaní združeného pomenovania *mediálny šport* porov. aj Wenner, 1998). Určujúcim je v našom výskume lingvistický pohľad, na akt komentovania športového prenosu a jeho jazykovú (verbálnu) podobu preto nazeráme z hľadiska športovej lingvistiky (o novej transdisciplíne *športová lingvistika* pozri Slančová, 2017). Ak je „symbióza médií a športu taká úzka, že sa pre ňu vžil termín mediálny šport" (tamže, s. 79), symbióza mediálneho športu a lingvistiky potom prináša poznatky o spôsobe fungovania jazyka, „ktorý sa používa v tlačených a elektronických médiách pri tematizácii športu" (tamže, s. 79). Z tohto dôvodu možno uvažovať o termíne *jazyk mediálneho športu*, na ktorý sa vo výskume zacieľujeme.

[36] O prístupnosti emocionality sa zmieňujeme v súvislosti s percipientmi mediálnych textov, máme na mysli mieru jej prístupnosti („dekódovateľnosti") pre adresáta.

striedkoch, resp. ich kombinácii možno pri emocionálnej pôsobnosti v reči vôbec uvažovať.[37] Do úvahy pritom berieme, že výber jazykových prostriedkov sa realizuje v súčinnosti s konkrétnym typom komunikačnej situácie a jej príslušnými komunikačnými faktormi (činiteľmi), ktoré dávajú výslednej verbálnej interakcii „tvár".

Uvedomením si jednotlivých súvislostí si kladieme otázku *Čo môže byť nositeľom emocionálnej hodnoty (emocionálnosti) v médiách?*[38] Danú otázku zacieľujeme na komunikačnú situáciu priameho televízneho hokejového prenosu a na reč komentátora, pričom sa prikláňame k ústrednému poznatku F. Daneša (1987, s. 24), ktorý hovorí, že „neexistují promluvy či výpovědi citově neutrální, anebo lépe: je třeba vycházet z toho, že každá výpověď má nějakou *emocionální hodnotu* (v krajním případě nulovou)".[39] Daná téza zároveň deklaruje fakt, že nemožno citové oddeliť od rozumového, čo sa v reči človeka prejavuje spôsobom, že jedna zložka vždy preváži tú druhú, ale nemôže ju úplne „odstrániť".[40] F. Daneš ďalej vysvetľuje, že nositeľom danej kvalitatívnej platnosti môže byť aj štyléma, ktorá sa nevyznačuje emocionálnou príznakovosťou, teda má nocionálnu povahu. Upozorňuje, že „užívání emocionálně příznakových prostředků a emocionální působení jakýchkoli prostředků jsou dvě různé věci" (tamže, s. 24).

Tento dištinktívny náhľad na problematiku stvárnenia emócií v jazyku nás privádza k nasledujúcemu zisteniu: štyléma sa nemusí vyznačovať emocionálnymi štruktúrami, môže ich aj nadobudnúť, a to v určitom jazykovom okolí. Z toho vyplýva, že konkrétny výrazový prostriedok až pri svojom aktuálnom použití v konkrétnom texte získava príslušnú hodnotu, hoci dovtedy mohol patriť do iného paradigmatického rámca.[41] A tak, ako sa emócie vyznačujú situačným charakterom, tak aj

---

[37] P. Kaderka, vychádzajúc z poznatkov F. Daneša, poznamenáva, že „emocionalitu můžeme sledovat jak na straně produktora, tak recipienta" (Daneš, 1994, 2000, in Kaderka, 2010, s. 83).

[38] Ako sme už naznačili, nositeľom emocionálnej hodnoty (výrazovej kvality emocionálnosť), môže byť výrazový prostriedok zo všetkých jazykových rovín, aj prvok nejazykovej povahy, my sa však v štúdii zaoberáme lexikálnou rovinou jazyka a konkrétnymi lexikálnymi jednotkami, ktoré v texte nadobúdajú štýlotvornú funkciu, teda majú konkrétnu štýlovú a štylistickú platnosť, a interpretujeme ich ako lexikálne štylémy.

[39] Akceptujeme skutočnosť, že na strane vysielateľa a na strane prijímateľa sa emocionálna hodnota toho istého komunikátu môže líšiť, ako naznačuje P. Kaderka (2010).

[40] O princípe dominanty a subdominanty v rečovej interakcii porov. podkapitolu 1.2.

[41] Zároveň sa však stotožňujeme s chápaním F. Mika (1970, s. 36), ktorý hovorí, že „každý jazykový prostriedok má isté štylistické schopnosti". Ako ďalej dodáva, „niečo" nemôže vzniknúť z „ničoho", preto nesúhlasí s tézou o úplnej bezpríznakovosti (neutrálnosti) určitého výrazového prostriedku, a podľa neho „každá štylistická hodnota má nejakú oporu v samom prostriedku, [...] ak niet absolútnej neutrálnosti, niet funkčne neangažovaného prostriedku" (tamže, s. 36 – 38). Začlenenie určitej štylémy do príslušného kontextu tak môže spôsobiť, že na kvalitu jej vlastnú sa v texte viac alebo menej upozorňuje. Vysvetľuje totiž, že „medzi aktualizovanými a neaktualizovanými prvkami nie je protiklad *niečo – nič*, ale protiklad *viac – menej*" (tamže, s. 40). Vychádzajúc z uvedeného chápania sa pri analýze výrazových prostriedkov (uplatnených v reči športového komentátora) ako nositeľov emocionálnej kvality pohybujeme na osi *potenciálnosť* (kvality) – *graduálnosť* (kvality).

výrazovej kategórii emocionálnosť možno pripísať vlastnosť premenlivosti v závislosti od prostredia, v ktorom sa komunikát realizuje, resp. v ktorom je výraz použitý. Komunikačné činitele špecifikujúce výslednú komunikáciu, ktorá sa odohráva v konkrétnej komunikačnej situácii, v danom prípade ide o priamy televízny hokejový prenos, hodnotíme ako *nezávislé premenné*, od nich totiž závisí, aká kvalita bude prisúdená tomu alebo inému jazykovému výrazu – hodnotenému už ako *závislá premenná*.

Nazeranie na emocionálnosť v komentátorskej interakcii v špecifickom kontexte živého športového prenosu je preto priamo podmienené týmto prostredím. Z hľadiska presne vymedzeného časového priebehu hokejového zápasu je jeho realizácia pominuteľná, tak ako je pominuteľné trvanie emócií a tiež ich kvalitatívna pôsobnosť prostredníctvom uplatnených výrazových prostriedkov v športovom komentári. Domnievame sa preto, že k vymedzeniu emocionálnosti možno pristupovať podobným spôsobom, ako to urobil J. Zima (1961) v súvislosti s expresívnosťou.[42] Zaujíma nás, či možno rozlišovať typy slovnej emocionálnosti. V tomto prípade do úvahy berieme *kontextovú emocionálnosť*.

Pri vymedzení pojmu *kontextová emocionálnosť*, o ktorej hovoríme pri nadobudnutí emocionálnej kvality určitého pomenovania v kontexte, ako tvrdí J. Zima (tamže) pri kontextovej expresívnosti – bez zmeny svojho prvotného významu, uvažujeme nad platnosťou vyjadrenia *Nie každá expresívnosť je emocionálna, ale každý* [naozaj každý?; pozn. J. K.] *prejav emócie je expresívny*, ako ho uvádzajú jednotliví autori (porov. napr. Zima, 1961; Miko, 1969; Mistrík, 1997; Plesník a kol., 2011; Findra, 2013). V súlade s chápaním F. Daneša (1987, s. 24), ktorý naznačuje potrebu diferenčného nazerania na emocionálnosť v texte, a to z hľadiska „užívání emocionálně příznakových prostředků a emocionální působení jakýchkoli prostředků“, rozlišujeme *emocionálne príznakové jazykové prostriedky* (*expresívne*) a *ostatné jazykové prostriedky* výrazovo neprízakovej povahy (*neexpresívne*), ktoré sa vyznačujú svojou potenciálnou emocionálnou pôsobnosťou v texte. Interpretáciu vzťahu expresívnosti a emocionálnosti prezentovaného na pozadí inkluzívneho princípu by sme tak mohli rozšíriť o ďalší – diferenčný princíp. Svoje tvrdenie zdôvodňujeme existenciou takých situácií, kde sa pôsobnosť príbuzných výrazových kvalít v konkrétnom komunikáte realizuje dvojako: a) ako vzájomne podmienených kvalít – *vzťah inklúzie*; b) bez ich vzájomnej podmienenosti – *vzťah diferencie* (na čo poukazuje vyššie uvedený náčrt diferenčných jazykových prostriedkov).

[42] J. Zima (1961) vo svojej publikácii *Expresivita slova v současné češtině – Studie lexikologická a stylistická*, ktorá je doposiaľ najvýznamnejšou štúdiou v danej oblasti, sa venuje trom typom slovnej expresivity: *inherentnej*, *adherentnej* a *kontextovej*. O poslednej z nich, kontextovej expresivite, sa autor (tamže, s. 84) vyjadruje, že používateľ jazyka ju „objavuje teprve v kontexte a mimo kontext v jeho vědomí mizí“. Zároveň dodáva, že v tomto prípade už nemožno hovoriť o jave vzťahujúcom sa na lexikálnu rovinu jazyka, „její vlastní oblastí je jen stylistika“ (tamže, s. 84). Z dnešného uhla pohľadu by sa dalo hovoriť skôr o pragmaštylistike (pozri pozn. č. 3, 4).

Pri kontextovej expresivite J. Zima (1961, s. 11) zdôrazňuje, že sa použité slovo v určitom kontexte často „nápadně odlišuje od svého jazykového okolí“. V súvislosti s kontextovou emocionálnosťou a športovo-mediálnym typom komunikácie, v ktorej sa aktuálne tvorí športový komentár, by sme mohli hovoriť o potenciálne emocionálnych (neexpresívnych) slovách, ktoré sa nie nápadne odlišujú, ale vo svojom jazykovom okolí skôr *vynikajú*,[43] čo znamená, že určujú charakter príslušného jazykového okolia a komunikácie ako takej, teda sú indikátormi toho, o akú komunikačnú situáciu ide a zároveň sú nositeľmi potenciálnej emocionálnej hodnoty[44] pre športového komentátora, aj pre televízneho diváka.

3.3 Emocionálna hodnota pomenovania *gól*

Naznačenú teoretickú predstavu o kontextovej emocionálnosti interpretujeme na pozadí takého výrazového prostriedku, ktorý predstavuje jadro komunikačnej udalosti, akou je majstrovský hokejový zápas, resp. akýkoľvek iný hokejový prenos. Takýmto výrazovým prostriedkom charakterizujúcim príslušný typ komunikačnej situácie[45] je pre nás pomenovanie *gól*. Podľa nášho názoru vybrané pomenovanie medzi ostatnými využívanými jazykovými jednotkami v rámci komentátorskej interakcie hokejového prenosu vyniká[46] a v texte nadobúda (povšimnutiahodnú) štylistickú hodnotu. Z hľadiska funkčnej charakterizácie štylém patrí k takým výrazovým prostried-

[43] Pri danej interpretácii sa opierame o *Krátky slovník slovenského jazyka*, ktorý uvádza, že *vyniknúť* znamená „prejaviť vo veľkej miere isté vlastnosti, prevýšiť svoje okolie, resp. nápadnejšie, jasnejšie sa prejaviť“ (Kačala – Pisárčiková – Považaj, 2003).

[44] Vychádzajúc zo Zimovej kategorizácie expresívnosti možno povedať, že sa tieto slová vyznačujú *potenciálnou inherentnou emocionálnosťou*, ktorá môže nadobudnúť „reálny“ rozmer len v príslušnom type komunikačnej situácie. V tomto zmysle naznačujeme posun v chápaní kontextovej expresívnosti (ako jej tretieho typu) v komunikáte pôsobiacej na pozadí „interferencí dvou různých stylistických vrstev“ (Zima, 1961, s. 11). O kontextovej emocionálnosti uvažujeme z pohľadu nie jazykového, resp. štylistického kontextu, ale situačného kontextu, v ktorom určitý jazykový prostriedok má možnosť „jasnejšie prejaviť“ svoje inherentné kvality (vzhľadom na to, že sú jeho súčasťou len v určitom komunikačnom rámci – „tu a teraz“ – a možno ich opísať prívlastkami ako *nadobudnuté* či *získané* kvality). V danom chápaní vnímame úzku spätosť inherentnej a kontextovej emocionálnosti, keďže výrazová hodnota určitej jazykovej jednotky sa napĺňa v ich vzájomnom prieniku.

[45] Podľa J. Kořenského (Kořenský a kol., 1999, s. 132) sa komunikačná situácia interpretuje ako „jedinečná konfigurace komunikačně relevantních faktorů“. Za komunikačne relevantné faktory v kontexte priameho televízneho hokejového prenosu považujeme športového komentátora, príp. spolukomentátora, televízneho diváka, ich vzájomné vzťahy vyplývajúce z asymetrického typu komunikácie (ďalšieho komunikačného faktora), keďže percipient nie je na komunikačnom akte fyzicky prítomný (nejednota miesta), časovú simultánnosť interakcie (živé televízne vysielanie), súťaživý charakter hry, ako aj celospoločenský rozmer športovo-mediálnej udalosti (majstrovstvá sveta v hokeji), ktorý je podmienený aj kultúrne („hokejový národ“ – národnostný rozmer), čo danej udalosti pridáva na istej závažnosti a komunikačnej „sile“. Komplex týchto faktorov sa podieľa na budovaní celkového „dojmu“ z komunikácie, ktorý sa odráža v športovom komentári a možno ho vnímať napr. prostredníctvom výrazových prostriedkov s emocionálnou hodnotou.

[46] Pozri poznámku č. 43.

kom, ktoré tematicky vymedzujú príslušnú komunikáciu a „udržujú sémantickú perspektívu textu“ (Findra, 2013, s. 106). Sémantika daného pomenovania naznačuje, že realizovaná interakcia patrí do rámca športovej komunikačnej sféry, *gól* je preto indikátorom toho, o akú komunikáciu ide. Z hľadiska štylistickej klasifikácie lexikálnych štylém (porov. Findra, 2004) ho možno zaradiť do paradigmy nocionálnych štylém, ktoré sa však nevyznačujú absolútnou bezpríznakovosťou, a to vzhľadom na svoj určujúci potenciál, resp. „funkčné zaťaženie s funkčným poslaním“ (Miko, 1970, s. 38), diferencovať komunikáciu. Vychádzajúc zo systémových pravidiel, na ktorých je hokejová hra postavená, pomenovaniu *gól* možno prisúdiť ústredné postavenie.[47]

Slovník súčasného slovenského jazyka (Jarošová – Buzássyová, 2011) *hokej* definuje ako „športovú kolektívnu hru na ľade al. na zemi, pri ktorej sa hráči usilujú hokejkou al. zakrivenou palicou dostať puk al. loptičku do súperovej brány“. Dostať puk do súperovej brány znamená streliť gól, z čoho vyplýva, že práve zmenou gólového skóre sa napĺňa posolstvo športovej hry. Za predpokladu, že hokejový tím zaznamenal minimálne o jeden gól viac ako jeho súper, stáva sa víťazom zápasu. Gól je preto tým prvkom, na ktorý sa „všetci“ – komentátori, diváci priami (na štadióne, na mieste realizácie hry) či nepriami (diváci pri televíznych obrazovkách) – pri sledovaní hry sústreďujú. Domnievame sa preto, že pomenovanie *gól* má špeciálne postavenie aj v reči komentátora,[48] ktorý televíznemu publiku ponúka objektívno-subjektívny pohľad[49] na priebeh stretnutia, resp. vytvára „obraz o obraze reality“ (Mergeš, 2013, s. 35).

Dôkazom je východiskový materiál, ktorý predstavuje transkript komentátorskej interakcie počas tretej tretiny hokejového zápasu *Slovensko – Dánsko* trvajúcej

[47] Výrazy, o ktorých hovoríme vrátane analyzovaného pomenovania *gól*, sa nevyznačujú explicitnou jazykovou nápadnosťou, ale nápadnými ich „robí“ situácia, do ktorej sú začlenené. Vynikajú v tom zmysle, že ich nemožno nahradiť ekvivalentným výrazom (iba ak jeho aktualizáciou, hovoriť však budeme stále o góle) ani ich nemožno komunikačne obísť, pretože bez nich sa stráca funkčná línia a smerovanie textu. Inými slovami, dané výrazy nepotrebujú byť nápadné, pretože vynikajú vo svojej podstate, sú tzv. dominantami svojho druhu bezpodmienečne sa viažucimi na špecifický jazykový a situačný kontext, v ktorom sa realizujú (a do ktorého patria) prostredníctvom rečového prejavu tvorcu. Príznakovosť výrazu *gól* sa neprejavuje „prvoplánovo“, jeho potenciálna emocionálna hodnota sa odráža skôr v následkoch jeho aktuálneho použitia – obrazne povedané, dôležité je to, čo sa stane „po tom“, po „vypovedanom“ góle. V športovom kontexte definovanom práve mediálnym pôsobením máme na mysli mieru dosahu emocionálneho účinku na cieľového adresáta.

[48] J. Mergeš (2016, s. 109), ktorý svoj výskum zameriava na komentátorsky prejav priamych televíznych prenosov z futbalu, uvádza, že „gól nepôsobí v konštrukte priameho futbalového prenosu ako doplnok, ale ako jedna z hlavných prísad budovania príbehu a emócií v jeho štruktúre“. Dané nazeranie možno považovať za východiskové pri analýze *gólu* v kontexte priamych hokejových prenosov v televízii.

[49] Vzhľadom na to, že komentátor (objektívne) opisuje aktuálne dianie na ľadovej ploche, ale zároveň si on sám (subjektívne) vyberá, čo vyzdvihne divákovi do pozornosti a akým spôsobom na vybraný jav poukáže, „divákom predkladá individuálny obraz skutočnosti vznikajúci v jeho vedomí“ (Mergeš, 2013, s. 35).

štandardne dvadsať minút.[50] Pri analýze komentátorskej interakcie sme zaznamenali zaujímavý výsledok týkajúci sa frekvencie výskytu pomenovania *gól*. Do tretej tretiny vstupoval slovenský tím za stavu 0 : 1 v prospech súpera a počas jej priebehu sa výsledné skóre zmenilo o ďalších päť gólov. Záverečná tretina sa skončila nerozhodným stavom 3 : 3, preto nasledovalo predĺženie zápasu. Zistili sme, že na rozdiel od piatich strelených gólov počas tretiny sa v rečovom prejave komentátora koreňová morféma *gól-* uplatnila až 57-krát. Z tohto počtu sa v texte objavili adjektíva *gólmanský* (2-krát), *gólový/gólová/gólové* (7-krát); substantívum označujúce subjekt hráča (brankára) *gólman* (raz). Pomenovanie *gól*, označujúce strelenie puku do bránky, komentátorská dvojica využila presne 47-krát, pričom z uvedeného počtu sme v reči komentátora zaznamenali jeden výskyt expresívnej štylémy *gólik* v deminutívnom tvare základného tvaru slova, v rámci ktorej je pojem *gól* obohatený o emotívny postoj hovoriaceho vyjadrený sufixom *-ik*. Mohli by sme povedať, že daný výraz bol subjektívnym vyjadrením komentátora, využitý s cieľom vyjadriť pozitívny vzťah k označovanému javu a zároveň vysloviť „želanie“, aby sa skóre navýšilo aspoň o jeden („malý“) gólik pre slovenský tím vedúci k celkovému víťazstvu zápasu.

Ako môžeme pozorovať, pomenovanie *gól* má v športovom komentári dominantné postavenie, jeho nadužívanie v reči akoby napĺňalo komentátorský zámer pravidelne usmerňovať divácku pozornosť na to „najdôležitejšie“, na možnosť *dať gól*, resp. *gól inkasovať*.[51] Pre diváka je tak očakávanou a súčasne neočakávanou súčasťou prenosu, ktorá je pre funkčný priebeh komunikačného aktu nevyhnutná, ale zároveň rýchlo pominuteľná, čo si vo vysokej miere uvedomujú najmä komentátori prenosu. Pomenovanie *gól* z pohľadu percipienta komunikátu (čakajúceho, kedy konečne „dáme gól“) môže byť vnímané ako „jedinečný záblesk, ktorý nenávratne zaniká s textom a viac sa neopakuje“ (Miko, 1970, s. 40) – podobne ako šanca na výhru slovenského tímu –, preto sa jeho použitie v texte môže do určitej miery javiť ako príznakové, a to aj napriek tomu, že štylistická hodnota uplatneného *gólu* nebude mať oporu v jeho zvukovom stvárnení. Nazdávame sa preto, že o emocionálnej kvalite výrazu *gól* manifestovanej v danom kontextovom okolí môžeme uvažovať na pozadí „niektorej jeho sémantickej črty“ (tamže, s. 37), nositeľom inherentnej príznakovosti analyzovaného výrazu bude teda jeho obsahová stránka.[52] Vychádzajúc

[50] Berieme do úvahy, že skutočný čas, počas ktorého komentátor (v tomto prípade komentátorská dvojica v zložení komentátor a spolukomentátor) komentuje priebeh aktuálnej hry, sa predlžuje vzhľadom na časté prerušovanie hry na ľadovej ploche, keď je časový limit pozastavený.

[51] *Dať gól* a *inkasovať gól* interpretujeme ako registrovo motivované štylémy, ktoré charakterizujú príslušnú komunikačnú sféru, ako aj preferované správanie sa osôb (komentátorskej dvojice) v takto vymedzenej komunikačnej situácii (o registrovej motivácii lexikálnych jednotiek porov. Ološtiak, 2011, 2012; Slančová – Slančová, 2012, 2014).

[52] Vychádzajúc z bipolárneho chápania štylémy, ako ho prezentuje D. Slančová (2003), sa štyléma vyznačuje obsahovou a formálnou stránkou. Jej obsahovú zložku „si možno predstaviť ako individuálne alebo socializovane konvencionalizované zovšeobecnené vedomie čiastkovej alebo komplexnej kvality rozličného typu“ (tamže, s. 212). Daná kvalita sa potom stvárňuje prostredníctvom jej konkrétnych reali-

zo skutočnosti, že „frekvence užití určitého znaku v textu má rovněž vliv na jeho emotivní sílu“ (Volková, 1992, s. 17), zastávame predpoklad, že posilňovaná prítomnosť výrazu *gól* v reči komentátora buduje určité napätie v texte.[53]

Vzhľadom na to, že majstrovstvá sveta v hokeji sa realizujú každoročne a na danom podujatí slovenský hokejový tím pravidelne reprezentuje celú krajinu, potenciálnym divákom hokejového prenosu je každý, kto „fandí Slovensku“. Podstata spočíva v tom, že určitú skutočnosť „všetci“ interpretujeme rovnakým spôsobom, čo hovorí o kultúrnej podmienenosti komunikácie, ktorá umožňuje nielen vzájomné porozumenie mediálne prezentovanej reality, ale aj jej kolektívne spoluprežívanie. Pomenovanie *gól*, ktoré sa uplatňuje v reči komentátora, má preto polysémický a polypragmatický potenciál,[54] svoj význam (sémantická perspektíva) a svoju hodnotu (pragmatická perspektíva) však nadobúda len v danej komunikačnej situácii, teda len v kontexte komunikácie realizujúcej sa „tu a teraz“ – na jednej strane predstavuje nádej na skórovanie, na druhej strane vzbudzuje obavu z inkasovania gólu. V tomto zmysle je komentátor tzv. zástupcom publika, resp. celého národa, ktorý nahlas vyslovuje kolektívny postoj k priaznivému alebo nepriaznivému obrazu hry.

O tom, že pomenovanie *gól* v sebe implikuje interakčnú hodnotu, resp. je indikátorom konkrétnych výrazových kvalít, na pozadí ktorých možno hovoriť o priaz-

zátorov (výrazových prostriedkov tvoriacich formálnu zložku štylémy) v konkrétnom komunikačnom akte (porov. Slančová, 2003; Plesník a kol., 2011; Miko – Popovič, 1978).

[53] Graduálny charakter emocionálneho pôsobenia výrazu *gól* v reči sa prejavuje nielen na úrovni významu, v zmysle toho, že istá sémantická vlastnosť *gólu* ako jeho potenciálna emocionálna hodnota (aktivizujúca sa vo vymedzenom komunikačnom prostredí, v ktorom svojím charakterom „vyniká“) sa prejaví na formálnom stvárnení výrazu podľa stupňa jeho aktualizácie prostredníctvom subjektu komunikácie – športového komentátora (napr. v podobe výrazu *gólik*). Kvalitatívna účinnosť výrazu *gól* sa priamo úmerne posilňuje mierou jeho kvantitatívneho zastúpenia v prejave komentátora, na základe ktorého, keďže má stúpajúcu tendenciu, sa zvyšuje intenzita emocionálneho prežívania komunikátu.

[54] Pri používaní termínov pragmatický a sémantický potenciál vychádzame z chápania D. Slančovej (1998), ktorá sa v tejto súvislosti zamýšľa nad vhodnosťou využívania pojmov lexéma alebo lexia vo vzťahu k ich pragmatickej hodnote. Autorka (tamže, s. 186 – 187) uvádza, že „hoci má väčšina pomenovaní ustálenú pragmatickú hodnotu, predsa každé aktuálne použitie pomenovania znamená nielen aktivizáciu tejto ustálenej hodnoty, ale aj možnosť posunu v interpretácii pragmatickej sémy, či konfigurácie pragmatických sém. [...] Pragmatická hodnota je súčasťou lexikálneho významu lexií“. Domnievame sa preto, že o analyzovanom pomenovaní *gól* možno v zmysle jeho emocionálnej hodnoty hovoriť nie ako o lexéme, ale o lexii *gól*, keďže na pozadí športovo-mediálneho prostredia sa nanovo konfiguruje jeho pragmatická séma. J. Furdík (2008, s. 35) v tejto súvislosti uvádza, že „identifikovať slovo (lexému) znamená zaradiť ho do lexikálno-sémantickej paradigmy“. Vychádzajúc z danej premisy sa domnievame, že identifikovať lexiu by potom znamenalo zaradiť ju do *pragmaticko-sémantickej paradigmy*. Lexia *gól* sa podľa nášho chápania vyznačuje potenciálnou emocionálnou príznakovosťou – sémanticky „vyniká“ a podľa miery zainteresovanosti športového komentátora na komunikáte možno hovoriť o výrazovom „vynikaní“ gólu, ktoré sa prejavuje na vyššom alebo nižšom stupni emocionálnej hodnoty pomenovania. Ako dopĺňa J. Dolník (1999, s. 46), „stupeň intenzity prežívania vzťahu k objektu závisí od stupňa zainteresovanosti poznávacieho a hodnotiaceho subjektu“. Daným vyjadrením sa zároveň potvrdzuje téza o graduálnom charaktere emócií (porov. Daneš, 1987).

nivom alebo nepriaznivom vývoji hry, hovorí široký rozptyl atribútov[55] charakterizujúcich daný výraz a poukazujúcich na rozličné formy jeho interpretácie, ako aj na rôznorodé typy herných situácií, k akým počas zápasu zvyčajne dochádza. Ide o nasledujúce kolokácie: *víťazný gól*, *rozhodujúci gól*, *vlastný gól*, *presilovkový gól*, *nešťastný gól*, *vytúžený gól, lacný gól* alebo, vychádzajúc z výskumného materiálu, aj *úvodný gól*, *prvý slovenský gól*, *vedúci gól*, *jediný gól* či *krásny gól*. Uvedené príklady naznačujú, že sa v nich odráža nielen referenčná, ale aj hodnotiaca aktivita[56] komentátora ako tvorcu rečového prejavu. Na hodnotiaci aspekt v reči sa tak môže navrstvovať aj emocionálny postoj hovoriaceho; preto ak chceme uvažovať o emocionálnom vyjadrení, musíme brať do úvahy aj jeho hodnotiacu zložku (Dolník, 1999), čo korešponduje s teóriou o vzájomnej podmienenosti emocionálneho a racionálneho[57] a zároveň aj s činnosťou médií, ktorá je založená na premyslenom pláne tvorby.

„Slovo gól možno v mnohých jazykoch označiť za vrchol hodnotového prechodu od racionality k emocionalite, po ktorom dochádza k uvoľneniu napätia“ (Mergeš, 2013, s. 39). Vychádzajúc z uvedeného chápania a v súvislosti s hľadaním odpovede na otázku, akú hodnotu možno prisúdiť pomenovaniu *gól*, resp. do akej miery možno o danom pomenovaní uvažovať ako o emocionálne príznakovom či emocionálne hodnotnom[58] pre prijímateľa, sa opierame o klasifikáciu štruktúrnych typov emotívnych znakov B. Volkovej (1992). Uvedená autorka považuje za dôležité skúmať emocionalitu v jazyku ako sémantický jav, ktorý je tvorený komplexom jednotlivých sémantických komponentov nazývaných „podněcovače, excitezery“ (tamže, s. 11). Jeden z vymedzených typov emotívnych znakov, ktoré uvádza, tvoria pojmové znaky (neemocionálnej povahy), ktoré sa však vyznačujú tým, že „jejich denotáty jsou objekty, které často slouží jako citové podněty, [...] nevyjadřují emoci sama o sobě“ (tamže, s. 12 – 13). Podľa B. Volkovej (tamže) sú tieto podnety podmienené sociálnymi štruktúrami a mohli by sme doplniť, že dôležitým prvkom pre emocionálne konotácie vznikajúce na pozadí daného znaku je práve komunikačné prostredie. Ako uvádza P. Kaderka (2016, s. 316), „média primárně emoce nevyjadřují, ale

[55] O prívlastkoch, resp. adjektívach vo funkcii štylém možno povedať, že umožňujú „spresňovať a subjektívne odtieňovať vyjadrenie“ (Findra, 2013, s. 109), na ktoré sa vo výpovedi viažu.

[56] Axiologickou koncepciou jazyka, resp. hodnotením v jazyku sa bližšie zaoberá J. Dolník (1999), ktorý v tejto súvislosti hovorí o existencii určitej normatívnej predstavy participujúcej vo vedomí používateľa jazyka v konkrétnej komunikačnej situácii. Jej podstata spočíva v tom, že keď je niečo „také, aké má byť“ (tamže, s. 6), resp. sa tejto predstave viac alebo menej približuje či vzďaľuje, tak daný jav následne hodnotíme ako vyhovujúci – nevyhovujúci; pozitívny – negatívny a pod.

[57] Ako sa naznačená vzájomnosť emocionálneho a racionálneho prejavuje na úrovni jazykového výrazu, bližšie uvádza J. Dolník (1999, s. 49): „Jednota poznania a hodnotenia, poznania a prežívania sa do obsahu slova premieta ako viazanosť intelektuálne hodnotiaceho prvku na kognitívnu zložku a citovo hodnotiaceho komponentu na intelektuálne hodnotiaci prvok.“

[58] V tomto prípade máme na mysli, aký emocionálny účinok, ktorý podľa J. Dolníka (1999, s. 47) „spočíva na pojmovom hodnotiacom obsahu určitej jednotky“, uvedená jednotka (v našom prípade pomenovanie *gól*) vo svojom kontextovom uplatnení vyvoláva u percipienta.

zprostředkovávají a vzbuzují“. Vychádzajúc z toho, že „emotivní postoj nebo zážitek se vždy šíří jako výsledek jistého druhu podnětu pro emoci“ (Volková, 1992, s. 12), možno pomenovanie *gól* v reči komentátora považovať za *podnet pre emóciu*.[59]

Na túto súvislosť nadväzuje J. Dolník (1999, s. 50), ktorý rozlišuje slová so „zakotveným virtuálnym citovým hodnotiacim prvkom, ktorý sa prejaví pod vplyvom aktualizačnej vlastnosti istých kontextových prvkov (slov, intonácie, syntaktického modelu, ale aj situácie)“.[60] Práve situačná podmienenosť je tým predpokladom, že pomenovanie *gól* v komentátorskom prejave možno interpretovať ako nocionálny jazykový prostriedok, ale možno ho tiež vnímať, v súlade s chápaním F. Daneša (1987), ako prvok majúci *nenulovú emocionálnu hodnotu* pre prijímateľa. Svoje tvrdenie zdôvodňujeme tým, že v okolí pomenovania *gól* (stojaceho v centre komunikačného „diania“) sa okrem jazykového a situačného kontextu nachádza pomyselná horizontálna a vertikálna os, ktorá znázorňuje súmerne rozložené komunikačné hodnoty vzťahujúce sa na hlavné myšlienkové ťažisko – pomenovanie *gól* – a aktivizujúce sa v okamihu zmeny prebiehajúcej situácie.[61] Dané hodnoty môže televízny divák pociťovať prostredníctvom výrazu *gól*, ktorého kvalitatívna platnosť sa „vychyľuje“ smerom k príjemnému alebo nepríjemnému pólu.[62] Skutočnosť, že „mimo kontextu sa na tieto slová [majúce virtuálny citový hodnotiaci význam; pozn. J. K.] viaže zovšeobecnený hodnotiaci prvok, ktorý sa až v kontexte skonkrétňuje v kladnom alebo zápornom prejave“ (Dolník, 1999, s. 50), poukazuje na chápanie emócií v rámci jednotlivých dimenzií či komunikačných rámcov založených na kontrastnom princípe kvalít (príjemnosť – nepríjemnosť; vzrušenie – upokojenie; napätie –

[59] Skutočnosť, že pomenovanie *gól* môžeme hodnotiť ako pomenovanie majúce určitý emocionálny príznak aj bez jeho vonkajšej (formálnej) nápadnosti, potvrdzuje experiment zameraný na percepciu emócií, ktorý realizoval Róbert Sabo (2016). Výsledky experimentu potvrdili, že „emocionálny význam slov v texte [z pohľadu prijímateľa rečového prejavu; pozn. J. K.] môže byť intenzifikovaný aj nepatrným zdôraznením týchto slov v rečovej realizácii [...], väčšina slov ktoré mali pôsobiť ako nositele emócie, boli vo svojej podstate pojmovými znakmi s emotívnymi konotáciami“ (Sabo, 2016, s. 152), čím sa zároveň potvrdzuje teoretická predstava B. Volkovej (1992) o existencii typu slov ako podnetov pre emócie.

[60] J. Dolník (1999, s. 49) v súvislosti s citovým hodnotiacim kritériom vymedzuje štyri triedy slov: 1. slová s virtuálnym citovým hodnotiacim významom; 2. slová s potenciálnym citovým hodnotiacim významom; 3. slová s citovým hodnotiacim významom, 4. slová s afektívnym hodnotiacim významom. Zdôrazňuje, že prvé dva typy slov „dostaneme“ spojením citového hodnotiaceho kritéria „so širším, obsahovým hľadiskom nazerania na slová“ (tamže, s. 49).

[61] Na pozadí uvedeného sa realizuje funkčný kontrast rámcovaný vzťahom „symetrie, vedúcej k usporiadanosti, a asymetrie, smerujúcej k dynamike“, na ktorý poukazuje J. Sabol (2016, s. 351).

[62] M. Nakonečný (1995, s. 22) v tejto súvislosti poznamenáva, že „některé pocity libosti nebo nelibosti vystupují jen proto, že jsou v kontrastu s předcházejícím stavem; např. příjemnost prožívání úspechu je proporcionální obtížím, ktoré bylo nutné překonat“. Dané vyjadrenie je úzko späté s priamym hokejovým prenosom v televízii a kvalitatívnymi vyjadreniami športového komentátora reagujúceho na dramatické udalosti, ktoré vo verbálnej interakcii opisuje vyjadrením potreby udržať priaznivý alebo, naopak, zvrátiť nepriaznivý stav hry.

uvoľnenie), ktoré vymedzuje W. Wundt (1905, podľa Nakonečný, 2012; s. 24; pozri aj vyššie). Usudzujeme, že v súlade s Wundtovým chápaním emócií počas percepcie priameho televízneho hokejového stretnutia neustále oscilujeme medzi bipolárne stojacimi sférami poskytujúcimi možnosť okúsiť príjemný alebo nepríjemný zážitok (horizontálna os), a to na rozličných stupňoch jeho „vzrušivosti" (vertikálna os), čo závisí od spôsobu uplatnenia výrazu *gól* v texte.[63]

Gól, v našom chápaní ponímaný ako podnet pre emóciu, je vo sfére športovo-mediálnej komunikácie takým pomenovaním, ktoré pod vplyvom dynamiky herného systému zápasu a neustálych situačných zmien dokáže „absorbovať" stále nové emocionálne hodnoty, resp. príležitosti na kolektívne emocionálne prežívanie, ktoré vytvára a divákom sprostredkúva práve športový komentátor „jako subjekt emotivního postoje" (Volková, 1992, s. 13), a to prostredníctvom objektívno-subjektívnych (so stúpajúcou dramatickosťou hry skôr subjektívno-objektívnych) komentárov obsahujúcich emotívne pomenovania. Ak si pomenovanie *gól* predstavíme ako predmet, napr. módnu figurínu, na ktorú postupne navliekame jednotlivé kusy oblečenia a s každým novým dielom látky sa jeho vonkajšia podoba nanovo štylizuje, čím sa súčasne môže zvyšovať aj jeho celková príťažlivosť,[64] môžeme konštatovať, že na pomenovaní *gól* sa postupným obohacovaním emotívnych štruktúr prejavuje výrazová zmena v rámci jeho vonkajšej podoby (formálnej zložky štylémy). V tomto ponímaní sa emócie môžu na uplatnený výraz v texte „nabaľovať" v niekoľkých vrstvách, pričom každá ďalšia „vrstva" (každý intenzívnejší emocionálny postoj komentátora) násobí emocionálnu pôsobnosť výrazu, z čoho vyplýva aj podstata nášho nazerania na daný jav v zmysle kvalitatívneho procesu na osi *potenciálnosť – graduálnosť*.[65]

Pomenovanie *gól* na najnižšom stupni emocionality v rámci jeho (sémantickej) kvalitatívnej pôsobnosti, ktorú nadobúda v špecifickej komunikačnej sfére, hodnotíme ako nocionálnu (neexpresívnu) štylému s nenulovým emocionálnym charakterom indikujúcim funkciu výrazu – byť podnetom pre emóciu. Na každom vyššom kvalitatívnom stupni, ktorý možno vymedziť približovaním sa k hraničnému pólu emocionálnosti a zážitkovosti, pomenovanie *gól* vnímame ako príznakovú štylému s vyššou mierou emocionálnej hodnoty, ktorá sa prejaví aj na inej ako významovej rovine výrazu, resp. súčasne na viacerých jazykových rovinách. Daný jav vzniká

[63] Podľa J. Findru (1998, s. 61) je v tomto prípade samozrejmosťou, že „skúsený autor [subjekt športového komentátora; pozn. J. K.] sa v rozmedzí týchto pólov pohybuje vedome, zámerne odstupňúva mieru subjektívnosti a emocionálnosti (expresívnosti)" v texte.

[64] O módnosti, resp. nemódnosti využitia jazykových výrazov v texte obrazne hovorí J. Findra (1998, s. 57), keď jazyk a jeho používanie v aktuálnej komunikačnej situácii prirovnáva k „šatníku, v ktorom je dostatok šiat (oblekov) na rozmanité príležitosti, [...] a rozhodovanie o výbere týchto jazykových ‚šiat' a ich jednotlivých častí (jazykových prvkov) ovplyvňuje súbor faktorov, ktoré sa v tradičnej štylistike nazývajú štýlotvorné činitele".

[65] Pozri poznámku č. 53.

vtedy, keď sa emocionálny postoj komentátora ku komunikovanej skutočnosti prejaví markantným spôsobom na formálnej stránke pomenovania. Ako príklad môžeme uviesť situáciu, keď komentátor, reagujúc na aktuálne dianie počas hry, pri produkcii pomenovania *gól* použije citový dôraz (emfázu), príznakovú melódiu, zvýši intenzitu hlasu alebo zvolí predĺženú kvantitu; využije sufixovú morfému, čo sa prejaví napr. v deminutívnom tvare slova (*gólik*); prípadne pomenovanie *gól* aktualizuje umiestnením do pozície vytýčeného vetného člena alebo na zvýraznenie svojho emotívneho zaujatia voči hernej situácii využije vo svojom rečovom prejave gradačné opakovanie slova.

V uvedených okolnostiach (pôvodne nocionálny) výraz *gól* nadobúda novú, „jasnejšiu" tvár, čo v teoretickom rámci znamená, že daný výraz možno zaradiť do makroparadigmy emocionálno-expresívnych štylém (vymedzenie porov. Findra, 2013). „Nová" štylistická hodnota pomenovania *gól*, ktorej aktualizácia je možná len v špecifickej komunikačnej situácii, poukazuje na nezastupiteľné miesto kontextu v rámci nazerania na prítomnosť emócií v jazyku mediálneho športu a deklaruje opodstatnenosť uvažovania o *kontextovej emocionálnosti*, vychádzajúc z chápania J. Zimu (1961) a príbuzného pojmu *kontextová expresívnosť*. Mohli by sme povedať, že pomenovanie *gól* v takejto príznakovej podobe má z hľadiska svojho emocionálneho pôsobenia v texte pre televízneho diváka istým spôsobom vyššiu výpovednú hodnotu,[66] keďže aktivizuje, resp. „rozrušuje" divácku pozornosť, čím sa zároveň otvára kolektívna interakčná rovina na (dramatické) spoluprežívanie športovo-mediálnej reality.

ZÁVER

V štúdii sme sa zamerali na prezentáciu aktuálne preferovanej tematiky emócií a ich pôsobnosti v mediálnom prostredí. Vychádzajúc z doterajších výskumov o emóciách bolo naším záujmom predstaviť rozšírené chápanie emócií a emocionálnosti, ktorého aktualizácia bola podmienená výskumným zacielením na špecifický športovo-mediálny kontext a v rámci neho na jazyk mediálneho športu a jeho aktuálne vyjadrenie v mediálnej rečovej interakcii. K výskumu emocionálnosti v takto vymedzenom komunikačnom kontexte sme pristupovali z viacerých hľadísk. Prvým hľadiskom bol kognitívno-emocionálny aspekt komunikácie, na pozadí ktorého sme uvažovali o vzájomnej kooperácii intelektuálneho (racionálneho) a emocionálneho ako dvoch entít uplatňujúcich sa v reči na princípe dominanty a subdominanty – pre-

[66] J. Findra (1998, s. 92), nadväzujúc na expresívno-emocionálne štruktúry v reči, hovorí o „favorizovaní jazyka" v médiách, keďže autori často vopred počítajú s „účinnosťou jazykových prostriedkov na adresáta" (tamže, s. 92), a preto ich v texte využívajú s cieľom posilniť „exkluzívnosť" vypovedaného. M. Nakonečný (2000) v danom chápaní funkčne poukazuje na spätosť emocionálneho a významného. Inými slovami, čo je v médiách emocionálne vyjadrené, má (v očiach prijímateľa) nadobudnúť status dôležitosti.

važujúcej a potláčanej kvality (porov. Sabol, 2011, 2016). Vychádzajúc z predpokladu, že reč ako interakčná činnosť človeka je založená na interakcii poznania a emócií, sme si v úvode stanovili základné výskumné otázky: *Potrebujeme slová na to, aby sme cítili?*; *Ako vstupujú emócie do rečového prejavu?*; *Je z hľadiska neuchopiteľného rozmeru emócií vôbec možné emócie teoreticky vymedziť a konceptuálne stvárniť?*; *Akým spôsobom sa city komunikujú v jazyku médií a ako ich môžeme v mediálnom kontexte vnímať a ďalej interpretovať*?

Súčasný príklon mediálnej tvorby k hapticko-emocionálnemu charakteru, na ktorý prezieravo poukázal už M. McLuhan (1991), indikuje potrebu vzájomného „dotyku" vedúceho k efektívnosti komunikačnej činnosti médií. Vzhľadom na sprostredkovaný charakter mediálnej komunikácie, na ktorej prijímateľ nie je fyzicky prítomný, sa táto potreba realizuje prostredníctvom sprievodného slova. Ako naznačuje J. Dolník (2010, s. 35 – 36), jazyk má tú prednosť, že konštruuje, odovzdáva a kolektívne šíri citové a emocionálne stavy, ktoré tak môžeme prežívať ako „uchopiteľné, interpretovateľné emócie". Jazykom vyjadrujeme „citovo-vôľový vzťah ku skutočnosti [...], resp. chceme takéto mentálne rozpoloženie vyvolať u prijímateľa jazykového prejavu" (Slančová, 1996, s. 95), čo sa v jazyku médií prejavuje využívaním emocionálnych výrazov rámcujúcich kolektívne prežívanie reality sprostredkovanej médiami. Daná skutočnosť zároveň napovedá, že emócie do rečového prejavu (a najmä do rečového prejavu v médiách) vstupujú prostredníctvom jazykového vyjadrenia, prostredníctvom konkrétnych jazykových prostriedkov, ktorými sa umožňuje realizácia emocionálneho dotyku „médiami a cez médiá" (Rusnák, 2010b).

Ďalšie hľadisko nášho výskumného zamerania sme orientovali na teoreticko-metodologické vymedzovanie emócií, ktoré na jednej strane poukazuje na neustálenosť prístupov k skúmaniu emócií, na druhej strane otvára priestor na variabilné konotácie vyplývajúce z potrieb kontextu, na pozadí ktorého o emóciách uvažujeme. Smerodajným náhľadom je pre nás chápanie F. Daneša (1987), ktorý emócie vymedzuje v prieniku kontrastných kvalít *difúznosť – nedifúznosť* a *analógovosť – digitálnosť*. Autor naznačuje posun emócií bližšie k difúznemu a analógovému pólu a charakterizuje ich ako rozptýlené, neohraničené prvky s možnosťou zmeny intenzity svojho pôsobenia na osi *viac – menej* (tamže). Vyššia alebo nižšia miera prítomnosti výrazovej kategórie emocionálnosť v texte upriamuje pozornosť na graduálnu tendenciu jej realizácie v konkrétnom komunikáte, čo možno vnímať nielen z pohľadu mediálneho tvorcu, ale aj z pohľadu prijímateľa, ktorý celkový dojem z komunikátu, v podobe jeho kvalitatívnej účinnosti, hodnotí ako *viac príjemný* alebo *menej príjemný*.

Naším hlavným záujmom bolo vymedziť, akým spôsobom sa emócie komunikujú v jazyku mediálneho športu a čo môže byť nositeľom tejto emocionálnej hodnoty. V druhej časti štúdie sme sa preto zamerali na priamy televízny hokejový prenos ako východiskovú komunikačnú situáciu a rečové vyjadrenie športového ko-

mentátora v úlohe realizátora emocionálneho výrazu. Do centra pozornosti sme upriamili vzťah *emocionálnosti* a *expresívnosti* poukazujúci na príbuznosť a zároveň odlišnosť daných výrazových kategórií, ktorých kvalitatívna pôsobnosť v texte sa môže napĺňať inkluzívnym, ale (vychádzajúc z nášho uvažovania) aj diferenčným spôsobom. V snahe rozšíriť interpretačný priestor venovaný výrazovej kategórii emocionálnosť a vzhľadom na skutočnosť, že doterajšie výskumy emocionálnosti sa realizovali dominantne z pohľadu výrazovej kategórie expresívnosť ako jej východiskovej a nadradenej kvality (porov. napr. Zima, 1961; Miko – Popovič, 1978; Mistrík, 1997; Plesník a kol., 2011, Findra, 2013), sme sa zamerali na interpretáciu emocionálnosti v médiách ako ústrednej a samostatnej kvality. Kvalitatívna pôsobnosť emocionálnosti v športovom komentári sa, podľa našich zistení, môže dosahovať dvoma spôsobmi: prostredníctvom *emocionálne príznakových jazykových prostriedkov* (*expresívne výrazy*) a prostredníctvom *ostatných jazykových prostriedkov* výrazovo nepríznakovej povahy (*neexpresívne výrazy*),[67] ktoré sa vyznačujú potenciálnou emocionálnou pôsobnosťou v texte.

Takto naznačené chápanie sme aplikovali na konkrétnu jazykovú jednotku, pomenovanie *gól*, ktoré v reči športového komentátora a v kontexte priameho hokejového prenosu predstavuje ústredné postavenie a je nositeľom potenciálnej emocionálnej hodnoty. Východiskom nášho nazerania bol výskum J. Zimu (1961) zameraný na slovné typy expresívnosti, na pozadí ktorého sme sa zamýšľali nad možnosťou využitia pojmu *kontextová emocionálnosť*. Uvedená teoretická predstava zároveň reprezentuje čiastkové závery našej štúdie.

Platnosť tvrdenia, že „kontextová expresivita potrebuje na svoje ‚potvrdenie' kontext" (Findra, 2013, s. 53), sa napĺňa aj v súvislosti s kontextovou príznakovou štylémou *gól*, ktorá v komentátorskom texte plní funkciu podnetu pre emóciu. B. Volková (tamže, s. 12) zdôrazňuje, že „podnět pro emoci není vždy snadno identifikovatelný, [...] proto sa musejí zvažovať kontextové a pragmatické faktory", čím sa zároveň potvrdzuje náležitosť nášho uvažovania o emocionálnosti v kontextovom rámci a deklaruje sa funkčnosť pojmu *kontextová emocionálnosť* v športovo-mediálnom komunikačnom prostredí. Len v rámci konkrétneho jazykového a mimojazykového okolia pomenovanie *gól* (ako podnet pre emóciu) nadobúda v komentátorskom prejave vyššiu alebo nižšiu mieru emocionálnej pôsobnosti a emocionálneho účinku na adresáta. Vychádzajúc z naznačeného teoretického rámca môžeme konštatovať, že práve opakované využívanie výrazových prostriedkov v texte vyznačujúcich sa kontextovou senzitívnosťou (Dolník, 2013) sa javí ako jeden zo spôsobov, akým sa city (emócie) prostredníctvom športového komentátora komunikujú v jazyku médií (v jazyku mediálneho športu), a možno ich vnímať na výrazovej škále *potenciálnosť*

[67] Berieme na vedomie, že kvalitatívna pôsobnosť výrazovej kategórie emocionálnosť v texte sa dosahuje aj prostredníctvom nejazykových prostriedkov, danými výrazmi sa však v tejto štúdii nezaoberáme.

– *graduálnosť* podľa stupňa miery „vzrušivosti“ im vlastnej, ktorá sa prejavuje na pozadí určitého výrazového prostriedku a jeho schopnosti „reagovať“ na okolité prostredie (v kontexte komunikačne relevantných faktorov; Kořenský a kol., 1999).

Druhý spôsob, akým sa emócie komunikujú v jazyku médií, závisí od miery zainteresovania autorského subjektu v texte, ktorý pomocou využívania emotívnych výrazových prostriedkov (ako nositeľov emocionálnosti prejavujúcej sa na výrazovej rovine jazykového prostriedku) vyjadruje svoj emotívny postoj v texte, čo sa počas priameho televízneho hokejového prenosu v rečovom prejave komentátora prejavilo napr. uplatnením zjemňujúceho výrazu *gólik*. V tomto zmysle B. Volková (1992, s. 18) naznačuje, čo by malo tvoriť myšlienkový základ pri výskume emócií a emocionálneho vyjadrenia: „Co je podnětem pro emotivní postoj mluvčího? Je to předmět výpovědi, nebo je to adresát? Vyjadřuje mluvčí skutečný emotivní postoj, nebo se pouze snaží zvýšit svůj vliv na adresáta?“ Domnievame sa, že nastolené otázky nadobúdajú svoju platnosť práve v športovo-mediálnej komunikačnej sfére v rámci komentátorskej interakcie počas priameho televízneho hokejového prenosu a nepriamo vymedzujú hranice na možné interpretácie emócií v mediálnej rečovej interakcii.

Športový komentár je tvorený pre televízne publikum a z toho dôvodu sa reč komentátora dominantne prispôsobuje tomuto faktoru. Rovnako sa priamy televízny hokejový prenos počas majstrovstiev sveta v hokeji vyznačuje črtami, ktoré možno pripodobniť potenciálnej emocionálnej komunikačnej situácii, čím sa rámcuje rečový prejav komentátora. Ukazuje sa, že emocionálny profil komentátorskej interakcie je výsledkom synchrónnej aktivizácie viacerých pragmatických faktorov, ktoré vstupujú do komunikácie (interakčný rámec: *hokejová hra – komentátor – divák*) a pôsobia počas jej realizácie v rôznych smeroch, čím sa zároveň potvrdzuje predstava vzájomnosti a vzájomného pôsobenia v športovo-mediálnom prostredí. Nazdávame sa, že nie je možné jednoznačne určiť východiskový podnet na emocionálne vyjadrenie v reči športového komentátora, ani to, do akej miery sa pomer medzi emocionalitou a racionalitou odzrkadľuje vo výslednej podobe špecifického komunikátu, v kontexte jazyka mediálneho športu. Spôsob súčasnej (emocionálne budovanej a podfarbovanej) tvorby v médiách preto vnímame ako fenomén, ako niečo, čo si vyžaduje stálu vedeckovýskumnú pozornosť.

Bibliografia

BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2006. 1134 s.

COWIE, Roddy – CORNELIUS, Randolph R.: Describing the emotional states that are expressed in speech. In: Speech Communication, 2003, roč. 40, č. 1 – 2, s. 5 – 32.

ČMEJRKOVÁ, Světla: Emotional patterns in dialogical discourse. In: Proceedings of XVII International Congress of Linguists, Prague, July 24-29. CD-ROM. Eds. E. Hajičová – A. Kotěšovcová – J. Mírovský. Praha: MFF UK 2003. 18 s.

DANEŠ, František: Kognitivnost a emocionálnost v promluvové interakci. Teze přednášky v JS v Praze dne 6. 11. 1986. In: Jazykovědné aktuality, 1987, roč. 24, č. 1 –2, s. 24 – 27.

DANEŠ, František: Universality vs. culture specificity of emotion. In: Proceedings of XVII International Congress of Linguists, Prague, July 24-29. CD-ROM. Eds. E. Hajičová – A. Kotěšovcová – J. Mírovský. Praha: MFF UK 2003. 4 s.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica: Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 1999. 240 s.

DOLNÍK, Juraj: Jazyk, človek, kultúra. Bratislava: Kalligram 2010. 224 s.

DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2013. 432 s.

FINDRA, Ján: Jazyk, reč, človek. Bratislava: Q111 1998. 111 s.

FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: Osveta 2004. 232 s.

FINDRA, Ján: Štylistika súčasnej slovenčiny. Martin: Osveta 2013. 319 s.

FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 95 s.

GAJDA, Stanislaw: Stylistics today. In: Stylistyka, I, 1992, s. 5 – 14.

GREPL, Miroslav: Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně 1967. 151 s.

HARTL, Pavel – HARTLOVÁ, Helena: Velký psychologický slovník. Praha: Portál 2010. 797 s.

HYHLÍK, František – NAKONEČNÝ, Milan: Malá encyklopedie současné psychologie. Praha: SPN 1977. 338 s.

JAKOBSON, Roman: Lingvistika a poetika. In: Poetická funkce. Ed. M. Červenka. Jinočany: H & H 1995. s. 74 – 105.

JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011. 1088 s.

KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej (eds.): Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2003. 985 s.

KADERKA, Petr: Slovo a obraz, racionalita a emocionalita. In: Užívání a prožívání jazyka. K 90. narozeninám Františka Daneše. Eds. S. Čmejrková – J. Hoffmannová – E. Havlová. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2010, s. 83 – 89.

KADERKA, Petr: Sféra mluvené mediální komunikace. In: Stylistika mluvené a psané češtiny. J. Hoffmannová – J. Homoláč – E. Chvalkovská – L. Jílková – P. Kaderka – P. Mareš – K. Mrázková. Praha: Academia 2016. s. 295 – 337.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana: Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s.

KLINGOVÁ, Jana: Emocionalita ako aktualizačný princíp správ o počasí. In: Médiá a text 5. Eds. M. Bočák – L. Regrutová – J. Rusnák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016, s. 154 – 164.

KLINGOVÁ, Jana: Emocionálnosť ako kvalitatívna súčasť komentátorskej interakcie (na pozadí priamych televíznych prenosov v hokeji). In: 12. študentská vedecká a umelecká konferencia. Zborník príspevkov III. (Sekcie mediálnych štúdií, politológie a občianskej náuky, psychológie a sociálnej práce). Eds. E. Peknušiaková – O. Marchevský. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017, s. 14 – 21.

KOŘENSKÝ, Jan a kol.: Komplexní analýza komunikačního procesu a textu. Učební text pro výběrové semináře filologických oborů. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta 1999. 150 s.

KUBÁNI, Viliam: Všeobecná psychológia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2010. 157 s.

LINHART, Jiří – PETRUSEK, Miloslav – VODÁKOVÁ, Alena – MAŘÍKOVÁ, Hana: *Velký sociologický slovník.* 1. Svazek A – O. Praha: Karolinum 1996. 747 s.

MACHÁČKOVÁ, Eva: O názorech na dichotomii langue a parole (K vývoji pojetí některých základních lingvistických pojmů a termínů). In: Slovo a slovesnost, 1987, roč. 48, č. 3, s. 232 – 239.

McLUHAN, Marshall: Jak rozumět médiím: extenze člověka. Praha: Odeon 1991. 348 s.

MERGEŠ, Jozef: Komunikačno-lingvistická analýza prezentácie futbalu v televíznom prostredí (Komentár v priamych televíznych prenosoch). Dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Katedra komunikačných a mediálnych štúdií 2013. 128 s.

MERGEŠ, Jozef: Textové stereotypy komentátorského prejavu v priamych televíznych prenosoch z futbalu. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016. 176 s.

MIKO, František: Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl. Bratislava: SPN 1969. 296 s.

MIKO, František: Text a štýl. Bratislava: Smena 1970. 167 s.

MIKO, František – POPOVIČ, Anton: Tvorba a recepcia. Bratislava: Tatran 1978. 385 s.

MISTRÍK, Jozef: Štylistika. Bratislava: SPN 1997. 598 s.

MÜLLEROVÁ, Olga: Sborník o pragmalingvistice. In: Slovo a slovesnost, 1982, roč. 43, č. 1, s. 67 – 69.

NAKONEČNÝ, Milan: Lexikon psychologie. Praha: Vodnář 1995. 397 s.

NAKONEČNÝ, Milan: Lidské emoce. Praha: Academia 2000. 336 s.

NAKONEČNÝ, Milan: Emoce. Praha: Triton 2012. 501 s.

NAKONEČNÝ, Milan: Obecná psychologie. Praha: Triton 2015. 662 s.

OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2011. 339 s.

OLOŠTIAK, Martin: O vzťahu medzi lexikológiou a štylistikou v slovenskej lingvistike. In: Epištoly v jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea. Eds. J. Kesselová – M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 99 – 107.

ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia. Bratislava: Stimul 2011. 252 s.

PECIAR, Štefan a kol.: Slovník slovenského jazyka. III. P – R. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.

PISÁRČIKOVÁ, Mária a kol. (ed.): Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2004. 998 s.

PLESNÍK, Ľubomír a kol.: Tezaurus estetických výrazových kvalít. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 2011. 484 s.

RUSNÁK, Juraj: Textúry elektronických médií. Vývoj a súčasný stav. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej Univerzity v Prešove 2010a. 296 s.

RUSNÁK, Juraj: V kráľovstve emocionálneho dotyku: poznámky o komunikácii v súčasných elektronických médiách. In: Jazyk a kultúra, 2010b, č. 1.

RUŠČÁK, František: Kognitívne aspekty štylistiky. In: Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea. Eds. J. Kesselová – M. Imrichová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2012, s. 12 – 17.

SABO, Róbert: Percepcia emócií na pozadí prozodickej prominencie slov. In: Jazykovedný časopis, 2016, roč. 67, č. 2, s. 143 – 154.

SABOL, Ján: Symetria a asymetria v jazyku. In: Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej. Eds. M. Ološtiak – M. Ivanová – D. Slančová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2011, s. 31 – 40.

SABOL, Ján: Možnosti využitia jazykovo-semiotického protikladu asociatívnosť – lineárnosť v mediálnom prostredí. In: Médiá a text 5. Eds. M. Bočák – L. Regrutová – J. Rusnák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2016, s. 347 – 353.

SLANČOVÁ, Daniela: Praktická štylistika. Prešov: Slovacontact 1996. 178 s.

SLANČOVÁ, Daniela: K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby. In: Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám. Eds. P. Karlík – M. Krčmová. Brno: Masarykova univerzita v Brně 1998, s. 185 – 191.

SLANČOVÁ, Daniela: Východiská interaktívnej štylistiky (Od eklektizmu k integrácii). In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 4, s. 207 – 223.

SLANČOVÁ, Daniela: Športová lingvistika a jazyk mediálneho športu. In: Médiá a text 6. Zborník príspevkov: I. časť. Eds. E. Peknušiaková – V. Smoláková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2017, s. 79 – 86.

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Komunikačný register ako alternatíva funkčného štýlu (na pozadí komunikácie v športe). In: Stil, 2012, roč. 11, s. 177 – 187.

SLANČOVÁ, Daniela – SLANČOVÁ, Terézia: Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu 2014. 282 s.

VOLKOVÁ, Bronislava: K emotivní sémantice a sémiotice. In: Slovenská reč, 1992, roč. 53, č. 1, s. 11 – 21.

VYBÍRAL, Zbyněk: Psychologie komunikace. Praha: Portál 2009. 319 s.

WENNER, Lawrence A. (ed.): MediaSport. London: Routledge 1988. 336 s.

WIERZBICKA, Anna: Defining Emotion Concepts. In: Cognitive science, 1992, roč. 16, č. 4, s. 539 – 581.

ZIMA, Jaroslav: Expresivita slova v současné češtině – Studie lexikologická a stylistická. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1961. 139 s.

Príloha 1 Ukážka východiskového materiálu – transkript[68] komentátorskej interakcie počas tretej tretiny hokejového zápasu Slovensko – Dánsko na majstrovstvách sveta v hokeji 2. mája 2015.

1. gólová situácia slovenského tímu

*K2***:** postavme to / v kľude to postavme /

*K1***:** teraz pánik tiež mohol striedať / ale aj on akoby ťa počul /

*K2***:** v kľude / teraz to treba v kľude postaviť / a rozhodnúť to /

*K1***:** hudáček / pánik pred bránkou / hudáček na modrú / sersen /

*K2***:** GÓL /

K1: GÓL / [*súčasne so spolukomentátorom*; pozn. J. K.]

K1: GÓL / [*afektívna reakcia komentátora s výrazne predĺženou kvantitou výpovede*; pozn. J. K.]

*K1***:** vyrovnané / jedna jedna / galbraitovo čaro zlomené v presilovke /

*K2***:** chlapci / vy len mňa počúvajte /

*K1***:** priama strela michala sersena prináša prvý slovenský gól na šampionáte / vyrovnané / jedna jedna / cloniaci pánik zakryl výhľad galbraitovi / prekorčuľoval

[68] Konkrétnu ukážku transkriptu z rečového prejavu komentátora uvádzame v abreviáciách: *K1* – hlavný športový komentátor (Pavol Gašpar); *K2* – spolukomentátor, bývalý hokejový reprezentant (Ján Lašák). Jednotlivé výpovede oddeľujeme lomkami. Legenda využitých značiek: @ – hezitačný zvuk; ABC (majuskula) – nápadné zdôraznenie slabiky, príp. celého slova; xxx – nezrozumiteľné miesta.

popred neho / ten ostal ako zmrazený / a nereagoval na sersenovu delovku / konečne to prišlo /

K2: skvelá práca pred bránou / nielen rišo pánik / ale velkú velkú úlohu zohral medzi kruhami mário bližňák / ten nemohol vidieť nič / cez dvoch hráčov takto z osi sa nedá vidieť / skvelé zahrané / výborná strela / a ideme ďalej /

K1: ideme ďalej / tu nesmieme skončiť / pretože ten nápor xxx / v ňom treba pokračovať / musíme ísť ďalej / naďalej do galbraita / keď už sme ho raz zlomili / treba mu tam nasypať ešte ďalší gólik či dva /

2. gólová situácia slovenského tímu

K1: áno / taký nádych výdych po tom góle / nemáme v sebe úp úplne klasickú zámorskú mentalitu / že okamžite po góle sa pridá ďalší / ale štvrtý útok sa skúša ubytovať v útočnom pásme / jurčinov bekendový pokus / dravecký / prenechal lušňákovi / obrovský boj na ľade Draveckého /

K1: GÓL [*niekoľkokrát zopakovaný výraz gól s afektívnym nasadením komentátora*; pozn. J. K.]

K1: čoper dal gól / marek viedenský posiela slovensko do vedenia / predsa len gól štvrtej lajny / galbrait odolával štyridsaťosem minút / a teraz dva gólové údery v tesnom závese / konečne vyhrávame /

K2: krásna strela / presne čo som hovoril / len do vinkla / z týchto vzdialenosti / nádherná akcia / krásny gól /

K1: dvaja poslední hráči / alebo ako poslední zapísaní na našej súpiske / zatiaľ dravecký / a viedenský / teraz prišla tá strela pod vinklom /

K2: vyprosená / vymodlená / želaná / vyplakaná /

K1: neviem / či ťa počuli / ale zrealizovali to /

K2: je to tam / je to dva jedna / skvelý obrat /

K1: lušňák / dravecký / rýchla kombinácia / viedenský nešpekuloval / okamžité zakončenie / a už je to tu o čosi veselšie /

K2: fantastické emócie v tejto hale / nádherné niečo / čo sa tu deje / diváci / hráči / krása / krásny hokejový zážitok / desať a pol minúty do konca zápasu / a my nesmieme prestať / stále aktívne /

3. gólová situácia slovenského tímu

K2: musíme sa tlačiť / dáni majú toho plné zuby /

K1: dravecký / chce vypočuť tvoje prianie / krížna prihrávka / pomerne ťažká / ale graňák ju stihol / bol to xxx /

K1: GÓL / [*predĺžená kvantita s afektívnym rečovým prejavom*; pozn. J. K.]

K2: GÓL / [*súčasne s hlavným komentátorom*; pozn. J. K.]

K1: gól / domino graňák prestrelil galbraita / gólová naháňačka pokračuje / slovensko je o hlavu pred dánskom /

K2: tí už boli zavarení jak vlaňajšie uhorky / tí dáni / tí už nemohli / krásna strela znovu /

K1: ukážková robota / opäť štvrtá lajna / dravecký získal pásmo / tu je graňák / nebola to úplne gólová situácia / keď nevieš čo s pukom / klasická poučka /

K2: daj gól /

K1: domino v hokejovej škole dával pozor / ľahká strela / zazvonilo to o žrďku / ten puk /

K2: a očami sme to dotlačili až do brány /

K1: až teraz / áno / tak teraz sme si vybrali / za tú všetku smolu / za tie všetky predchádzajúce tri žrdky / ktoré zabránili gólu / teraz to bolo aj so šťastím / toto už jednoducho ani galbrait stihnúť nemohol /

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0003

VPLYV SOCIÁLNO-DEMOGRAFICKÝCH FAKTOROV NA VÝSKYT KONTAKTOVÝCH JAVOV V REČI SLOVÁKOV ŽIJÚCICH V ŠPANIELSKU

MONIKA BARANCOVÁ* – JANA BÍROVÁ* – ZDENA KRÁĽOVÁ**
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava*
Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra**

BARANCOVÁ, Monika – BÍROVÁ, Jana – KRÁĽOVÁ, Zdena: The impact of socio-demographic factors on the occurrence of inter-lingual phenomena in the speech of Slovaks living in Spain. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2018, Vol. 69, No 2, pp. 175 – 186.

Abstract: This paper follows the tradition of sociolinguistic research of speech and it aims to examine the impact of some socio-demographic variables on the occurrence of the inter-lingual phenomena in Slovak utterances of Slovak immigrants in Spain. It is based on the theory of language contacts and focused on a synchronic aspect of the issue.
Keywords: inter-lingual contacts, interference, code switching, Slovak, Spanish

1. ÚVOD

Podľa údajov Španielskeho štatistického úradu (2015) žije v súčasnosti v Španielsku 6 658 prisťahovalcov zo Slovenska, čo predstavuje 0,14 % tamojšieho obyvateľstva pochádzajúceho za zahraničia. Počet Slovákov v Španielsku sa začal výraznejšie zvyšovať po vstupe Slovenska do Európskej únie v roku 2004 a v súčasnosti ich najviac žije v Katalánsku.[1] Napriek tomu, že v Španielsku fungujú viaceré slovenské spolky a združenia, ako *Associació Casa Eslovaca – Koliba*, *Slovania – Asociácia Slovákov a Čechov*, *Club de checos y eslovacos* a najnovšie aj *Krajanský spolok Čechov a Slovákov v Astúrii*, podľa našich skúseností sa Slováci medzi sebou výrazne nezdružujú, naopak, snažia sa rýchlo adaptovať a začleniť do tamojšieho života.

Počet výskumov zaoberajúcich sa medzijazykovými kontaktmi narastá, čo je prirodzený dôsledok intenzívnejšieho spolužitia kultúr, rás a jazykov rôzneho pôvodu. Zameranie štúdií sa postupne mení z pôvodného štrukturalisticko-systémového prístupu na sociolingvistický prístup, čo, okrem iného, prinieslo zmeny aj vo výskume medzijazykových kontaktov. V rámci synchrónneho hľadiska sa výsledky jazykových kontaktov chápu ako aktívne javy, ktoré vznikajú v kontaktovej situácii a sú pozorovateľné v reči bilingválnych hovoriacich. Pri diachrónnom aspekte sa uvažuje aj o prvkoch, ktoré sa do jazykového systému dostali ako výsledok procesu integrácie. Jazykový kontakt slovenčiny a španielčiny je pomerne nedávny jav, preto zatiaľ

[1] Podľa http://www.ine.es

nie je adekvátne skúmať ho z diachrónneho pohľadu. V štúdii sa preto zameriavame na synchrónnu analýzu kontaktových javov, ktoré je možné pozorovať v reči Slovákov žijúcich v Španielsku, napr. *Ja napríklad, keď si pustím stufu, tak ja mám zarosené všetky sklá.* (špan. *estufa* – ohrievač).

1.1 Jazykové kontakty

Termín jazyková interferencia sa v teórii vyučovania cudzích jazykov vymedzuje ako záporný vplyv materinského jazyka na osvojovanie si cudzieho jazyka (Kráľová, 2011). Uriel Weinreich (1979, s. 22) definuje interferenciu ako „prípady odkláňania sa od normy niektorého z jazykov, ktoré sa vyskytujú v reči bilingvistov ako dôsledok jazykového kontaktu". Maitena Etxebarria Arostegui (2002) považuje za základné znaky individuálneho bilingvizmu:

- autonómiu kódov (tá však nie je vždy absolútna, pretože bilingválne osoby v určitých momentoch miešajú prvky materinského a cudzieho jazyka);
- alternáciu kódov;
- preklad (v zmysle schopnosti vyjadriť tie isté významové obsahy vo viacerých jazykoch).

Einar I. Haugen (1956) hovorí o troch rôznych stupňoch difúzie charakteristík jedného jazykového systému do iného jazykového systému, od nulovej až po úplnú integráciu, uprostred ktorých stojí interferencia. V našom výskume sa prikláňame k chápaniu interferencie ako neintencionálneho odklonu od synchrónnej normy jazyka vyskytujúceho sa v cudzojazyčnom prejave viacjazyčných jednotlivcov.

Na rozdiel od jazykovej interferencie alternácia kódov („code-switching") alebo „alternatívne používanie dvoch alebo viacerých jazykov v tom istom prehovore alebo konverzácii" (Grosjean, 1982, s. 145) je intencionálny jav, ktorý sa môže prejavovať od úrovne morfémy až po celú výpoveď. Vyskytuje sa u bilingvistov, ktorým ich pragmatické schopnosti umožňujú vyberať si medzi jedným alebo druhým jazykom vzhľadom na komunikačnú situáciu (Cortés Moreno, 2001). Prepínanie kódov je ovplyvnené množstvom faktorov od vyjadrenia sociálnej či etnickej príslušnosti až po prejav istej pohodlnosti (Bírová a kol., 2016).

Podľa úrovne jazykovej štruktúry, na ktorej alternácia prebieha, rozlišuje Jozef Štefánik (2000, s. 72) tri typy alternácie kódov:

- intrasentenčná (vnútrovetná): *Španielske jedlo, španielska kultúra, tá dieta mediterránea.* (slov. stredomorská kuchyňa).
- intersentenčná (medzivetná): *Son pasotas. Vieš, že pasan de todo.* (slov. Sú to ignoranti. Vieš, že kašlú na všetko.).
- extrasentenčná (mimovetná): *Ty si začala písať v šiestich rokoch, no?* (slov. nie).

Kontakt v oblasti jazykových systémov materinského a cudzieho jazyka prebieha na širokom pozadí jazykových a mimojazykových súvislostí (Sabol, 1993), ktoré

sú súčasťou jazykového vývoja jednotlivca. Tieto vplyvy treba pokladať za viac či menej permeabilné, vzájomne sa ovplyvňujúce (Kráľová, 2009) a možno ich klasifikovať ako:

1. lingválne (internolingválne) faktory – viazané na jazykový systém, resp. na jazykový znak (Sabol, 1993) na vertikálnej osi:
   a) intralingválne faktory – viazané na jazykový systém;
   b) paralingválne faktory – temporálne javy čiastočne viazané na jazykový systém;
   c) extralingválne faktory – permanentné javy neviazané na jazykový systém;

2. komunikačné (externolingválne) faktory – viazané na komunikáciu na horizontálnej osi:
   a) intrakomunikačné faktory – viazané na jazykovú komunikáciu;
   b) parakomunikačné faktory – temporálne javy čiastočne viazané na jazykovú komunikáciu;
   c) extrakomunikačné faktory – permanentné javy neviazané na jazykovú komunikáciu.

Za najvplyvnejšie faktory sú všeobecne považované parakomunikačné faktory – vek začiatku učenia sa cudzieho jazyka, zvyčajne v súvislosti s hypotézou kritického obdobia (Lenneberg, 1967), pobyt v cudzojazyčnom prostredí, resp. komunikačná interakcia s cudzojazyčnými hovoriacimi, ale aj ovládanie iných, najmä príbuzných cudzích jazykov ako intrakomunikačná premenná (Kráľová, 2009).

2. METODICKÉ OSOBITOSTI PREDMETU POZORNOSTI

Cieľom výskumu bolo pomocou sociolingvistickej analýzy zistiť vplyv vybraných sociálno-demografických premenných na výskyt medzijazykových kontaktových javov v slovenskom ústnom diskurze slovenských prisťahovalcov na území Španielska.

2.1 Výskumné metódy

Prvou použitou (kvantitatívnou) výskumnou metódou bol dotazník (Príloha č. 1) ústne administrovaný a nahrávaný v období od 22. mája 2015 do 8. novembra 2015, ktorým sme získali základné sociálno-demografické údaje o respondentoch. Po verifikácii vhodnosti respondentov pre náš výskum (kapitola 2.3.) sme realizovali druhú (kvalitatívnu) výskumnú metódu – pološtruktúrovaný rozhovor (Prílohy č. 2 a č. 3), pomocou ktorého sme získali potrebný materiál na jazykovú analýzu, ale aj ďalšie dáta, ktoré dopĺňali a špecifikovali údaje získané dotazníkovou metódou.

Respondentov sme vopred informovali len o téme rozhovoru (ich život v Španielsku). Primárny cieľ rozhovoru (zistiť výskyt španielskych kontaktových javov v ich slovenskom ústnom prejave) sme im oznámili až po skončení rozhovoru. Pri rozhovore sme sa usilovali o vytvorenie uvoľnenej atmosféry a o čo najmenšiu mieru zasahovania do odpovedí, aby sme zachytili rečové prejavy respondentov v čo najprirodzenejšej forme. Použili sme rôzne zoznamy otázok pre dospelých (Príloha č. 2) a pre deti (Príloha č. 3), ktoré obsahovali rovnaký počet položiek, ale niektoré boli prispôsobené veku respondentov. Každý rozhovor trval približne 20 minút a na základe predchádzajúceho súhlasu respondentov bol nahrávaný na diktafón.

Transkripciou rozhovorov sme vytvorili výskumný korpus, ktorý sme analyzovali s cieľom identifikovať javy vznikajúce jazykovým kontaktom slovenčiny a španielčiny. Metódou štatistickej analýzy sme zisťovali absolútnu a relatívnu početnosť kontaktových javov v rečových prejavoch respondentov.

2.2 Výskumný materiál

Zisťované sociálno-demografické údaje (vek, regionálny pôvod, vzdelanie, počet ovládaných jazykov a dĺžka pobytu v Španielsku) predstavujú v našom prípade nezávislé premenné s potenciálnym vplyvom na závislú premennú – výskyt kontaktových javov.

Pri kategorizácii premennej „vek“ sme prihliadli na dolnú a hornú vekovú hranicu v skupine respondentov. Pri premennej „regionálny pôvod“ sme ako kategórie zvolili tri geografické časti Slovenska – západné, stredné a východné Slovensko. Pre respondentov, ktorí sa narodili v Španielsku alebo od raného detstva vyrastali v Španielsku, sme vytvorili kategóriu „Španielsko“.

Kategórie premennej „vzdelanie“ sme vymedzili podľa stupňov slovenského školstva, pričom sme zohľadnili ekvivalenciu školských systémov, keďže viacerí respondenti študovali v Španielsku. Do úvahy sme brali najvyšší doterajší ukončený stupeň vzdelania. Premenné „počet ovládaných jazykov“ a „dĺžka pobytu v Španielsku“ sme kategorizovali podľa špecifikácie respondentov.

Jazykový korpus získaný pomocou pološtruktúrovaného rozhovoru tvoril prepis rozhovorov s respondentmi v celkovom trvaní 23 hodín a rozsahu 112 818 slov. Detegované kontaktové jazykové javy predstavujú závislú premennú, ktorá sa realizuje prostredníctvom svojich variantov: alternácie kódov a jazykovej interferencie.

2.3 Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku respondentov (87 Slovákov žijúcich v Španielsku) sme získali na základe dostupnosti metódou tzv. snehovej gule – postupným získaním prvých respondentov a ich odporúčaním na ďalšie kontakty. Podľa údajov Španielskeho štatistického úradu (2015) žije najviac registrovaných Slovákov v autonómnych oblastiach Katalánsko, Valencia, Kanárske ostrovy, Baleáry, Andalúzia a Madrid, preto sme sa pri získavaní výskumnej vzorky sústredili najmä na tieto oblasti. Po-

merne veľkú časť respondentov sa nám podarilo nájsť cez sociálne siete vďaka spomínaným spolkom a združeniam v Španielsku. Ďalšími spôsobmi bolo oslovenie známych, priateľov a Veľvyslanectva Slovenskej republiky v Madride.

Do výskumu sme zaradili len respondentov, ktorí ovládajú španielčinu a majú minimálne 5 rokov. Na základe viacerých výskumov (napr. Kapalková, 2009) je možné až v tomto veku považovať vývoj reči za viac či menej ukončený a identifikovať odchýlky v cudzojazyčnom kóde. Konečná vzorka respondentov predstavuje 1,31 % z celkového množstva 6 658 Slovákov žijúcich v Španielsku (http://www.ine.es/inebmenu).[2]

Respondenti pochádzali z 15 provincií patriacich 8 autonómnym oblastiam Španielska:

1. Katalánsko (21,8 %),
2. Valencia (20,7 %),
3. Andalúzia (21,8 %),
4. Madrid (21,8 %),
5. Baleáry (7,0 %),
6. Kanárske ostrovy (2,3 %),
7. Kantábria (2,3 %),
8. Baskicko (2,3 %).

3. INTERPRETÁCIE A ZOVŠEOBECNENIA

Výskumnú vzorku (87 respondentov) tvorilo 19,5 % mužov a 80,5 % žien.[3] Najpočetnejšiu skupinu tvorili študenti vysokých škôl v Španielsku a absolventi španielskych univerzít, ktorí ostali v Španielsku, či absolventi našich univerzít, ktorí po skončení školy odišli do Španielska, vo veku 21 – 30 rokov (Tabuľka č. 1).

Tabuľka č. 1: Rozloženie respondentov podľa veku

VEK	POČET	%
5 – 20	8	9,2
21 – 30	50	57,5
31 – 40	21	24,1
41 – 55	8	9,2
SPOLU	**87**	**100**

Najviac respondentov pochádzalo zo stredného Slovenska a najmenej z východného Slovenska (Tabuľka č. 2). Osem respondentov sa narodilo v Španielsku alebo tu vyrastali od raného detstva.

[2] W. Labov vo svojom výskume použil vzorku 0,025 % skúmanej populácie (Moreno Fernández, 2015, s. 313).

[3] Z údajov Španielskeho štatistického úradu (2015) vyplýva, že z celkového počtu Slovákov v Španielsku je 39,6 % mužov a 60,4 % žien.

Tabuľka č. 2: Rozloženie respondentov podľa regionálneho pôvodu

PÔVOD	POČET	%
západné Slovensko	29	33,3
stredné Slovensko	33	38,0
východné Slovensko	17	19,5
Španielsko	8	9,2
SPOLU	**87**	**100**

Najväčšiu skupinu respondentov tvorili ľudia s ukončeným vysokoškolským vzdelaním (Tabuľka č. 3).

Tabuľka č. 3: Rozloženie respondentov podľa ukončeného vzdelania

Ukončené vzdelanie		
VZDELANIE	**POČET**	**%**
materská škola	5	5,8
základná škola	13	14,9
SOŠ	11	12,6
gymnázium	5	5,8
VŠ	53	60,9
SPOLU	**87**	**100**

Väčšina respondentov (66,7 %) deklarovala znalosť štyroch až šiestich jazykov vrátane slovenčiny a španielčiny (Tabuľka č. 4).

Tabuľka č. 4: Rozloženie respondentov podľa ovládaných jazykov

POČET JAZYKOV	POČET	%
1 – 3	19	21,8
4 – 6	58	66,7
viac než 7	10	11,5
SPOLU	**87**	**100**

Najviac respondentov žije v Španielsku menej ako päť rokov a najmenej respondentov viac než 11 rokov (Tabuľka č. 5).

Tabuľka č. 5: Rozloženie respondentov podľa dĺžky pobytu v Španielsku

DĹŽKA POBYTU V ŠPANIELSKU	POČET	%
0 – 5	38	43,7
6 – 10	35	40,3
viac než 11	14	16
SPOLU	**87**	**100**

Dáta zistené pomocou dotazníkov sme usúvzťažnili s počtom kontaktových javov detegovaných v rečových komunikátoch respondentov (spolu 675). Celková jazyková produkcia je vyjadrená počtom slov v produkcii každého respondenta počas pološtruktúrovaného rozhovoru (spolu 112 818). Absolútna početnosť je počet kontaktových javov v prejave každého respondenta. Relatívnu početnosť kontaktových javov, ktorá je daná podielom jednotlivých početností a rozsahu súboru, sme vypočítali podľa vzorca $Cr = \frac{Ca \times 100}{P}$ a vyjadrili v percentách. *Ca* je absolútna početnosť kontaktových javov danej kategórie respondentov a *P* je celková jazyková produkcia celej skupiny respondentov (Markechová a kol., 2011).

Pri premennej „vek“ sa pri početnosti kontaktových javov ukázali značné rozdiely medzi jednotlivými kategóriami. Najvyššia relatívna početnosť bola zaznamenaná v skupine respondentov od 5 do 20 rokov (Tabuľka č. 6, Graf č. 1), čo je možné odôvodniť aj tým, že mnohí respondenti z tejto kategórie sa buď v Španielsku narodili, alebo tam vyrastali od raného detstva. Vplyv španielskeho jazyka na slovenský jazyk v ich rečovej produkcii je preto výraznejší ako vo vyšších vekových kategóriách.

Tabuľka č. 6: Početnosť kontaktových javov podľa veku

vek	**5 – 20**	**21 – 30**	**31 – 40**	**41 – 55**
jazyková produkcia	1702	74140	26826	10150
absolútna početnosť	65	427	69	114
relatívna početnosť	3,82 %	0,56 %	0,26 %	1,12 %

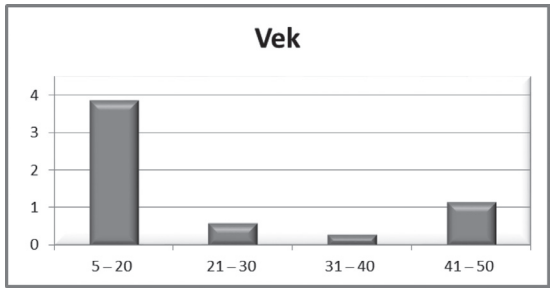

Graf č. 1: Relatívna početnosť kontaktových javov (%) podľa veku

Relatívna početnosť kontaktových javov je pri premennej „regionálny pôvod“ najvyššia v kategórii „Španielsko“, kde sme zaradili respondentov, ktorí sa narodili alebo vyrastali v Španielsku (Tabuľka 7, Graf č. 2). Relatívna početnosť v tejto kategórii je rovnaká ako v kategórii „5 – 20“ pri premennej „vek“, čo reflektuje ich významnú koreláciu. Táto skupina predstavuje infantný typ bilingvizmu, čiže simultánne osvojovanie si oboch jazykov od narodenia, resp. raného detstva. Relatívna početnosť kontaktových javov v ostatných kategóriách respondentov pôvodom zo Slovenska je pomerne nízka a podobná vo všetkých troch skupinách.

Tabuľka č. 7: Početnosť kontaktových javov podľa regionálneho pôvodu

pôvod	Západné Slovensko	Stredné Slovensko	Východné Slovensko	Španielsko
jazyková produkcia	43645	47809	19662	1702
absolútna početnosť	257	220	133	65
relatívna početnosť	0,59 %	0,46 %	0,68 %	3,82 %

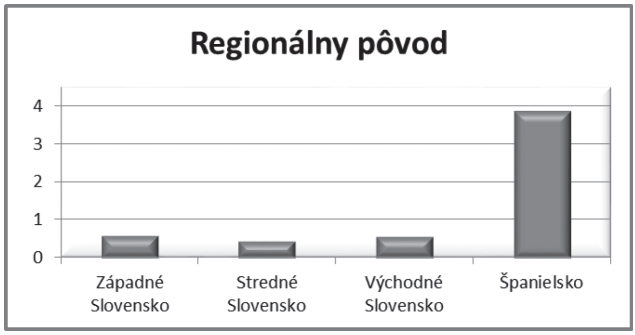

Graf č. 2: Relatívna početnosť kontaktových javov (%) podľa regionálneho pôvodu

Pri premennej „ukončené vzdelanie“ (Tabuľka č. 8, Graf č. 3) je najvyššia relatívna početnosť u respondentov s ukončenou materskou školou, čo kopíruje zistenia pri predchádzajúcich premenných – „vek“ a „regionálny pôvod“.

Tabuľka č. 8: Početnosť kontaktových javov podľa ukončeného vzdelania

vzdelanie	materská škola	základná škola	SOŠ	gymnázium	vysoká škola
jazyková produkcia	1702	13253	14882	4999	77982
absolútna početnosť	65	82	69	16	443
relatívna početnosť	3,82 %	0,62 %	0,46 %	0,32 %	0,57 %

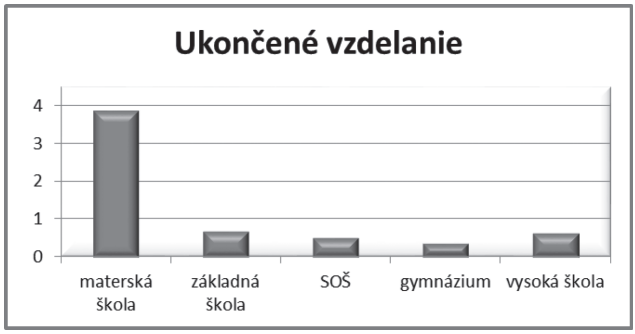

Graf č. 3: Relatívna početnosť kontaktových javov (%) podľa ukončeného vzdelania

Pri premennej „počet ovládaných jazykov“ mierne stúpa relatívna početnosť kontaktových javov s narastajúcim počtom ovládaných jazykov (Tabuľka č. 9, Graf č. 4).

Tabuľka č. 9: Početnosť kontaktových javov podľa počtu ovládaných jazykov

počet ovládaných jazykov	**1 – 3**	**4 – 6**	**viac než 7**
jazyková produkcia	21512	74564	16742
absolútna početnosť	103	463	109
relatívna početnosť	0,48 %	0,62 %	0,65 %

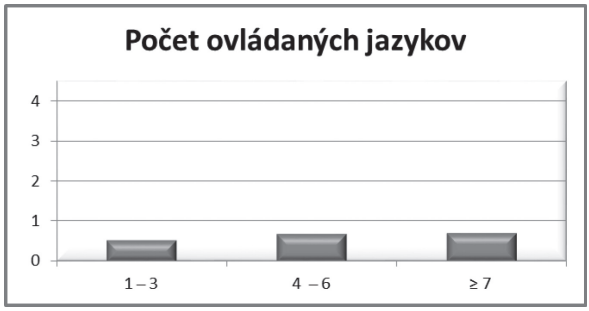

Graf č. 4: Relatívna početnosť kontaktových javov (%) podľa počtu ovládaných jazykov

Pri premennej „dĺžka pobytu v Španielsku“ vidieť v súvislosti s výskytom kontaktových javov stúpajúcu tendenciu (Tabuľka č. 10, Graf č. 5). Najmenej kontaktových javov sa vyskytlo u respondentov, ktorí žijú v Španielsku menej ako 5 rokov, a najvyšší počet kontaktových javov bol zistený v reči respondentov, ktorí tam žijú viac ako 11 rokov. Možno teda konštatovať, že dĺžka pobytu v cudzojazyčnom prostredí pozitívne koreluje s výskytom cudzojazyčných prvkov v komunikácii hovoriaceho.

Tabuľka č. 10: Početnosť kontaktových javov podľa dĺžky pobytu v Španielsku

dĺžka pobytu v Španielsku	**0 – 5**	**6 – 10**	**viac než 11**
jazyková produkcia	49287	46747	16784
absolútna početnosť	215	333	127
relatívna početnosť	0,44 %	0,71 %	0,76 %

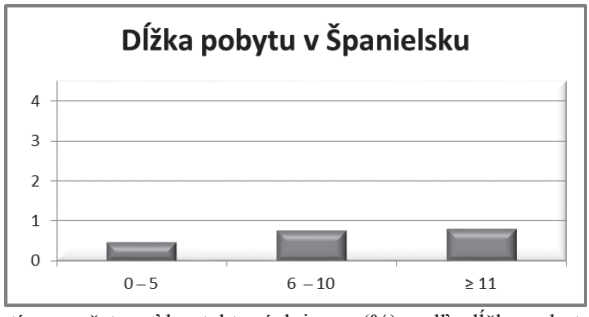

Graf č. 5: Relatívna početnosť kontaktových javov (%) podľa dĺžky pobytu v Španielsku

4. ZÁVERY

Viac ako polovica respondentov v našom výskume bola vo veku 20 – 30 rokov s ukončeným vysokoškolským vzdelaním a väčšina z nich žila v Španielsku menej ako 10 rokov. V ich ústnej slovenskej produkcii sme detegovali 675 kontaktových javov zo španielskeho jazyka. Vypočítali sme ich relatívnu početnosť s ohľadom na distribúciu respondentov podľa daných sociálno-demografických premenných. Najvyšší výskyt kontaktových javov bol vo vekovej skupine respondentov 5 – 20 rokov, z ktorých sa viacerí už narodili v Španielsku alebo tam žili od raného detstva. Analyzované parakomunikačné faktory „vek", „pôvod", „vzdelanie" a „pobyt" tak navzájom výrazne korešpondujú s pravdepodobnou dominanciou premennej „vek". V najmladšej vekovej kategórii patrila väčšina respondentov k tzv. infantným bilingvistom, ktorí absolvovali španielske školské zariadenia a od raného veku vyrastali v španielskom jazykovom prostredí.

Ukázala sa mierna pozitívna závislosť medzi počtom kontaktových javov a faktorom „počet ovládaných jazykov". Ovládanie ďalších cudzích jazykov nemusí mať na jazykovú kompetenciu len facilitatívny vplyv v podobe interkomprehenzie (Chovancová – Mešková, 2015). Tu je potrebné brať do úvahy aj genealogickú a typologickú príbuznosť daných jazykov.

Existuje nespočetne veľa synergických determinátorov jazykovej kompetencie a príčin ich variability. U jednotlivcov sa tieto premenné môžu kombinovať rôznym spôsobom a s rôznym výsledným efektom. Na druhej strane u jednotlivcov môžu pretrvávať určité konzistencie. Kvantifikácia, diagnostika a predikcia týchto vplyvov sú nevyhnutnými predpokladmi na vytvorenie stratégie rozvoja danej schopnosti či zručnosti. Preto je potrebný doplňujúci výskum, ktorý by sa podrobne zaoberal mierou vplyvu a vzájomným vzťahom všetkých činiteľov s využitím korelačnej analýzy na zistenie závislosti jednotlivých premenných a regresnej analýzy, ktorá by zistila vplyv jednotlivých nezávislých premenných na závislú premennú.

Bibliografia

BÍROVÁ, Jana – BARANCOVÁ, Monika – ŠIMKOVÁ, Zuzana. A note on terminology: bilingualism, plurilingualism and plurilingual intercultural competence or are we all plurilingual? In: Xlinguae, 2016, roč. 9, č. 2, s. 114 – 127.

CORTÉS MORENO, Max: Fenómenos originados por las lenguas en contacto: cambio de código, préstamo lingüístico, bilingüismo y diglosia. In: Wenzao Journal, roč. 15, 2001, s. 295 – 312.

ETXEBARRIA AROSTEGUI, Maitena: La diversidad de las lenguas en Espana. Madrid: Espasa 2002. 348 s.

GROSJEAN, François: Life with two languages: an introduction to bilingualism. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1982. 370 s.

HAUGEN, Einar: Bilingualism in the Americas: A bibliography and research guide. Alabama: Publications of the American Dialect Society, 1956. 159 s.

CHOVANCOVÁ, Katarína – MEŠKOVÁ, Ľudmila: Multilingválne spracovanie informácií. Interkomprehenzia v cudzích jazykoch. Banská Bystrica: Belianum 2015. 92 s.

KAPALKOVÁ, Svetlana: Vývin reči. In: Základy logopédie. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava 2009. s. 115 – 135.

KRÁĽOVÁ, Zdena: Faktory anglickej fónickej kompetencie. Žilina: EDIS 2009. 74 s.

KRÁĽOVÁ, Zdena: Slovensko-anglická zvuková interferencia. Žilina: EDIS 2011. 101 s.

LENNEBERG, Eric H.: Biological foundations of language. New York: John Wiley and Sons 1967. 489 s.

MARKECHOVÁ, Dagmar – TIRPÁKOVÁ, Anna – STEHLÍKOVÁ, Beáta: Základy štatistiky pre pedagógov. Nitra: UKF 2011.

MORENO FERNÁNDEZ, Francisco: Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje. Barcelona: Aries, 2015. 407 s.

SABOL, Ján: K teórii jazykovej interferencie. In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 2, s. 87 – 91.

Španielsky štatistický úrad. Dostupné na: http://www.ine.es/inebmenu/mnu_cifraspob.htm

ŠTEFÁNIK, Jozef: Bilingvizmus na pozadí dvoch morfologicky odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus u detí. Bratislava: Univerzita Komenského, 2000. 114 s.

WEINREICH, Uriel: Languages in contact: Findings and Problems. The Hague: Mouton Publishers, 1979. 160 s.

PRÍLOHA 1

Dotazník

1. Koľko máte rokov?
a. 5 – 20
b. 21 – 30
c. 31 – 40
d. 41 – 55
2. Odkiaľ pochádzate?
a. západné Slovensko
b. stredné Slovensko
c. východné Slovensko
3. Aké máte ukončené vzdelanie?
a. materská škola
b. základná škola
c. stredná škola
d. vysoká škola
4. Ktoré jazyky ovládate (vrátane slovenčiny)?
5. Koľko rokov žijete v Španielsku?
6. Kde v Španielsku bývate?

PRÍLOHA 2

Otázky na rozhovor (pre dospelých)

1. Boli ste niekedy dlhší čas mimo Slovenska okrem Španielska? Kde a ako dlho?
2. Prečo ste sa rozhodli odísť do Španielska?
3. Čomu ste sa venovali predtým, ako ste odišli do Španielska?
4. Čomu sa venujete teraz?
5. Baví vás vaša práca?
6. Čo je náplňou vašej práce?

7. Čo vám najviac chýba zo Slovenska?
8. V ktorej krajine plánujete ostať?
9. Prečo sa chcete/nechcete vrátiť na Slovensko?
10. Čo bolo najťažšie na začiatku vášho pobytu?
11. Ako by ste opísali život v Španielsku?
12. Čo sa vám v Španielsku najviac páči?
13. Čo sa vám v Španielsku najmenej páči?
14. Máte so Španielskom aj nejakú negatívnu skúsenosť?
15. Ako vyzerá váš bežný deň?
16. Čo robievate cez víkendy?
17. Je pre vás ľahké vyjadrovať sa plynulo po španielsky?
18. Aký jazyk sa používa vo vašom okolí/v domácnosti/v práci?
19. V akých situáciách používate slovenčinu?
20. Žijú vo vašom okolí nejakí Slováci?
21. Stretávate sa so Slovákmi, čo žijú vo vašom okolí?
22. Poznáte nejaké miesta alebo komunity, kde sa združujú Slováci vo vašom okolí?
23. Všimli ste si niekedy, že máte problém vyjadrovať sa v slovenčine?
24. Ako sa to u vás prejavuje?

PRÍLOHA 3

Otázky na rozhovor (pre mládež)

1. Chodievaš často na Slovensko?
2. Čo sa ti na Slovensku najviac páči?
3. Chcel by si bývať na Slovensku?
4. Prečo by si chcel/nechcel bývať na Slovensku?
5. Akými jazykmi hovoríš?
6. Na akej škole študuješ?
7. V ktorom si ročníku?
8. Aké predmety máte v škole?
9. Ktorý je tvoj najobľúbenejší predmet a prečo?
10. Ktorý je tvoj najobľúbenejší učiteľ?
11. Aký je tvoj najobľúbenejší učiteľ?
12. Koľko hodín sa denne učíte?
13. Chodíš na nejaké krúžky?
14. Čo rád robievaš vo svojom voľnom čase?
15. Čo robievaš cez víkendy?
16. Aký je život v Španielsku?
17. Čo sa ti v Španielsku najviac páči?
18. Čo sa ti v Španielsku páči najmenej?
19. Je pre teba ľahké plynulo sa vyjadrovať po španielsky?
20. Akým jazykom sa hovorí u vás doma/v škole/vonku?
21. S kým sa rozprávaš po slovensky?
22. Poznáš nejakých Slovákov v Španielsku?
23. Stretávaš sa s nejakými Slovákmi?
24. Všimol si si, že máš niekedy problém vyjadrovať sa v slovenčine?

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0004

К ВОПРОСУ О СОДЕРЖАТЕЛЬНОЙ КЛАССИФИКАЦИИ СЛАВЯНСКОЙ ТОПОНИМИИ

МАКСИМ А. ЮЮКИН
Воронеж, Россия

YUYUKIN, Maksim A.: On the problem of the classification of the Slavic toponymy in the content plane. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2018, Vol. 69, No 2, pp. 187 – 198

Abstract: The paper suggests a new classification of Slavic place names in the content plan (on the Old Russian annalistic material), based on the functional-structural approach developed in the works by V. Blanár and R. Šrámek. As the semantics of a proper name is formed both by its relationship with an object (the referential identification) and a hierarchical set of socially and pragmatically important features (the presuppositional identification), the paper distinguishes two modes of nomination, in accordance with the character of the relationship between a name and a referent, variability of which allows to discover and structurize onymic features. The direct nomination implies the designation of an object as such, on the assumption of its immanent feature characterizing it as a whole. The indirect mode denotes an object through its relationship with other reality. The classification is based on a strict dichotomic principle that allows to identify nominational features forming the basic content structure of the Slavic toponymy, and has a two-level – nominational and semantic – character that consequently reflects the double – onomastic and linguistic – status of a proper name.

Keywords: theory of onomastics, toponymical classification, content plan, functional-structural approach, mode of nomination, nominational feature, type, model

Разработка принципов классификации топонимов с точки зрения плана содержания принадлежит к числу наиболее актуальных и сложных проблем славянской ономастики. Со времени зарождения последней как самостоятельной научной дисциплины (во второй половине XIX в.) и вплоть до настоящего времени учеными было предложено множество вариантов семантического членения топонимии славянских языков. Подробный обзор существующих топонимических классификаций проведен Александрой В. Суперанской (1973, с. 148 – 160).

В основу подавляющего их большинства положено словарное значение мотивирующей основы, что отвечает духу сравнительно-исторического языкознания с его преимущественным вниманием к генетическим связям слов, к их этимологии. Большую известность получила классификация, разработанная Витольдом Ташицким (Taszycki, 1946), которая предполагает разделение топонимов на два типа – 1) названия, которые всегда были топонимами,

и 2) названия, первоначально обозначавшие группы людей. Внутри каждого типа выделяется несколько классов: в первом – названия топографические, культуральные, принадлежностные, релятивные (возникшие из других названий), во втором – топонимы, образованные от названий патронимических, родовых, служебных и профессиональных, этнических групп.

Однако при всей своей внешней стройности и логичности эта классификация в своей основе имеет дело не столько с номинационными типами, сколько со способами их формального выражения: так, ойконимы *Дерева*, с одной стороны, и *Деревескъ*, *Деревичь*[1], с другой, в соответствии с ней должны быть отнесены к разным типам; между тем очевидно, что все эти названия тождественны в номинационном отношении (происходят от этнонима *Дерева*, позднее *деревлѧне*) и различие между ними заключается лишь в способе словообразовательного оформления выражения одного и того же номинационного признака. О роли метонимии и метафоры в структуре топонимической номинации см. ниже.

Разделение топонимов на «топографические» и «социальные» («культуральные») с последующим вычленением моделей в зависимости от типа объекта, название которого послужило производящей основой ойконима («по водоемам», «по растениям» и под.), в большей степени связано с членением внеязыковой действительности и использованием в топонимии лексики данного языка, чем со спецификой топонимической системы. Кроме того, различие между этими двумя типами не столь уж принципиально, если учесть, что, как известно, топографическая мотивация в топонимии всегда социально обусловлена.

Петар Шимунович, следуя классификационной схеме, предложенной еще Франтишеком Палацким, делит хорватские ойконимы на названия с антропонимическими и апеллятивными основами, подразделяя последние соответственно на патронимические, родовые, посессивные, профессиональные и этнические в первом типе, и топографические (характеризующие, описывающие, локализующие) и культурные во втором (Šimunović, 2009, с. 217 – 219). Научную ценность этой классификации снижает досадная терминологическая небрежность, допущенная автором в названиях типов: в число топонимов с антропонимическими основами включаются и образованные от названий жителей по профессиям и этнической принадлежности, а характеристика второго типа как отапеллятивного исключает из сферы рассмотрения ойконимы, образованные от гидронимов и имен собственных других классов. Нельзя согласиться и с тем, что двухосновные (сложные и составные в словообразовательном отношении) названия рассматриваются наравне с одноосновными; очевидно, что по сравнению с последними они содержат дополнительный номинаци-

[1] Здесь и далее в качестве примеров используются материалы наших исследований по древнерусской летописной ойконимии, наиболее полно представленные в Юкин (2015).

онный признак: ойконим *Biograd* не тождествен в семантическом отношении ойкониму *Grad*.

Между тем в последние десятилетия в ономастической науке все глубже укореняется понимание того, что классификации, основанные на апеллятивном значении производящей основы, не способны постичь собственно онимическую природу имен собственных и раскрыть законы их системной организации. Альтернативой апеллятивно-семантическому становится функционально-структурный подход, при котором классификация топонимов с точки зрения плана содержания понимается как классификация номинационных моделей, выделяемых на основании прагматически понимаемого мотива номинации. В разработку функционально-структурного подхода наибольший вклад внесли труды Винцента Бланара и Рудольфа Шрамека (Blanár, 1996, с. 129 и сл.; Blanár, 2004; Šrámek, 1999, с. 36 и сл.).

Существует несколько известных классификаций, в той или иной степени основанных на функционально-структурном подходе.

Так, Джордж Р. Стюарт, в соответствии с проводимым им разграничением мотива номинации и механизма номинации, выделяет следующие группы топонимов: 1) дескриптивные (с последующим подразделением на чисто описательные, ассоциативные и относительные), 2) посессивные (включающие личные, этнические и мифологические), 3) событийные, 4) коммеморативные, 5) эвфемистические, 6) искусственные, 7) иррадиационные, 8) народно-этимологические, 9) ошибочные (Stewart, 1969, с. 1 – 13). Недостаток этой классификации видится прежде всего в низком уровне обобщения, выразившемся в излишнем дроблении материала, непомерно большом количестве выделяемых групп, многие из которых охватывают ничтожно малый процент топонимов. Кроме того, народно-этимологические переосмысления и ошибочные искажения названий являются, в отличие, например, от дескриптивности или посессивности, не мотивами номинации, а позднейшими наслоениями, принципиально не имеющими к этим мотивам никакого отношения, а потому представляют собой явления совершенно иного уровня. Нельзя согласиться и с отнесением топонимов, образованных от этнических и мифологических наименований, к группе посессивных названий: они не выражают отношений принадлежности в том смысле, в каком их выражают топонимы, образованные от имен владельцев.

По Р. Шрамеку, «отношение к именуемому объекту ограничено следующими четырьмя содержательными категориями, которые можно обозначить местоимениями: «где», «кто, что», «какой, -ая, -ое, какие» и «чей», которые, в свою очередь, сводятся к двум более общим категориям: «описание, характеристика» и «принадлежность» (Šrámek, 1972, с. 308 – 309). Однако границы между указанными категориями не всегда являются отчетливыми: так, отгидронимические ойконимы *Svitava*, *Opava*, *Jihlava* отнесены к категории «где», в то время как ойконимы типа *Hora*, *Brod* включаются в категорию «что (кто)», хотя и те и другие

обозначают населенный пункт через отношение к близлежащему природному объекту (реке, горе, броду) с той только разницей, что в первой группе примеров этот объект назван собственным, а во второй – нарицательным именем, и следовательно, есть все основания видеть здесь один и тот же тип номинации.

Группа советских теоретиков ономастики (А. В. Суперанская и др.) выделила в топонимической номинации две тенденции – оседлую и кочевую. «Первая отмечена преимущественно у народов индоевропейской языковой семьи (в том числе и у славян), вторая – урало-алтайской. Топонимия народов с древней оседлой культурой обычно бывает ориентирована на рельеф и ландшафт и на их хозяйственное использование… Топонимия народов кочевой культуры часто образуется из названий родоплеменных подразделений» (Теория…, 1986, с. 49). Применительно к ойконимии столь категоричная оппозиция представляется глубоко ошибочной. И дело не только в спорности жесткой увязки того или иного типа номинации с языками определенной семьи: патронимические и родовые топонимы, в основе которых лежат наименования родоплеменных групп, широко распространены и у славян (особенно западных, у которых они являются абсолютно преобладающим типом), а названия, характеризующие географические особенности, нередки и в тюркско-монгольских языках (не говоря уже об уральских); этот тезис легко подтвердить и материалами нашего исследования, ср. *Сызал*(*ь*) < тат. *сыза* ‘сухая речка’ + адъективный суффикс *-лы*/*-ле*; *Кемерчи* (*Кермечи*) < тюрк. *кемер* ‘узкая долина, узкая низменность; склон горы, берег, обрыв, холм, гора’ + субстантивный суффикс *-чи* и др. (приводятся лишь примеры, не имеющие соответствий в тюркской этнонимии и генонимии). Каждый ойконим по своей природе является не «оседлым» или «кочевым», а возникает на стыке этих двух типов жизненного уклада, самим фактом своего возникновения фиксируя момент окончания процесса миграции.

Рассматривая типологию топонимической номинации, Р. Шрамек выделяет три ее способа – прямой, при котором избранный номинационный мотив максимально совпадает с лексико-семантическим содержанием мотивирующего знака, метафорический и метонимический (Šrámek, 2007, с. 465). Отсутствие надежных критериев их выделения видно уже по приводимому автором примеру прямого типа номинации: *Buk* как название населенного пункта – это бесспорный пример метонимии, в котором обозначение дерева перенесено на поселение по той же самой логической процедуре, по которой на последние переносились, например, патронимические или родовые наименования их жителей.

Кроме того, метафора совсем не характерна для древнейшего слоя топонимии, что дает основание усомниться в архетипичности этого способа образования названий: так, в древнерусской ойконимии древнейшего периода (до XIV в.) такие названия отсутствуют вовсе; единичные примеры появляются лишь в XIV – XVII вв. (*Балахна*, *Ломихвостъ*, *Сапожокъ*); в позднейшее время метафорические топонимы становятся более многочисленными. Метафора,

метонимия или их отсутствие – это лишь формы выражения более глубоких номинационных структур, но никак не способы номинации, лежащие в основе процесса образования топонимических названий, ср. трактовку общеязыковых метонимии и метафоры, которые рассматриваются как логические формы, в которых протекает переосмысление значений в процессах вторичной номинации, но отнюдь не как типы последней (каковыми являются номинация автономная и неавтономная, или косвенная) (Телия, 1990, с. 336 – 337).

Использование функционально-структурного подхода, безусловно, явилось большим шагом вперед в понимании законов, по которым возникает и развивается топонимическая система, однако его практическое применение, как видим, пока не свободно от противоречий и терминологических неясностей. Таким образом, положение в деле разработки топонимической классификации с точки зрения плана содержания не столь благополучно, как в области описания структуры славянской топонимии, где уже давно существует исчерпывающая, логически выверенная классификация, получившая всеобщее признание и многократно доказавшая свою жизнеспособность (см. Borek – Eichler – Majtán – Šrámek, 1988).

Вместе с тем несомненно, что каждая из предложенных классификаций содержит определенное рациональное зерно, отражает какую-либо из сторон реально существующих отношений в сфере топонимической номинации (на разных ее уровнях) и может быть (с известными оговорками и ограничениями) применена для описания определенных сегментов топонимического пространства.

В последние годы была предложена классификация русских топонимов в этнолингвистическом аспекте, с целью выявления установок субъекта номинации и определения его мировоззрения (Березович, 2009), однако указываемые номинационные модели в целом повторяют те, которые многократно выявлялись с помощью традиционной семантической классификации.

Поскольку семантику имени собственного образуют его отношение к обозначаемому объекту (референциальная идентификация; существует даже точка зрения, согласно которой оним является языковым знаком лишь в связке проприальная лексема – референт) и иерархически упорядоченная совокупность социально и прагматически значимых признаков, которые при выделении путем абстрагирования в онимическом контексте приобретают качество онимических признаков (пресуппозициональная идентификация) (Blanár, 2004, с. 5 – 6), в основу классификации с точки зрения плана содержания должен быть положен характер связи между объектом и референтом, возникающие при которой типы противопоставлений позволяют выявить и иерархически упорядочить совокупность онимических признаков.[2]

[2] Понятно, что здесь речь идет лишь о признаках, по которым различные группы топонимов противопоставлены друг другу; онимические признаки, присущие всем топонимам как классу имен собственных, находятся за рамками предмета нашего рассмотрения.

В основу нашей классификационной схемы положено различие между способами номинации, связанными с обозначением объекта как такового, исходя из его собственного, имманентного ему признака, характеризующего его как целое, и обозначением объекта путем установления его связи с другой реалией или отношением. Эти два способа названы нами соответственно **прямой** и **косвенной** номинацией. Внутри каждого из этих типов выделяются две модели номинации. Прямая номинация включает в себя **номинативную** (ойконим представляет собой топонимизированный термин, обозначающий тип населенного пункта: *Городьць*, *Деревьнька*) и **квалитативную** [ойконим содержит качественную характеристику объекта, которая может быть конкретной (*Высокое*, *Сьребряный*) и абстрактной (*Добрый*, *Красное*)] номинационные модели, разграничение которых является частным случаем общеязыкового различения двух основных типов полнозначных слов – имен предметов и обозначений признаков.

Дальнейшее классификационное деление внутри номинативной модели связано с вычленением топонимов, образованных от терминов, обозначающих города (*Городище*, *Кременьць*) и сельские поселения (*Выставка*, *Сельце*), и естественно вытекает из содержания понятия «населенный пункт». Однословные ойконимы, образованные путем прямой номинации, составляют лишь небольшую часть в общей массе древнерусских названий населенных пунктов, поскольку слишком общие значения мотивирующих основ снижали их способность выполнять различительную функцию в процессе коммуникации: в силу ограниченности набора терминов, обозначающих тип поселения [так, в летописной ойконимии более двух раз употребляются лишь 6 таких терминов: *городъ* (с производными (*городьць*/*городъкъ*, *городище*), *погостъ*, *село* (*сельцо*), *слобода* (*слободъка*), *острогъ* (*острожькъ*), *починъкъ*], они часто снабжались дифференцирующими определениями; общая качественная характеристика, не сопровождавшаяся спецификацией объекта, к которому она относилась, вероятно, также воспринималась как слишком неопределенная, коммуникативно недостаточная. Слабость различительной способности номинативных ойконимов система пытается компенсировать за счет актуализации квантитативного признака: большинство из них образованы от деминутивных производных (*городьць*/*городъкъ*, *вьська*), тогда как основные формы соответствующих терминов в самостоятельном употреблении почти не встречаются. Названия этого типа можно назвать исконными или первичными ойконимами, поскольку значение ойконимичности выражено у них в максимальной степени.

С точки зрения прагматики номинации квалитативные ойконимы могут быть разделены также на *констатирующие* (фиксирующие реально существующий признак) и *дезидеративные* (выражающие пожелание: *Боголюбое*).

Второй способ номинации включает в себя следующие модели: **релятивную** (название мотивировано отношением населенного пункта к иной реалии,

не включающим номинационный признак принадлежности, обладания) и **посессивную** (названия, мотивированные принадлежностью поселения определенному лицу, resp. коллективному владельцу – государственной казне, монастырю). Использование признака непринадлежности – принадлежности в качестве дифференцирующего при выделении этих моделей мотивировано его особой социальной значимостью в сознании номинаторов.[3] В свою очередь, релятивные ойконимы делятся на *лично-релятивные* (от названий людей) и *нелично-релятивные* (от названий природных и рукотворных реалий с последующим вычленением хорошо известных, бесчисленное количество раз описанных групп в зависимости от типа объекта и характера отражения природной и социальной реальности: *Бѣлоозеро*, *Мостищи*) (социально-прагматическая мотивировка членения окружающей действительности на мир людей и мир, внешний по отношению к человеку, представляется несомненной и не требующей специального обоснования), а лично-релятивные далее – на *индивидуально-личные* (*коммеморативные*: *Царевъ Алексеевъ*, *Царевъ Борисовъ*) и *коллективно-личные* (*жительские*) [от всех типов групповых наименований жителей – патронимических, родовых, служебно-профессиональных, этнических, прозвищных: *Смоляне*, *Твердилицы*, *Хони*; их целесообразно делить прежде всего на имеющие антропонимическую (патронимические и родовые) и апеллятивную (служебно-профессиональные, этнические, прозвищные) основу]. Подгруппы индивидуально- и коллективно-личных ойконимов различаются не только по характеру реалии, отношение к которой фиксируется в названии, но и по специфике самого отношения: в коллективно-личных топонимах категория релятивности является ослабленной, они в известном смысле занимают промежуточное положение между релятивными и номинативными названиями, поскольку представление о населенном пункте неотделимо от представления о его жителях, ср. сделанное в этой связи известное замечание Афанасия М. Селищева (2003, с. 464) о «значении населенного пункта как коллектива».

Посессивные ойконимы в идеале должны члениться на образованные от имен основателей (первопоселенцев) и феодальных владельцев, однако на практике такое разграничение удается провести лишь в немногих случаях, так как обстоятельства возникновения населенного пункта редко фиксируются документально. Номинационные признаки, лежащие в основе этих двух групп посессивных названий, совершенно различны, несмотря на тождественность их формального выражения: первая отражает историю заселения данной территории, вторая – социально-экономический строй, складывание и развитие

[3] Последнее обстоятельство находит многочисленные подтверждения в памятниках древнерусской письменности, ср., например, обычные в летописях указания на принадлежность населенного пункта, далеко не всегда диктуемые контекстом: «и быша в Буици, селѣ с(вя)того Георгия», «от(ъ) своего городка от Дубкова», «на княжи селѣ на Изгояхъ» и др.

феодальных отношений. Эти признаки, однако, нередко совпадают, когда владелец, имя которого сохранилось в названии поселения, является одновременно и основателем последнего.

Как можно видеть, наша классификация носит двухуровневый, номинационно-семантический характер: высшие уровни выделяются на основании номинационных признаков, низшие – традиционных лексико-семантических (исходящих из значения топоосновы), позволяющих выявить исторически и социально мотивированную избирательность в отборе средств словарного состава языка при формировании ойконимии, тогда как первый критерий ориентирован на постижение собственно онимической природы последней. Сочетание этих двух критериев (при главенствующей роли номинационного) обусловлено двояким статусом имен собственных – ономастическим и лингвистическим (Blanár, 2004, с. 4), отражением обеих сторон которого они соответственно являются.

Говоря о языковой природе формальных (структурных) свойств имен собственных, не следует упускать из виду то обстоятельство, что с языком онимия связана посредством коммуникации. Однако изучая имена собственные по их упоминаниям в древних памятниках письменности, мы имеем дело не с живым, естественным коммуникативным процессом, а с некоей его окаменелостью, лишь фрагментарно сохраняющей следы тех коммуникативных связей, в которых протекало возникновение и функционирование онимов. Другая особенность коммуникативного аспекта исторического ономастического исследования – это то, что даже эти фрагменты мы наблюдаем не непосредственно, а через призму видения автора текста, который в той или иной степени осуществляет отбор и обработку материала в соответствии уже со своими собственными коммуникативными задачами; особенно это относится к летописным источникам, создание которых в значительно большей степени является творческим процессом, чем, например, составление актов деловой письменности. Таким образом, коммуникативная сторона рассматриваемой онимии также имеет двухуровневую структуру, взаимодействие между ярусами которой выражает диалектику общего (топонимии, естественно возникшей в социуме) и частного (отражение ее в индивидуальном сознании летописца). Коммуникативные отношения первого типа (т. е. связанные с возникновением и бытованием онима в живой речи) особенно зримо отражаются в различных типах адаптации иноязычных названий – 1) фонетический: *Кщема* < балт. **kust-*; 2) грамматический: *Самара* < тюрк. *самар* ‘мешок’ (также этническое название); 3) словообразовательный: *Олоньць* < *Олоньсь*; 4) лексический (калькирование – частичное или полное): *Куръ островъ*; 5) семантический (народно-этимологическое переосмысление): *Вымоченицы* из *Выченицы* по аналогии с *вымочить*, а также сложные, комбинированные типы: фонетико-грамматический (*Вохна* < прибалт.-фин. *ohto*, род. п. *ohon* ‘медведь’), фонетико-словообразовательный (*Осорочь* < тюрк. *sark-* ‘разливаться’, ‘капать’, ‘висеть неподвижно’),

семантико-словообразовательный [*Жукотинъ* < тат. *җукэ* (*юкэ*) ‘липа’ и *тау* ‘гора’] и др., возникновении межъязыковых гибридов [*Матигоры* < коми-пермяц. *мати* ‘близко’, *матісь* ‘ближний, близкий’ + регулярная русская адаптация фин. *kari* ‘утес, риф, подводный камень, мель’, ср. аналогично *Колмогоры* (*Холмогоры*)], вариантности (*Мьцьньскъ*/*Мьчьньскъ*, *Сереньскъ*/*Шереньскъ*), исторической эволюции топонима (*Дъбряньскъ* > *Бряньскъ*, *Суждаль* > *Суздаль*) или замены его другим названием [*Мещерский* (1379), *Мещера* (1391) > *Касимовъ* (1540)], которые во многих случаях можно проследить по источникам. На более высоком уровне системной организации онимии в процессе коммуникации иногда могут заимствоваться целые номинационные или структурные типы и модели; в летописной ойконимии достоверных примеров такого заимствования не отмечено. Со своей стороны летописец, труд которого преследует прежде всего цель донести до потомков сведения о наиболее значимых событиях, отнюдь не стремится к полному и равномерному отражению в своем труде топонимического ландшафта, упоминая лишь те названия, которые имеют отношение к описываемым им событиям. Естественно, что при таком подходе многие онимы остаются за рамками летописного повествования; это относится к названиям не только единичных объектов, но даже отдельных территориально-государственных образований: так, древнерусские княжества *Кукенойс* и *Герцике* на Западной Двине, известные из «Хроники Ливонии» Генриха Латвийского, русским летописям совершенно неведомы. В единичных случаях летописец стремится компенсировать эту неполноту с помощью специально составленных справочных текстов, таких, как список городов «А се имена всемъ городамъ Русскимъ, дальнимъ и ближнимъ», включенный в состав ряда летописей. Коммуникативная установка летописца на образованного читателя, которому близка книжная, старославянская культура, ведет в некоторых случаях к искажению живого, разговорного облика названий путем придания им старославянских черт (*Новъградъ* вместо *Новъгородъ*).

Членение на указанные модели – явление не изначальное: номинационные признаки, лежащие в основе квалитативной, релятивной (частично) и посессивной модели, исконно существовали в слитном с номинативной виде в рамках составных конструкций «определяемое + определяющее (название типа поселения)», и лишь эллиптизация и субстантивация последних создала условия для их выделения в качестве самостоятельных моделей топонимической номинации. Это обстоятельство хорошо демонстрирует взаимосвязь различных уровней языка, показывает, что содержательную сторону топонимов нельзя рассматривать как «вещь в себе», в отрыве от процессов, происходящих на других языковых уровнях.

К началу исторической эпохи эти модели превращаются в некие постоянные величины, своего рода универсалии, определяющие лицо содержательной стороны ойконимической системы: общие процентные соотношения между

ними мало меняются на протяжении всей древнерусской эпохи. Исключение составляет рост удельного веса названий, мотивированных двумя номинационными признаками, в средний и поздний периоды за счет снижения доли релятивных ойконимов. Этот процесс вызван двумя причинами: естественной в данную историческую эпоху экспансией категории посессивности (атрибутивные компоненты названий в подавляющем большинстве случаев носят посессивный характер), отражающей развитие феодальных отношений, и большей, чем в более раннее время, приближенности письменной фиксации ойконима ко времени его возникновения, результатом чего явился более широкий охват памятниками письменности начальной стадии существования ойконима, когда еще не произошел эллипсис субстантивного компонента исконно двухчастного названия. Однако на территориях с разной историей заселения соотношение между моделями также различно: так, в окраинных, относительно поздно заселенных областях, где феодальное землевладение отсутствовало или было развито слабо, активность посессивной модели значительно ниже, а процент названий, отражающих природные условия, напротив, велик; доля коллективно-личных (прежде всего патронимических) релятивных ойконимов на бывшей племенной территории словен новгородских намного выше, чем в других древнерусских землях (подробно об этом см. Ююкин, 2014).

Существует корреляция между выявленными моделями и группами, с одной стороны, и определенными моделями топонимического словообразования, с другой, что демонстрирует взаимосвязь между содержательной и формальной сторонами онимического знака: так, номинативные ойконимы всегда представляют собой существительные в форме ед. ч., квалитативные – субстантивированные прилагательные или причастия (*Любимъ*), коллективно-личные релятивные названия являются существительными в форме pluralia tantum, а посессивные образованы путем субстантивации притяжательных прилагательных преимущественно с суффиксами **-jь*, **-ov-*/**-ev-*, **-in-*. Исключение составляют нелично-релятивные ойконимы, при образовании которых используются все из перечисленных выше словообразовательных моделей, что соответствует семантическому многообразию используемых в них мотивирующих основ.

Особое место, которое названия с двумя и бóльшим количеством основ занимают в ойконимической системе не только в структурном, но и в десигнативном аспекте, делает их классифицирование сложной проблемой, до сих пор не получившей однозначного решения. Какой член сложения следует брать за основу при отнесении названия к той или иной группе? С одной стороны, есть определенная логика в том, чтобы считать ведущим элементом сложения определяющий компонент (родо-видовой детерминатив), т. е. название *Янгурчеевъ городокъ*, в соответствии с этой точкой зрения, следует отнести к числу номинативных топонимов. Однако с диахронической точки зрения вряд ли было бы корректно отделять названия атрибутивного типа от двучленных образований,

представляющих собой, собственно, лишь иную хронологическую ступень развития того же словообразовательного типа. Предложенное В. Ташицким двойное классифицирование топонимических сложений, т. е. отнесение их одновременно к двум группам в соответствии с семантикой каждой части (Taszycki, 1960, с. 52), приемлемо для классификации топооснов, но не самих топонимов: географическое название представляет собой целостную языковую единицу вне зависимости от количества составляющих его основ, а любая классификация предполагает равный статус исходных классифицируемых единиц и, следовательно, равную степень их представленности. Выше мы уже говорили о недопустимости классифицирования сложных и составных топонимов наравне с одноосновными.

Единственный возможный выход видится в выделении топонимов, мотивированных двумя (resp. тремя и более) мотивационными признаками, в отдельную группу, дальнейшее членение которой должно выявить типы соотношения номинационных признаков, положенных в основу каждой части, в рамках одного топонима. Разумеется, речь идет лишь о структурах с детерминативом, обозначающим тип поселения; топонимические метонимии (*Березово поле*, *Попова гора*) сюда не включаются, поскольку их двупризнаковость относится к дооойконимическому уровню номинации.

Выявленные системные отношения могут быть представлены в виде следующей схемы:

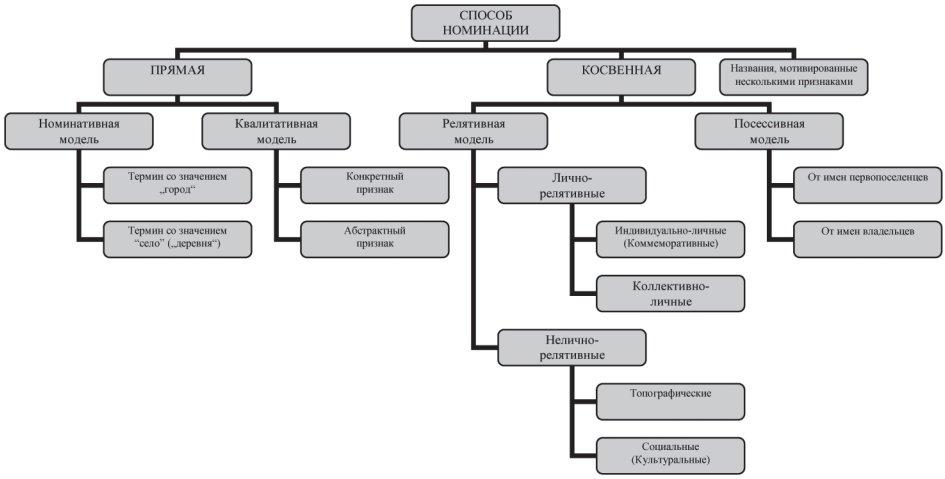

Таким образом, применение теоретических достижений функционально-структурного подхода (прежде всего сформулированных в трудах В. Бланара), на наш взгляд, позволило разработать классификацию, с помощью которой можно дать исчерпывающее и внутренне непротиворечивое описание номинацион-

ных и семантических типов и моделей славянской ойконимии. Системная организация десигнативной стороны последней, как оказалось, зиждется на последовательно реализуемом принципе дихотомического деления, выявляемые в ходе которого функциональные члены образуют в совокупности ее базовую содержательную структуру. Исследование проводилось исключительно на материале древнерусской летописной ойконимии; распространение его на ойконимические системы других славянских языков позволило бы выявить, насколько предложенная схема приложима к славянской ойконимии в целом, а сравнение результатов по различным языкам – установить много интересных и значимых как с эмпирической, так и с теоретической точек зрения закономерностей.

Литература

БЕРЕЗОВИЧ, Елена Л.: Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. Пространство и человек. 2-е изд. Москва: Книжный дом «Либроком» 2009. 328 с.

СЕЛИЩЕВ, Афанасий М.: Труды по русскому языку. Язык и общество. Т. 1: Социолингвистика. 2-е изд. Москва: Языки славянской культуры 2003. 632 с.

СУПЕРАНСКАЯ, Александра В.: Общая теория имени собственного. Москва: Наука 1973. 366 с.

ТЕЛИЯ, Вероника Н.: Номинация. In: Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия 1990, с. 336 – 337.

Теория и методика ономастических исследований. Ред. А. П. Непокупный. Москва: Наука 1986. 249 с.

ЮЮКИН, Максим А.: К этимологии древнерусских топонимов с суффиксом *-*itji*. In: Jezikoslovni zapiski 20, 2014, 1, с. 189 – 198.

ЮЮКИН, Максим А.: Этимологический словарь летописных географических названий северной и восточной Руси. Москва: Флинта 2015. 387 с.

BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1996. 250 s.

BLANÁR, Vincent: Pragmatickolingvistické metódy a problematika v onomastike. In: Jazykovedný časopis, 2004, roč. 55, č. 1, s. 3 – 19.

BOREK, Henryk – EICHLER, Ernst – MAJTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf: Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Strukturní typy slovanské oikonymie. Brno – Leipzig: Karl-Marx-Universität 1988. 88 s. (= Namenkundliche Informationen. Sonderheft.)

STEWART, George R.: A classification of place names. In: Names, 1969, № 2, s. 1 – 13.

ŠIMUNOVIĆ, Petar: Uvod u hrvatsko imenoslovlje. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga 2009. 382 s.

ŠRÁMEK, Rudolf: Toponymické modely a toponymický systém. In: Slovo a slovesnost, 1972, roč. 33, č. 4, s. 304 – 317.

ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s. + 19 máp.

ŠRÁMEK, Rudolf: Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen. In: Jezikoslovni zapiski 13, 2007, 1 – 2, s. 459 – 469.

TASZYCKI, Witold: Słowiańskie nazwy miejscowe. Ustalenie podziału. Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Umiejętności 1946. 64 s.

TASZYCKI, Witold: Złożone nazwy miejscowe w języku polskim. In: Slavia, 1960, roč. 29, s. 49 – 64.

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0005

DISKUSIE

ROLA AVARSKÉHO KAGANÁTU PRI VZNIKU SLOVENČINY

MARTIN BRAXATORIS* – MICHAL ONDREJČÍK**
Ústav slovenskej literatúry Slovenskej akadémie vied, Bratislava*
Právnický inštitút Ruskej univerzity priateľstva národov, Moskva**

BRAXATORIS, Martin – ONDREJČÍK, Michal: The role of Avar Khaganate in emergence of the Slovak language. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2018, Vol. 69, No 2, pp. 199 – 236.

Abstract: The paper proposes a basis of theory with the aim of clarifying the casual nature of the relationship between the West Slavic and non-West Slavic Proto-Slavic base of the Slovak language. The paper links the absolute chronology of the Proto-Slavic language changes to historical and archaeological information about Slavs and Avars. The theory connects the ancient West Slavic core of the Proto-Slavic base of the Slovak language with Sclaveni, and non-West Slavic core with Antes, which are connected to the later population in the middle Danube region. It presumes emergence and further expansion of the Slavic koiné, originally based on the non-West Slavic dialects, with subsequent influence on language of the western Slavic tribes settled in the north edge of the Avar Khaganate. The paper also contains a periodization of particular language changes related to the situation in the Khaganate of that time.

Key words: Slovak language, West Slavic, non-West Slavic, Proto-Slavic base, Sclaveni, Antes, Avars

Článok predstavuje úvod do teórie, ktorá má ambíciu podať interdisciplinárne udržateľné vysvetlenie vzťahu medzi západoslovanským a nezápadoslovanským psl. základom slovenčiny.[1] V tejto súvislosti možno len súhlasiť s názorom Rudolfa Krajčoviča (1981, s. 13) o dôležitosti konfrontácie jazykových faktov s mimojazykovými a o potrebe sledovať vývin psl. základu v jeho kontinuitnom priebehu. Usúvzťažnenie historických procesov s jazykovými zmenami vnímame ako žiaduce i vo svetle predpokladu, že fonetická jazyková zmena sa zo svojho centra ľahšie šíri v čase, keď ešte nie je zavŕšená ani v samotnom centre (je „živá“, aktívna, t. j. vyznačuje sa istou mierou variantnosti). V takom štádiu procesu jazykovej zmeny môže o jej výslednom stave rozhodnúť faktor mocenského usporiadania daného priestoru a s ním súvisiaci faktor prestíže,[2] a to aj bez výraznejšieho prispenia migračných pohybov.

[1] Východiská spomínanej teórie autori čiastkovo predstavili v publikácii Браксаторис – Ондрейчик, 2017. V aktuálnej štúdii výrazne rozširujú diapazón predkladaných riešení tak, aby sa ich návrhy vyznačovali vyššou mierou komplexnosti, teoretickej korektnosti a nadväznosti na závery iných bádateľov.

[2] Kategória prestíže sa bežne používa v synchrónnej lingvistike v rámci vysvetľovania príčin javov z oblasti dynamiky jazyka, šírenia lexikálnych výpožičiek a i. V posledných desaťročiach rezonuje

Pri vysvetľovaní pôvodu psl. základu slovenčiny sa v súčasnosti spravidla vychádza z Krajčovičovej migračno-integračnej teórie, podľa ktorej sa heterogénne psl. jadro slovenčiny sformovalo už v migračnom období (5. – 6. stor.), a to v dôsledku osídľovania dnešného Slovenska z viacerých smerov: západnej a východnej časti zo severu a severovýchodu a centrálnej časti z juhu alebo juhovýchodu (Krajčovič, 1981, s. 15). Na tomto území mali následne prebiehať integračné procesy, ktorých počiatok sa definuje na báze negatívnej reakcie na avarskú nadvládu (tamže, s. 16), aby napokon prebehlo definitívne sformovanie slovenčiny ako samostatného jazyka (tamže, s. 17). Oproti teóriám predpokladajúcim migračné rozšírenie slovanských jazykov, medzi ktoré patrí Krajčovičova teória, stoja pokusy vysvetliť rozšírenie psl. jazyka na báze jeho fungovania v pozícii *lingua franca* v rozsiahlom priestore zahŕňajúcom územie stredného a dolného Dunaja (Pritsak, 1983, s. 356, 358, 362; Lunt, 1985, s. 185 – 209; Curta, 2004, s. 125 – 148; súhrnne pozri Boček, 2014, s. 49 – 87; porov. aj Older, 2012, s. 73). I keď sa úplne nestotožňujeme so žiadnou zo spomínaných teórií (o. i. nepredpokladáme šírenie praslovančiny nezávislé od populačnej dynamiky vrátane migrácie obyvateľstva), v prekladanom texte sa prikloníme k vysvetleniu, ktoré od istého obdobia predpokladá fungovanie praslovančiny ako všeobecného dorozumievacieho prostriedku v Avarskom kaganáte a zároveň nemigračný pôvod niektorých psl. javov nezápadoslovanského charakteru v slovenských nárečiach. Vo vzťahu k migračným procesom naše vysvetlenie nadväzuje na názory slovenských a českých odborníkov na existenciu prvej (sklavínskej) a druhej (antskej) vlny slovanského osídľovania priestoru strednej Európy (Čilinská, 1990, s. 19 – 25; Botík, 2007, s. 20 – 21; Měřínský, 2004, s. 12; Šalkovský, 2009, s. 43 a i.).

Pojmy „sklavínsky“ a „antský“, vychádzajúce z Prokopiových, Jordanových a Pseudo-Mauríkiových údajov,[3] chápeme v spätosti s početnými skupinami nositeľov dvoch rôznych materiálnych kultúr, o ktorých predpokladáme, že sa po stránke nemateriálnej kultúry vyznačovali slovanskou lingvistickou identitou. V prospech tohto predpokladu hovorí popri bohatej výskumnej tradícii aj šírka slovanského jazykového priestoru v pomigračnom období, a teda fakt, na ktorého základe iní bádatelia dospievajú k záverom o platnosti niektorej z teórií praslovanského jazyka ako *lingua franca*. Fakt, že spomínané skupiny nositeľov materiálnych kultúr korelujú s kmeňmi, ktoré uvádzajú Jordanes, Prokopios a Pseudo-Mauríkios, vedie množstvo bádateľov k ich stotožneniu so Sklavínmi a Antmi (Botík, 2007; Měřínský, 2004; Седов, 1994; Седов, 1979; Vinski, 1952, s. 29 – 58; v podobnom duchu aj Čilinská, 1990), ktoré ale časť

ako významný sociolingvistický faktor v rámci teórií o šírení praslovančiny a psl. jazykových zmien. Pozri napríklad Pritsak, 1983, s. 356, 358, 362; Lunt, 1985, s. 185 – 209; Brackney, 2007, s. 157; Galton, 1997, s. 66 – 67. Zo slovenských historických jazykovedcov, respektíve dialektológov, ju (pri vysvetľovaní rozšírenia lexikálnych germanizmov v slovenských nárečiach) používa napríklad Múcsková, 2014, s. 70. Vo vzťahu k rozšíreniu psl. výslovnostných javov sa o ňu opiera napr. Pukanec, 2013, s. 95.

[3] Prokopios (v preklade P. Beneša, 1985, s. 211 – 212); Jordanes (1861, s. 27 – 28, 92), Pseudo-Mauríkios (podľa Dennis, 2001, s. 120 an.).

výskumníkov problematizuje (porov. Čilinská, 1990, s. 23) alebo v tej či onej miere popiera ich slovanskú lingvistickú identitu (Pritsak, 1983, s. 366 – 388; Curta, 2009, s. 736 – 737; pozri aj tamže, s. 725 – 754). Pritom sa však dodnes bohato a plodne rozvíja výskumný smer [do istej miery korešpondujúci s názormi prítomnými už v staršej slavistickej tradícii (pozri napr. Šafařík, 1837, s. 445 – 481; Schaffarik, 1826, s. 18, 22, 30 a i)], ktorý predpokladá, že Sklavíni a Anti predstavovali slovanské[4] kmene či kmeňové zväzy, ktoré sú späté s archeologickými nálezmi vyššie spomínaných materiálnych kultúr (takto napr. Botík, 2007, s. 20; Měřínský, 2004, s. 12; Ratkoš, 1988, s. 25; Čilinská, 1990, s. 19 – 25; Седов, 1994; Седов, 1979; Vinski, 1952, s. 29 – 58 a i.). Domnievame sa, že nemožno ignorovať skutočnosť, že popis sídel Sklavínov a Antov v historických prameňoch koreluje s výskytom dobových materiálnych kultúr a ich neskoršie rozšírenie korešpoduje so slovanským jazykovým priestorom či dokonca s distribúciou javov z odlišného priebehu psl. zmien. Navzdory Pritsakovej argumentácii nie je bez významu ani to, že Prokopios, Jordanes aj Pseudo-Mauríkios označujú Antov a Sklavínov za kmene (nie za multietnické bojové oddiely) a zahrnujú ich pod jeden lingvoetnický a etnokultúrny celok. Etymológia ich doložených názvov (ktorú analyzuje Pritsak, 1983, s. 366 – 388) z hľadiska ich etnickej identity nezohráva rozhodujúcu rolu. Keď budeme používať spomínané označenia Sklavíni a Anti, budeme mať na zreteli primárne nositeľov vyššie spomínaných kultúr, pričom nás budú zaujímať (archeologické a historické) svedectvá o ich pohyboch, o ktoré sa môžu sprostredkovane opierať predpoklady o konvergentnom a divergentnom vývine ich jazykov. I keď napr. nálezy hmotnej kultúry priamo nevypovedajú nič o jazyku, ktorý používali jej nositelia (materiálna kultúra sa nerovná etniku s jeho jazykom, čiže ich stotožnenie by bolo metodologicky naivné), rozšírenie predmetov materiálnej kultúry (podporené súvisiacimi historickými dokladmi o mocenských a migračných procesoch v danom priestore) potenciálne vypovedá o pohyboch a smeroch šírenia skupín obyvateľstva, s ktorými býva spojené vzďaľovanie (v prípade straty kontaktu) či zbližovanie (v prípade vzniku a pretrvávania kontaktu) ich jazykov. Okrem toho rozšírenosť nálezov materiálnej kultúry v nesídelných oblastiach jej nositeľov a historické zmienky o vzájomných vzťahoch jednotlivých mocenských útvarov môžu vypovedať napr. o popularite a prestížnosti ich kultúry ako takej v cudzom prostredí. Na súvisiace údaje môže sprostredkovane nadväzovať zdôvodnenie procesov vedúcich k rozšíreniu jednotlivých jazykových javov.

DVE VLNY SLOVANSKÉHO OSÍDĽOVANIA STREDNEJ EURÓPY

Sklavínov možno vo vyššie uvedenom zmysle charakterizovať ako nositeľov pražskej hmotnej kultúry;[5] po stránke nemateriálnej kultúry ich možno pri istom

[4] V prípade Antov azda slavizované.

[5] Pojem zaviedol v r. 1940 český archeológ Ivan Borkovský (Borkovský, 1940) ako ústredný v rámci svojej teórie týkajúcej sa najstaršej slovanskej keramiky v strednej Európe; jeho teória sa potvrdila ďalšími archeologickými výskumami. Pozri Ivanič, 2011, s. 25.

zjednodušení chápať ako príslušníkov prazápadoslovanských kmeňov. V migračnom a pomigračnom období sa ich sídla vyskytovali najkoncentrovanejšie na území dnešného východného Slovenska, kam sa dostávali zo zakarpatskej prabázy cez priesmyky na severe, a na území dnešného západného Slovenska, kam migrovali cez sudetské priesmyky (Бирнбаум, 1986, s. 25); Gabriel Fusek predpokladá, že Slovania sem prenikali v troch fázach od sedemdesiatych rokov 5. stor. (Fusek, 2008, s. 645 – 656; pozri aj Ivanič, 2011, s. 26). Archeologické poznatky vyvracajú teórie dokazujúce závislosť príchodu Slovanov od avarskej inváze a dosvedčujú, že viac než polstoročie pred príchodom Avarov Slovania obsadili široké priestranstvá v Európe vrátane stredoeurópskych (Chropovský, 1985, s. 88). Doteraz uvedené poznatky možno pomerne úspešne zasadiť do konceptu migračno-integračnej teórie.

Na druhej strane sa však zdá, že na rozdiel od Sklavínov archeologické poznatky o slovanskej migrácii nesvedčia o existencii prúdu, ktorý by smeroval na územie Slovenska z juhu či juhovýchodu pred avarskou expanziou. Územie dnešného Slovenska (s výnimkou Záhoria) po usadení Sklavínov nepatrilo žiadnej germánskej ríši (Steinhübel, 2004, s. 20), na juhu však susedilo s územím Gepidov, resp. Longobardov (na juhozápade), resp. s územiami, ktoré striedavo ovládali Gepidi a Longobardi (územia v medziriečí Dunaja a Tisy). Sklavíni pritom predstavovali tretiu silu, o ktorej pomoc sa museli znepriatelení Gepidi a Longobardi uchádzať (Steinhübel, 2004, s. 20). Okrem toho Slovania z koristníckych dôvodov vstupovali do protibyzantských spojenectiev s Gepidmi (Steinhübel, 2004, s. 23 – 24). V r. 536 sa Gepidi zmocnili Sirmia (Bystrický, 2008, s. 151), ktoré následne držali vo svojich rukách a ktorým prechádzala prevažná väčšina slovanských ťažení proti Byzancii (Bystrický, 2008, s. 158). Napriek vtedajším spojenectvám sa nezdá, že by Sklavíni osídľovali gepidské územia; Gepidi totiž zrejme neumožňovali Slovanom usídľovať sa na svojom území (Fusek – Olexa – Zábojník, 2010, s. 354). To ale neznamená, že Sklavíni neosídľovali územia ležiace na juh od dnešného územia Slovenska. Ako príklad možno uviesť oblasti horného Potisia, ktorých archeologické výskumy ukazujú, že gepidské územia a územia s náleziskami pražskej kultúry sa priestorovo rešpektujú (Fusek – Olexa – Zábojník, 2010, s. 354). Pripúšťa sa pritom možné skoršie datovanie prieniku Slovanov do tejto oblasti, a to v druhej tretine, resp. druhej polovici 6. stor., t. j. ešte pred príchodom Avarov; z hľadiska štúdia počiatkov slovanského osídlenia sa teda príchod Avarov považuje za nepodstatný (Fusek – Olexa – Zábojník, 2010, s. 354). Okrem toho existujú poznatky o migrácii Sklavínov cez Dunaj a alpské údolia v dnešnom Rakúsku do oblastí dnešného Slovinska v polovici 6. stor. (pozri napr. Luthar, 2008, s. 83; Šekli, 2013, s. 7) aj ďalšie svedectvá o existencii slovanských sídiel na juh od dnešného územia Slovenska. Podľa aktuálneho vedeckého poznania je však Panónia v danom období bez stôp po prítomnosti Slovanov (Udolph, 1987; Седов, 1994, s. 287 – 289), malý počet stôp po Slovanoch je pritom na celom území súčasného Maďarska a aj tie sú až zo začiatku, resp. prvej tretiny 7. stor. (Ivanič, 2011, s. 30, 33); tento fakt sa pritom niekedy vysvetľuje aktuálnym stavom poznania (tamže, s. 30). Podstatné však je, že ide stále o poznatky o šírení

Sklavínov smerom na juh, nie o šírení Slovanov odlišného pôvodu (s ktorými možno spojiť nezápadných Slovanov) smerom na sever.

Rozhodujúcim míľnikom z hľadiska kontaktu Slovanov rôznej proveniencie bola avarská expanzia. V r. 567 vyvrcholilo tradičné longobardsko-gepidské nepriateľstvo. Víťazstvo vo vojne sa prikláňalo na stranu Gepidov, preto longobardský kráľ uzatvoril spojenectvo s Avarmi; gepidský kráľ padol v boji a Avari zničili a obsadili jeho ríšu (Steinhübel, 2004, s. 25). O všetky územia Gepidi prišli po porážke Longobardmi a následnom obsadení Avarmi na rozmedzí r. 567/568 (Fusek – Olexa – Zábojník, 2010, s. 18). V nasledujúcom roku zanikla aj Longobardská ríša. Panónia bola prenechaná Avarom a začiatkom apríla 568 Longobardi odtiahli do Itálie (Steinhübel, 2004, s. 25; Deacon, 1974, s. 62). Po odchode Longobardov mohli moravskí Slovania obsadiť aj dnešné územia južnej Moravy, Záhoria, Weinviertelu a Rugilandu (Steinhübel, 2004, s. 25). Napríklad o území Moravy sa uvádza, že ho Slovania doosídľovali až v druhej polovici 6. stor. a v nasledujúcom období; do jeho južných častí sa pritom mohli presunúť až po odchode Longobardov (Galuška, 2004, s. 13 – 15). Spolu s Longobardmi odtiahli aj panónski Gepidi i príslušníci ďalších etník a na ich mieste sa usadili Avari, Slovania a Kutriguri (Bystický, 2005, s. 20). Ako ukazuje mapa nižšie (Čaplovič, 1998, s. 68), súčasne s Avarmi dotiahli na pôvodné sídelné územia Gepidov a Longobardov Slovania odlišnej proveniencie než nositelia pražskej kultúry.

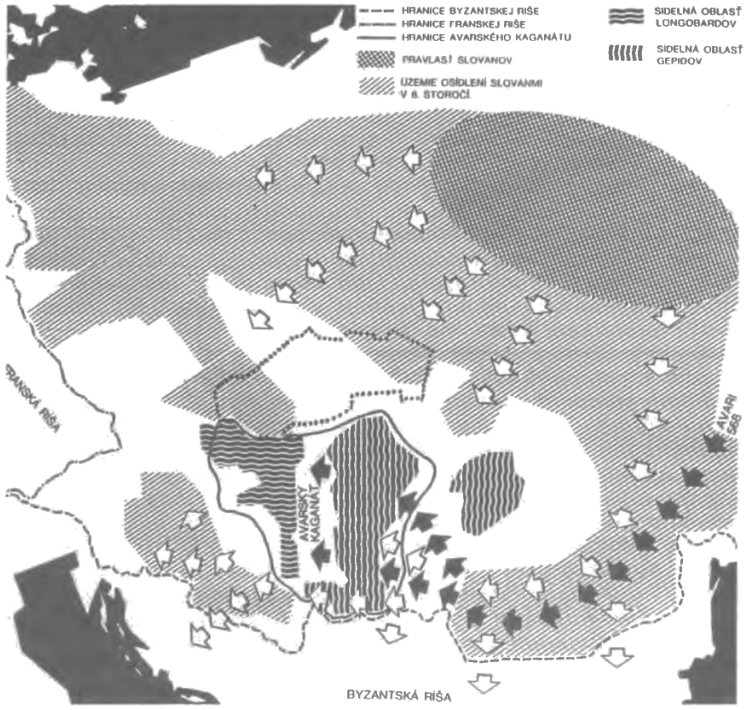

Kým Sklavíni migrovali na územie Slovenska už v predavarskom období severnou trasou, južnou – dunajskou – cestou prichádzali na stredný Dunaj príslušníci iného slovanského kmeňového zoskupenia či zoskupení, o ktorých príchode svedčia archeologické pramene z doby Avarského kaganátu (Čilinská, 1990, s. 21). Náleziská sa pritom dávajú do súvislosti s materiálnou kultúrou v severnom Čiernomorí a na dolnom Dunaji (Седов, 1979, s. 199; pozri aj Měřínský, 2004, s. 12; Čilinská, 1990), ktorej nositeľov časť archeológov identifikuje s antskými kmeňmi (Седов, 1979, s. 128 an.; Vinski, 1952, s. 29 – 58; Měřínský, 2004, s. 12, v podobnom duchu Čilinská, 1990). Anti pôvodne obývali priestor medzi Dunajom a krajom Utigurov, ktorí boli usídlení v blízkosti Azovského mora (Седов, 1979, s. 124). Na základe radu indícií sa poukazuje na možnosť, že išlo o zvyšky pôvodného iránskeho obyvateľstva, pravdepodobne sarmantského pôvodu, ktoré sa na počiatku sťahovania národov slavizovalo a následne predstavovalo jednu z dvoch hlavných vetiev Slovanov v období ich historickej expanzie (Měřínský, 2004, s. 12). Práve s Antmi, resp. s ďalšími slovanskými kmeňmi podrobenými Avarmi či s nimi spriaznenými, súvisí druhá vlna slovanského osídľovania priestoru strednej Európy (Botík, 2007, s. 20 – 21, 33; Měřínský, 2004, s. 12; Šalkovský, 2009, s. 43; Седов, 1994; Седов, 1979). Antov si v r. 558 podrobili Avari, ako vazali sa však správali nespoľahlivo, čo opakovane donútilo Avarov k vojenskej reakcii. Po bitke s Avarmi v r. 602 Anti ako kmeňové zoskupenie definitívne zmizli z historických prameňov (Curta, 2001, s. 105; Седов, 1988, s. 103 – 104), boli však zrejme príliš početní, aby boli ako celok zlikvidovaní; absencia zmienok o nich v byzantských prameňoch sa niekedy vysvetľuje faktom, že Dunaj prestal byť hranicou Byzancie a udalosti v severnom Čiernomorí stratili pre Byzantíncov predchádzajúci význam (Седов, 1988, s. 103 – 104). Na druhej strane ich prípadný politický zánik neznamená ich úplnú etnickú anihiláciu. Podľa Zdenka Vinského názov „Anti“ zaniká v období slovanskej expanzie, počas ktorej sa koncom 6. a začiatkom 7. stor. antské kmene (vrátane Chorvátov) presúvali do nových sídiel, ktoré zahrnovali časti Balkánskeho poloostrova (Vinski, 1952, s. 52, 55). Podobne súvis medzi hmotnou kultúrou známou zo severného Čiernomoria a dolného Dunaja s hmotnou kultúrou známou zo stredného Dunaja sa pripisuje pohybu Antov vynútenému avarskou expanziou (Седов, 1979, s. 119 – 143, 127). S touto kultúrou sa (popri typoch obydlí a pohrebísk) spája o. i. keramika stredodunajskej tradície považovaná za osobitnú tradíciu slovanskej keramiky popri pražskom type, zatiaľ čo s avarským etnikom sa spája ručne vyrábaná keramika potiského typu (k tomu pozri Čilinská, 1992, s. 16 – 22, porov. tamže s. 13 – 14; pozri aj Eisner, 1952, s. 248 – 278; Justová, 1990, s. 38; Čilinská, 1990, s. 19 – 25).[6] Podobne kostrové hroby, ktoré sa na rozdiel od slovanských žiarových hrobov pôvodne

[6] Niekedy sa so slovanským etnikom spájajú aj určité tvary ručne vyrábanej keramiky (pozri napr. Седов, 1979, s. 199 an.; súhrnnejšie Béreš, 1985. s. 27 – 28), ktorej výskyt nie je priestorovo obmedzený na Potisie (Béreš, 1985. s. 27).

pripisovali Avarom (Eisner, 1966, s. 526), začali sa neskôr spájať so (nezápadnými) Slovanmi prenikajúcimi v 6. stor. spolu s Avarmi na nové územia (Čilinská, 1983; Chropovský, 1985, s. 93; pozri aj Čilinská, 1992, s. 13 an.; Ruttkayová, 1991, s. 188; Седов, 1979; Vinski, 1952). Zdá sa teda pravdepodobným, že Avari západných a nezápadných Slovanov nerozdelili (čomu zodpovedá predstava o avarskom kline; pozri Marek, 2011, s. 76), ale naopak, spojili.

Avari predstavujú prvok, ktorý je v našej histórii často mystifikovaný a démonizovaný (Zábojník, 2004, s. 9), pričom aj v tej časti vedeckej obce, v ktorej sa takýto prístup vníma kriticky, sa prijíma názor, že úlohu Avarov v histórii slovanských pospolitostí vo všeobecnosti nemožno hodnotiť kladne (Zábojník, 2004, s. 9). Zdá sa pritom, že príchod nezápadných Slovanov do priestoru strednej Európy, a teda aj nezápadoslovanské špecifiká psl. základu slovenčiny, priamo súvisia až s avarskou expanziou. Avari v r. 558 ovládli čiernomorské stepi a podrobili si bulharské kmene Kutrigurov a Utigurov (Steinhübel, 2004, s. 25), spustošili oblasti osídlené Antmi a sústavne z nich odvliekali ľudí a korisť (ako uvádza byzantský historik Menander o bojoch Slovanov a Avarov; pozri Ratkoš, 1964, s. 41; porov. Steinhübel, 2004, s. 25); vtedy sa k Avarom pripojilo alebo pod ich nadvládu dostalo viacero slovanských kmeňov (Steinhübel, 2004, s. 25). Do Karpatskej kotliny následne neprišli sami; okrem bulharských Kutrigurov s nimi pritiahli podrobené či spojenecké slovanské kmene (porov. Steinhübel, 2004, s. 25) vrátane časti príslušníkov antských kmeňov (Седов, 1979, s. 127).[7] Po obsadení Panónie a priľahlých území vytvorili Avarský kaganát. Tento mocensko-politický útvar sa výrazne podieľal na vytváraní dejín strednej Európy v pomerne dlhom časovom úseku, ktorý je vymedzený svojím vznikom (567/568) a obdobím približne 15 rokov trvajúcich fransko-avarských vojen (788 – 803) počas vlády Karola Veľkého, keď došlo k politickému zániku kaganátu (Tóth, 2011). Počas uvedeného obdobia prebiehal vývoj na území dnešného Slovenska v dvoch rovinách – jednak v rámci kaganátu, jednak samostatne. Proces začleňovania bol v priebehu 150 rokov (druhá polovica 7. – 8. stor.) pomerne dynamický a rozloha územia, ktorá bola súčasťou kaganátu, sa v závislosti od mocensko-politických pomerov v strednej Európe menila (Tóth, 2011; podrobnejšie pozri aj nižšie).

Pod pomenovaním Avari sa skrýva viacero odlišných pojmov, ktorých časť má lingvoetnický, časť sociálno-ekonomický a časť archeologicko-periodizačný základ. Existuje teda viacero pojmov Avar a „avarskosť“, ktoré spolu síce úzko súvisia, ale len z istej časti sa obsahovo a rozsahovo prekrývajú. Do mocenských štruktúr Avarského kaganátu patrili rôzne etniká a etnické skupiny, preto pojem „avarský“ (v periodizačnom zmysle) nemá priamy súvis s etnicitou (Older, 2012, s. 18). V sociálno-ekonomickom zmysle sa pod menom Avari zjednotil pestrý konglomerát rôznych jazdeckých a koristníckych skupín s približne zhodnou ekonomickou a sociálnou

[7] V tejto súvislosti sa spomínajú aj Dudlebovia, ktorí podľa niektorých názorov osídlili oblasť južnej Panónie a prenikli do Korutánska; pozri Steinhübel, 2004, s. 25.

štruktúrou (Tóth, 2011); išlo pritom najmä o bojovníkov, družinu a vojsko kagana (Pohl, 2002, s. 215 – 221). Vzhľadom na fragmentárnosť dokladov o jazyku Avarov je na základe izolovaných stôp problematické usudzovať na jeho genetickú príslušnosť k mongolským, turkickým či tunguzsko-mandžuským jazykom.[8] Celkovo vo vzťahu k predpokladaným, nie príliš početným altajským lexikálnym vplyvom na praslovančinu platí, že ich analýzu sťažujú nejasnosti ohľadom genetickej príslušnosti jednotlivých jazykov (jazyka Hunov, Avarov, dunajských Bulharov, Chazarov) k vetvám altajských jazykov, z čoho sa odvíja rôznorodosť stanovísk jednotlivých bádateľov (porov. Boček, 2014, s. 321). V danom smere je pozoruhodné, že napriek dĺžke trvania existencie kaganátu intenzívny vplyv Avarov nezanechal stopy napr. vo forme zreteľnejšej a širšej vrstvy lexikálnych „avarizmov" v slovanských jazykoch,[9] osobitne toponým. Napríklad turkické toponymá v Maďarsku sú neskoršieho pôvodu, pričom takmer všetky predmaďarské toponymá majú slovanský pôvod (Curta, 2004, s. 141). Podobne Walter Pohl uvádza, že v maďarčine a nemčine neexistujú toponymá, ktoré majú vzťah k Avarom (Pohl, 2002, s. 215 – 221). V porovnaní s altajskými lexikálnymi vplyvmi na praslovančinu sa ako zreteľnejšie javia fonologické[10] a gramatické vplyvy. V zodpovedajúcich charakteristikách sa altajské jazyky v hrubých rysoch v zásade zhodujú, a preto je azda vhodnejšie vzdať sa ašpirácie na ich jemnejšiu genetickú diferenciáciu (porov. Boček, 2014, 322) a koreláciu so sociolingvistickými parametrami kontaktových situácií Slovanov s Altajcami (Boček, 2014, s. 338).

Je nanajvýš pravdepodobné, že už krátko po porážke Antov Avarmi okolo r. 558 sa časť z nich začlenila do nomádskej avarskej spoločnosti (porov. Mühlmann, 1950; Boček, 2014, s. 80 – 81) a časť sa ocitla v radoch bojovníkov nedobrovoľne (porov. Ratkoš, 1964, s. 41). Nomádske spoločenstvá priberaním členov rôznorodého etnického pôvodu často menia svoju jazykovú identitu, resp. dochádza v nich k zmiešavaniu jazykov (porov. Mühlmann, 1950; Boček, 2014, s. 80 – 81 a tam uvedené pramene; Poucha, 1970, s. 60). Nemožno celkom vylúčiť (ani s relatívnou istotou tvrdiť), že v dôsledku nutnosti zabezpečiť komunikačné potreby medzi nositeľmi slovanských a altajských jazykov vznikol pidgin,[11] ktorý však pre krátke časové trvanie a predpokladanú početnosť slovanskojazyčných bojovníkov neprevládol.[12] Po pod-

[8] Teórie o jeho príslušnosti k jednotlivým vetvám altajských jazykov rozoberá Boček, 2014, s. 319 – 320.

[9] Odkazy na zdroje, v ktorých sa analyzujú altajské lexikálne výpožičky, uvádza Boček, 2014, s. 322.

[10] V oblasti historickej fonológie sa ukazuje ako vhodné uznať ako možný výsledok dlhodobého kontaktu s altajskými etnikami, predovšetkým palatalizačné zmeny súvisiace s tendenciou k vnútroslabičnej harmónii. K teóriám pozri Boček, 2014, 322 an.

[11] Oproti tomu Florin Curta uvádza dôvody, ktoré podľa neho majú nasvedčovať tomu, že Avari si už v danom čase rozumeli s Antmi bez tlmočníka. Pozri Curta, 2004, s. 142.

[12] V neskoršej praslovančine však mohli zostať isté stopy po predchádzajúcej pidginskej fáze (porov. Zimmer, 1990, s. 141 – 155; Boček, 2014, s. 80 – 81). Tu sa otvára možnosť súvisu s palatalizačnými zmenami, ktorú však z vyššie uvedených dôvodov nebudeme ďalej analyzovať.

robení Panónie (r. 567/568) a po definitívnom rozbití zostávajúcich štruktúr antského kmeňového zväzu (r. 602) sa skupiny, ktoré k nemu pôvodne patrili a boli začlenené do Avarského kaganátu, usídlili po oboch stranách stredného toku Dunaja, zatiaľ čo Avari v etnickom zmysle mali svoje včasné centrum zrejme na Potisí (porov. Steinhübel, 2004, s. 37; porov. Fancsalszky, 2007, s. 117).[13] Keďže nezápadní Slovania sa začlenením do spoločnosti avarských nomádov a bojovníkov ocitli v neobvyklých sociálnych podmienkach, je pravdepodobné, že v ich jazyku začal prebiehať proces koinéizácie (porov. Boček, 2014, s. 102), v dôsledku ktorého došlo k zmiešaniu psl. dialektov, ktoré boli vo veľkej miere vzájomne zrozumiteľné (porov. Boček, 2014, s. 76). Koiné, ktoré vznikalo ako výsledok tohto procesu, nazvime avarsko-slovanským koiné (t. j. slovanským koiné používaným v rámci Avarského kaganátu), pričom zdôraznime, že toto označenie jazykového útvaru nijako nesúvisí s altajským jazykom Avarov, ktorý sme spomínali vyššie. Zároveň s koineizáciou, resp. o čosi neskôr, začal sa proces jazykovej adaptácie (etnických) Avarov, ktorí sa postupne stávali prirodzenými bilingvistami. Paralelne teda prebiehali dva procesy: 1. vznik a ďalší vývin slovanského koiné; sprvoti prevažne na základe nezápadoslovanských, neskôr vo väčšej miere ovplyvňované západoslovanskými nárečiami, 2. vznik bilingvizmu na strane etnických Avarov, ktorí začali súbežne ovládať slovanské koiné i vlastný avarský (altajský) jazyk. Ako pritom napovedá nízky počet starobylých altajských výpožičiek v praslovančine, a osobitne toponým, používanie ich vlastného jazyka sa obmedzovalo na čoraz užší okruh hovoriacich a funkcií. Prehĺbenie lingvistickej slavizácie etnických Avarov mohlo korelovať s ich kultúrnym a hospodárskym poslovančovaním, ktoré prebiehalo od polovice 7. stor. (Botík, 2007, s. 21 – 22; Ratkoš, 1988, s. 24; pozri aj Ruttkay, 2006, s. 182). Slovania v ďalších obdobiach tvorili ekonomickú základňu, bez ktorej by nomádi nemohli udržať takú silnú ríšu viac ako dve storočia (Tóth, 2011). Slovansko-avarská symbióza (Хелимский, 1988, s. 350; Older, 2012, s. 65; Tóth, 2011), ktorej výsledkom sú dnes bohaté archeologické poznatky o zmiešanej slovansko-avarskej materiálnej kultúre (porov. Седов, 1979, s. 126 – 128; Хелимский, 1988, s. 350; Tóth, 2011 a i.), viedla ku kultúrno-ekonomickej prevahe Slovanov (Tóth, 2011). Avari v etnickom zmysle si počas existencie kaganátu zrejme udržiavali vedúce postavenie v mocensko-správnych štruktúrach ríše (porov. Ratkoš, 1988, s. 25; Older, 2012, s. 65), avšak ich početnosť v porovnaní so slovanskou či slavizovanou zložkou populácie postupne klesala. Na konci 8. a 9. stor. došlo k zániku ich etnickej identity, t. j. k ich úplnému rozplynutiu v slovanskom prostredí (Profantová, 2009, s. 325). Tento proces vykazuje znaky podobnosti so zánikom protobulharského živlu v bulharsko-slo-

[13] Oproti tomu Szentpéteri, 2013, s. 169 an. lokalizuje centrum včasnoavarského kaganátu do Zadunajska k južnému brehu Balatonu (Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő).

Otázky umiestnenia centra neskoroavarského kaganátu, ktoré sa spravidla lokalizuje do medziriečia Dunaja a Tisy, sa dotkneme neskôr.

vanskom prostredí (Boček, 2014, s. 339). Treba podotknúť, že prebiehal postupne, o čom svedčia aj údaje o fungovaní Avarskej marky v rámci Franskej ríše od konca 8. do 9. stor. (Pronk-Tiethoff, 2013, s. 58) a o pretrvávajúcej kultúrnej odlišnosti avarského a slovanského osídlenia (porov. Pohl – Reimitz, 1998, s. 90). Historické pramene o Avaroch od konca 8. stor. do r. 822 sumarizuje Jaroslava Ruttkayová (Ruttkayová, 1991 s. 187; pozri aj Steinhübel, 2004, s. 59).

S procesom kultúrno-ekonomického poslovančovania Avarov a vznikom symbiotického vzťahu (západných) Slovanov s Avarmi, resp. s nezápadnými Slovanmi sídliacimi na strednom Dunaji, zrejme súvisí aj (neskorší) začiatok ovplyvňovania avarsko-slovanského koiné západoslovanskými dialektmi. Výsledkom okolností, ktoré budeme analyzovať nižšie, toto koiné sprvu prevažne jednosmerne vplývalo najmä na západoslovanské nárečia, a to najmä na tie, ktoré sa používali na dnešnom území stredného Slovenska (porov. Хелимский, 1988, s. 347 – 368). Ovplyvňovanie spočiatku prebiehalo primárne na báze vertikálnej interakcie spätej s verbovaním a výcvikom bojovníkov, velením počas bojových výprav, získavaním a deľbou utŕženej koristi, núteným návratom na pôvodné sídelné územia, vyberaním tribútu, získavaním poľnohospodárskych a remeselných výrobkov a pod. (porov. Older, 2012, s. 54); i keď popritom prebiehali aj obchodné styky medzi západoslovanským obyvateľstvom a Franskou ríšou sprostredkované panónskym územím (Čilinská, 1996, s. 166). Po ovládnutí Panónie Avari do svojich bojovníckych radov verbovali i západných Slovanov, ktorí sa po skončení výprav vracali na svoje územia, niektorí ale zrejme ostávali v kaganáte (Pohl, 2002, s. 114 – 117) a identifikovali sa s avarskou spoločnosťou (Older, 2012, s. 54). Na základe údajov z Fredegarovej kroniky však možno vyvodiť predpoklad, že integrácia západných Slovanov (akceptácia mužov zmiešaného pôvodu za členov avarskej spoločnosti s primeranými výsadami, umožňovanie služby v prestížnych jazdeckých jednotkách a pod.) prebiehala komplikovanejšie (Gregorius Turonensis, 1699, col. 626 – 627) ako integrácia Antov, ktorí pre svoju bojovú zdatnosť (pozri Jordanes, 1861, s. 28) predstavovali pre Avarov mimoriadne atraktívny živel.[14] Prienik západoslovanských prvkov do spomínaného koiné však mohol prebiehať aj v spojitosti s neskorším procesom kultúrneho poslovančovania Avarov.

USÚVZŤAŽNENIE CHRONOLÓGIE JAZYKOVÝCH ZMIEN S HISTORICKOU PERIODIZÁCIOU

Cieľom nášho príspevku nie je podať návrh periodizácie dejín Avarského kaganátu; podrobný výklad v danom smere nájdeme napr. v archeologickej literatúre (Zábojník, 2004, s. 16 – 19). Platí pritom, že jednotliví autori sa „liší v absolutní chronologii, tj. v určování přesnějších dat konce a začátku té které fáze“ (Boček, 2014,

[14] Istú úlohu pritom mohol zohrať aj bezpečnostný faktor; politická štruktúra Antov bola buď vzdialená, alebo zlikvidovaná, zatiaľ čo v prípade mocenskej integrácie a vzrastu vplyvu západných Slovanov hrozil ich ozbrojený odpor.

s. 315). Nižšie podáme len istú zjednodušenú klasifikáciu jednotlivých vývinových etáp so zreteľom na korešpondenciu času uskutočnenia jazykových zmien v praslovančine v strednej Európe a udalostí doložených písomnými historickými prameňmi a archeologickými poznatkami. Niektoré analyzované zmeny sa uskutočňovali počas viacerých období; vtedy ich zaraďujeme do obdobia, ktoré podľa našich predpokladov mohlo byť rozhodujúce pre rozšírenie výsledkov jednotlivých jazykových zmien na území Avarského kaganátu.

■ **Predavarské obdobie.** Prvé obdobie sa vymedzuje začiatkom sklavínskej migrácie v 70. rokoch 5. stor. (Fusek, 2008; Ivanič, 2011, s. 26) a príchodom Avarov do Panónie v r. 568. V tomto období došlo k etablovaniu sklavínskej nemateriálnej a materiálnej kultúry obzvlášť na území dnešného západného a východného Slovenska.

■ **Obdobie včasnoavarského kaganátu.** Druhé obdobie sa vyznačovalo prvou avarskou expanziou do priestoru strednej Európy; je ohraničené r. 568 a z druhej strany približne r. 623. V tomto období došlo k založeniu kaganátu na území susediacom s oblasťami obývanými Sklavínmi, ktorí sa voči Avarom ocitli v podrobenom postavení. Po usídlení Avarov spolu s Kutrigurmi, Antmi a ďalšími podrobenými a spriatelenými kmeňmi možno v zasiahnutom priestore predpokladať začiatok rozkolísanosti praslovančiny v oblasti výsledkov archaických fonetických zmien.

■ **Strednoavarské obdobie.** Tretie obdobie charakterizuje sklavínsko-avarská dezintegrácia a územné straty kaganátu v dôsledku Samovho povstania (623 – 658)[15] a krízy v Avarskom kaganáte. Krízu zrejme spôsobil konflikt s Protobulharmi (Kutrigurmi),[16] ktorého výsledkom bolo založenie vlastného štátneho útvaru Protobulharov.[17] Konflikt s Kutrigurmi nasledoval po vyhynutí vládnucej avarskej dynastie Bajanovcov v r. 635 (pozri Эрдели, 1982, s. 51 – 52), resp. po mocenskom odklone Protobulharov od Avarov sprevádzanom uzatvorením spojenectva s Byzanciou v r. 634 – 640 (pozri napr. Львова – Маршак, 1997, s. 3 – 4). Kríza v Avarskom kaganáte trvala asi do polovice 7. stor.; možno sa pritom stretnúť aj s neskorším ohraničením (napr. Tóth, 2011 ohraničuje jej trvanie rokmi 650 – 680). V tomto a nasledujúcom období dochádza k zmenám v spôsobe života Avarov, ktorý možno charakterizovať ako ich kultúrne a hospodárske poslovančovanie (porov. Botík, 2007, s. 21 – 22; Ratkoš, 1988, s. 24; Ruttkay, 2006, s. 182).

■ **Obdobie neskoroavarského kaganátu.** Štvrté obdobie možno charakterizovať druhou avarskou expanziou po prekonaní krízy v kaganáte (Tóth, 2011). Hornú

[15] V toto smere sa odkláňame od periodizácií, ktoré kladú začiatok strednoavarského obdobia do doby vypuknutia konfliktov Protobulharov s Avarmi. Vzhľadom na naše účely je osobitne dôležitá dezintegrácia spätá so Samovým povstaním.

[16] Oproti tomu Zlata Čilinská (1996, s. 160) uvádza predpoklad, že krízu mohlo spôsobiť samotné Samovo povstanie.

[17] Protobulhari však až do 9. stor. udržiavali pomerne blízke vzťahy s Avarským kaganátom; existujú aj predpoklady o zmene etnického typu Avarov výsledkom ich pôsobenia; pozri Эрдели, 1982, s. 51 – 52.

hranicu tohto obdobia predstavuje zánik kaganátu medzi r. 791 a 795, keď moc na jeho území a hraniciach uchopili slovanské kniežatá; definitívne potom r. 803, keď boli Avari vojensky pokorení po útokoch Frankov a Bulharov pod vedením chána Kruma (Older, 2012, s. 56). Počas štvrtého obdobia zaznamenal kaganát nebývalý územný rozmach a bolo doň začlenených o. i. približne až 15 % dnešného územia Slovenska (Zábojník, 1999, s. 190). Obdobie zároveň charakterizuje rozvinutá slovansko-avarská symbióza v strednom Podunajsku, existencia zmiešanej materiálnej i nemateriálnej kultúry a kultúrno-ekonomická i jazyková slavizácia značnej časti avarskej populácie.

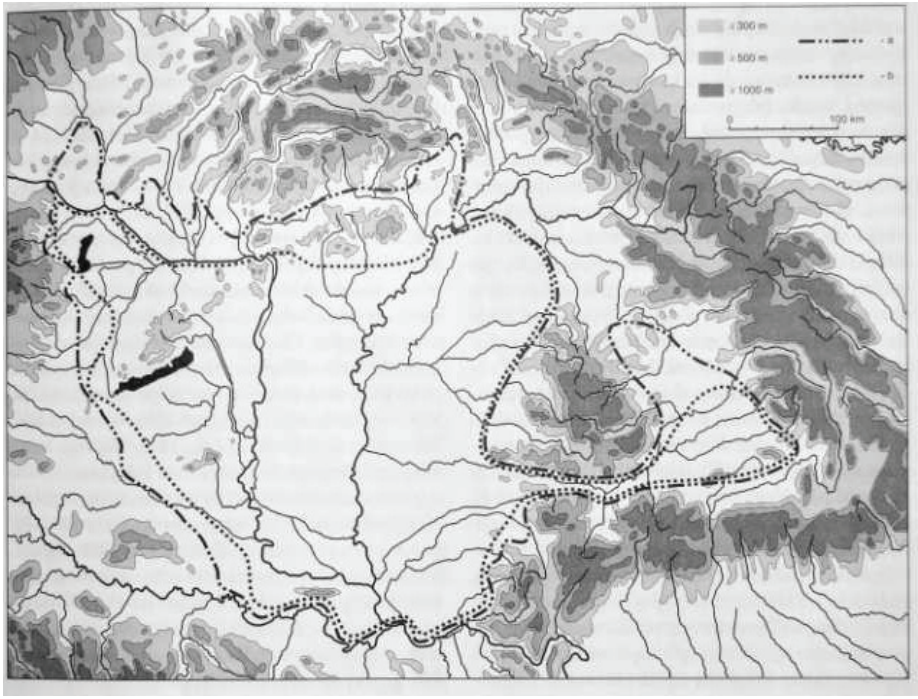

Územný rozsah Avarského kaganátu. Vysvetlivky: a – hranice tzv. včasnoavarského kaganátu; b – hranice tzv. neskoroavarského kaganátu (Zábojník, 2004, s. 9).

Predavarské obdobie

Už v predavarskom období boli etablovaním sklavínskej kultúry vytvorené podmienky na neskoršiu distribúciu západoslovanských javov na západe a východe dnešného územia Slovenska. Platí to o to skôr, že nížinné oblasti západného a východného Slovenska predstavovali vhodný priestor pre hospodársky život jej nositeľov. Len na území Záhoria (a priľahlých oblastí južnej Moravy, Weinviertelu a Rugilandu) ich prenikaniu bránili Germáni (Steinhübel, 2004, s. 20, 25). Hornaté územia dnešného stredného Slovenska (s jadrom vo svojej menej hornatej, t. j. južnej časti) (Krajčovič, 1981, s. 15) boli kolonizované redšie a v severnejších častiach až o čosi

neskôr (Uhlár, 1992, s. 324, 326; Pieta, 1972), čo vytváralo podmienky pre neskoršiu určitú poddajnosť vplyvom nemateriálnej kultúry etablovanej v kaganáte i neskorším migračným procesom.

Obdobie včasnoavarského kaganátu. II. a III. palatalizácia

V období včasnoavarského kaganátu dochádza na našom území k jazykovodiferenciačným procesom, ktoré súvisia s prienikom a mocenským etablovaním nezápadných Slovanov na území Avarského kaganátu a na jeho hraniciach. Fakt, že Slovania, ktorí prišli do strednej Európy spolu s Avarmi, mohli byť „významnou zložkou pri utváraní prvých mocenských a tým aj kultúrnych a jazykových centier" (Pukanec, 2008, s. 60), a zároveň predpokladaný nezápadoslovanský charakter relevantnej časti populácie po oboch stranách stredného Dunaja (porov. Čilinská, 1992, s. 16 – 22, porov. tamže s. 13 – 14; Eisner, 1952, s. 248 – 278; Justová, 1990, s. 38; Čilinská, 1990, s. 19 – 25) dovoľujú usúvzťažniť skúmanú distribúciu psl. javov z tohto obdobia s možným jazykovým vplyvom tejto populácie. Vplyv strednodunajskej populácie v severozápadnom smere (západ dnešného Slovenska) narazil na bariéru a neskorší odpor Sklavínov ústiaci do Samovho povstania, zatiaľ čo v severovýchodnom smere (centrálne časti dnešného Slovenska) mal omnoho väčší dosah. Avari (v sociálno-ekonomickom zmysle) síce osídľovali výhradne nížiny (Older, 2012, s. 61), a teda hornatejšie časti stredného Slovenska (vrátane pahorkatín) nemohli ležať vo vtedajšom kaganáte, na druhej strane sa však zdá, že nadsadené tvrdenie, podľa ktorého „iba na severe nemal Avarský kaganát umelú hranicu", keďže „prirodzenú hranicu tvoria karpatské vrcholy" (Szőke, 2006, s. 124), môže byť do istej miery relevantné vzhľadom na poddajnosť vplyvom Avarskej ríše. Tieto vplyvy možno v porovnaní s oblasťami ležiacimi na avarskom území označiť za nepriame (v tomto duchu Ratkoš, 1988, s. 24), populácia hornatejších území na severnej periférii kaganátu sa však voči Avarom aktívne vymedzila až na prelome 8. a 9., resp. na začiatku 9. stor. (k tomu porov. Ratkoš, 1988, s. 24; Steinhübel, 2004, s. 56 n.). Kým dnešné stredoslovenské územie susedilo so sídelnými oblasťami strednodunajskej populácie, východoslovenské územie ležalo na sever od oblastí, ktoré zrejme osídľovalo prevažne neslovanské avarské obyvateľstvo (porov. Čilinská, 1992, s. 19). Lingvistická i kultúrna afinita etnických Avarov so Sklavínmi bola v ranoavarskom období zrejme omnoho nižšia než v období ich postupujúcej slavizácie.

Z jazykových zmien daného obdobia je na mieste uviesť II. palatalizáciu (datovanú približne r. 575 – 650 (Lamprecht, 1973, s. 117; Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 54, 32), resp. všeobecnejšie 6. – 7. stor. (Shevelov, 1964, s. 302), a s ňou súvisiacu zmenu *k'v'*, *g'v'* > *c'v'*, *z'v'* (Lamprecht, 1985, s. 35), ktorá sa zrejme uskutočnila v rovnakom období (Lamprecht, 1985, s. 35) a v našom priestore absentuje. Výsledkom II. palatalizácie je v alternačných pozíciách (v tvaroch podstatných mien) v strednej slovenčine striednica *s* za psl. **ch'* (N. pl. *Česi*, *ženísi*, v zostatkoch tiež D a L sg. *muse*, *strese*, *blse*, *macose*; Stanislav, 1967, s. 342; Krajčovič, 1988, s. 20), resp. stried-

nica *š* za **ch'* v ostatných nárečiach (Krajčovič, 1981, s. 22). Do tohto obdobia ďalej spadá (Lamprecht, 1985, s. 35; Lamprecht, 1973, s. 117) vznik striednice *š* za praslovanské **ch'* v nealternačných pozíciách [*šedý* (Králik, 2015, s. 576), *šerý* (Králik, 2015, s. 577); pozri aj Dudášová-Krišššáková, 2015, s. 83 – 84] a rovnaká striednica v zámene **vši* < **vьchi* od **vьchъ*, ktorú možno zaradiť k výsledkom III. (progresívnej) palatalizácie (porov. Rejzek, 2001, s. 724; Králik, 2015, s. 672; Stanislav, 1967, s. 128, 132). V období včasnoavarského kaganátu teda popri západoslovanskom priebehu jazykových zmien (zachovanie skupín *kv* a *gv* pred *ě*, striednica *š* za psl. **ch'* z II. palatalizácie a v zámene **vьši* z III. palatalizácie) došlo k prieniku nezápadoslovanských javov do psl. jazyka v našom priestore, a to striednice *s* za **ch'* z II. palatalizácie v alternačných pozíciách. To, že túto striednicu poznáme aj z maďarskej lexiky slovanského pôvodu (*olasz* ‚Talian, v starej maďarčine aj Francúz' < *volsi*; pl. k *volchъ*; pozri Хелимский, 1988, s. 359), môže napovedať, že rovnaká striednica sa vyskytovala už v avarsko-slovanskom koiné.[18] Izoglosa tohto javu na slovenskom území pôvodne pravdepodobne nepresahovala hranice súčasných stredoslovenských, prípadne pomedzných západoslovenských nárečí.[19] I keď existujú názory, z ktorých plynie, že v tvaroch typu D a L sg. *streše* a *macoše* vo východoslovanských nárečiach *ś* predstavuje psl. rezíduum [Stanislav, 1967, s. 343; Kotulič, 2017 (1957), s. 147], novší Krajčovičov výklad predpokladá neskoršiu zmenu pôvodného *streše*, *muše* na *streše*, *muše* analogicky podľa *kosa – koše* (Krajčovič, 1988, s. 19 – 20). Podobne v niektorých západoslovenských (piešťanských, hlohovských, dolnotrenčianskych a hornotrenčianskych) nárečiach sa podľa neho *s* v alternačných pozíciách objavilo výsledkom neskoršieho vytlačenia pôvodného *š* < **ch'*, resp. v tvaroch novších slov (Krajčovič, 1988, s. 216, 219, 225, 229). Jeho výklad považujeme za udržateľný, keďže výsledok II. palatalizácie v podobe známej zo stredoslovenských nárečí sa môže šíriť (v alternačných pozíciách) ako morfonologický jav založený na striedaní zadopodnebných a predoďasnových spoluhlások na konci tvarotvorného základu, a to bez ohľadu na predchádzajúce ustálenie výsledkov súvisiacej fonologickej zmeny.

I keď presná lokalizácia Samovho kmeňového zväzu nie je archeologicky ani historicky podložená, ako interdisciplinárne fundovaná hypotéza sa prijíma názor, že naddunajská časť Slovenska patrila k jeho kryštalizačnému jadru a že z východu bol ohraničený Poiplím (pozri Čilinská, 1996, s. 166 a tam uvedené zdroje). Pri pohľade na mapu predpokladaného mocenského usporiadania v čase existencie Samovej ríše (Lutovský – Profantová, 1995) sa zdá, že pôvodná poloha spomínanej izoglosy (*s* za

[18] Celkovo však význam slovanských slov v maďarčine vo vzťahu k predpokladanému stavu v avarsko-slovanskom koiné treba vnímať s vysokou mierou opatrnosti, keďže minimálne časť týchto slov nemusí predstavovať substrátovú lexiku (ako substrátovú slovnú zásobu ich en bloc interpretuje Хелимский, 1988). Okrem toho aj v predmaďarskom období na dnešnom maďarskom území dochádzalo k migračnému prekrývaniu slovanského obyvateľstva rôznej proveniencie, napríklad aj v častiach Panónie po vyhnaní Avarov na začiatku 9. stor.

[19] K stavu v dolnonitrianskych nárečiach pozri Krajčovič, 1988, s. 223.

**ch'* z II. palatalizácie v alternačných pozíciách) v západnom smere nesúvisí len s etablovanosťou sklavínskej kultúry, ale aj s možnou polohou jadra a východných hraníc Samovej ríše. Existencia tohto mocenského útvaru síce netrvala dlho, korelovala však zrejme s istou spoločenskou stratifikáciou v našom priestore, ktorá mohla spôsobiť, že jazykové javy charakteristické pre osoby z prostredia nepriateľských štruktúr kaganátu boli vnímané ako nepopulárne.

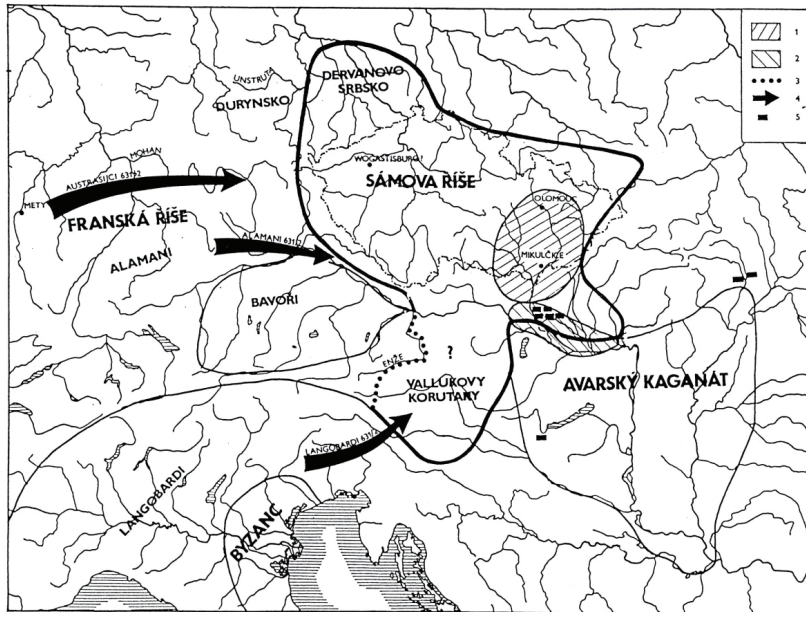

Pravděpodobná rekonstrukce mocenské situace ve střední Evropě v 1. polovině 7. století: 1 – centrum Sámovy říše; 2 – místo vzniku protiavarského povstání Slovanů; 3 – bavorsko-avarská hranice doložená písemnými prameny; 4 – směry tažení proti Sámově říši v roce 631/632; 5 – birituální avarsko-slovanská pohřebiště.

Už v predchádzajúcich obdobiach vývinu jazyka zrejme prebehli procesy vedúce k nárečovej diferencii psl. **sǫtъ*, **sętъ* > *sú*, *sa* (Pauliny, 1963, s. 34) v 3. osobe plurálu daného slovesa a azda ide. **-mes*, **-mos*[20] > *-me*, *-mo* v 1. osobe plurálu slovies, ktorých výsledky majú v niektorých slovenských nárečiach charakter odlišný od očakávaného západoslovanského stavu. V danom prípade však, na rozdiel od javov „živých" v období ranoavarského kaganátu, ide zrejme o distribúciu už hotových výsledkov archaických jazykových zmien v rámci psl. dialektov, pričom len ťažko možno stanoviť, akými mechanizmami a v akom období sa rozšírili. Na základe prítomnosti koncovky *-mo* v 1. osobe plurálu verb v časti lužickosrbských nárečí a súvisiace predpoklady o migračných procesoch vedúcich k jej prítomnosti v Lužici (k tomuto bližšie v nasledujúcej časti) však možno vysloviť predpoklad, že rozšírenie tohto javu prebiehalo v ranom včasnoavarskom období.

[20] Pozri Бабаев, 2008, s. 92; takýto výklad však nie je bezproblémový a nesporný: pozri Дыбо, 2009, s. 149; porov. Савченко, 2003.

Obdobie strednoavarského kaganátu. Zmena *dl*, *tl* > *l*

S krízou v Avarskom kaganáte, ale aj s bezprostredne predchádzajúcim a nasledujúcim obdobím pravdepodobne súvisia izoglosy ďalšieho sledovaného psl. javu, a to tendencie k zmene *dl*, *tl* > *l*, resp. k zachovávaniu týchto skupín (s prípadným neskorším vznikom geminovaného *l* či zmenou na iné spoluhláskové skupiny, najmä *gl*, *kl*). Keďže interpretácia súvisiacich javov predstavuje značne komplikovaný problém, budeme jej venovať osobitnú pozornosť. Praslovanskú zmenu *dl*, *tl* > *l* možno podľa Arnošta Lamprechta ohraničiť rokmi 550 – 800, resp. pri konkrétnejšom odhade 575 – 650 (Lamprecht, 1973, s. 122). V prospech starobylého datovania zmeny by potenciálne mohol vypovedať aj výskyt výrazu *salo* v staroarménskom opise chazarskej hostiny zo 7. stor. od Movsesa (Mojžiša) Kagankatvaciho.[21] Z hľadiska lingvistických argumentov treba uviesť predovšetkým to, že svojou povahou sa táto zmena radí k zjednodušovaniu psl. spoluhláskových skupín (**pt*, **bt*, **vt* > *t*; **tt*, **dt* > *st*; **dg* > *g*; **ps*, **bs*, **ts*, **ds*, **ss* > s; *kst* pred spoluhláskou > *st*; **kst* v inej pozícii ako pred spoluhláskou > *s*; *pn*, *bn*, *kn*, *tn*, *dn* > *n*; *skn* > *sn*; **bm*, **tm*, **dm*, **pm* > *m*; **bv* > *b*; **kt, *gt* pred inými ako prednými samohláskami > *t*; pozri napr. Иванова, 1998, s. 102 – 103). Na druhej strane nerovnaký priebeh zmeny v rôznych psl. nárečiach, a tiež nerovnaký priebeh zjednodušovania skupín **kt*, **gt* pred prednými samohláskami (pozri nižšie časť o palatalizácii alveolár) svedčí o presahu tohto procesu do neskorších období. Časť zjednodušovaných spoluhláskových skupín predstavovali nové psl. gemináty **ss* a **tt* (indoeurópske gemináty sa odstránili ešte v protoslovančine). Existujú isté predpoklady, že niektoré procesy súvisiace so zjednodušovaním zvyšných spoluhláskových skupín mali geminačnú fázu (**dt* > **tt* > *st*; **ts* > **ss* > *s*; **ds* > **ss* > *s*...; pozri Соболева, 2006, s. 28; okrem toho však napr. aj *dl* > **ll* > *l*; takto Tesnière, 1933, s. 87). Vznik zdvojenej spoluhlásky s následnou degemináciou sa predpokladá aj v súvislosti s palatalizáciou alveolár a so vznikom epentetického *ľ* (pozri Boček, 2012, s. 132 a tam uvádzané zdroje vrátane Lamprecht, 1987, s. 51 an.).

Rozlíšenie starších a novších zmien dl, tl > l

Na druhej strane sa zdá, že popri archaickej psl. zmene *dl*, *tl* > *l* treba vymedziť aj novšie prípady odstraňovania skupín *dl*, *tl* po zániku jerov, ku ktorým patrí ich nahrádzanie jednou spoluhláskou a vsúvanie vkladného vokálu. Takéto rozlíšenie

[21] Poznatok o použití tohto výrazu mal zrejme to „nešťastie“, že jeho priekopníkom a propagátorom bol Nikolaj Marr (pozri Mapp, 1925. s. 66 – 125), ktorého „nové učenie o jazyku“ odsúdil Stalin ako vulgarizáciu marxizmu a ktoré nebolo ani v neskorších obdobiach oživené. Napríklad Pavel Černych v svojej Historickej gramatike ruského jazyka – prirodzene, bez odkazu na sekundárny zdroj – interpretuje tento fakt ako „staroruskú“ výpožičku svedčiacu o archaickosti zmeny *dl* > *l* (Черных, 1952, s. 81, 82, 301; Черных, 1954, s. 90, 91, 330; Черных, 1962, s. 91, 366). Prvé vydanie tejto publikácie pritom v úplnom závere obsahuje obligátne odsúdenie marrizmu (Черных, 1952, s. 306), ktoré už v ďalších vydaniach nenájdeme.

absentuje napr. v úvahe Martina Pukanca (2013, s. 85 – 86), ktorý uvádza, že „nepriamym dokladom existencie nitrianskeho koiné je rozšírenie tzv. juhoslavizmov ďaleko na západ od Nitry, teda od dnešnej nárečovej hranice“ (tamže, s. 85). Tak napríklad *l* za *dl* vidí autor „v názve dnešnej *Jelky* (*Ilka* 1197, *Jalka* 1291) z praslovanského **jedla*“, pričom „južní Slovania majú *jela*“; „ďalej na východ bolo jazero *Selce*: ad lacum, que vocatur *Scelce* 1214, *Zelce* 1522“ (tamže, s. 85) – za Váhom podľa ním uvádzaných údajov „*Selice*, ktoré existovali v stredoveku“; tieto dve mená patria k substantívu *selo*, na západe by bolo *sedlo*“ (tamže, s. 85). Ako ďalej uvádza, niekde pri Šali sa spomína podľa neho „háj *Jelec*: nemus *jelec(h)* 1211, 1214 z praslovanského **jedla*“ a „pri Nových Zámkoch bola obec *Scelechen* 1317 k *selo*. Pri Trnave dnešný Zeleneč s dokladmi *Seelinch*, *Zelynch*, *Scelench* 1243“, ktorý predstavuje „miestny názov utvorený zo substantíva *selo*“ (tamže, s. 85). Neďaleko za Bolerázom, už v oblasti Malých Karpát, sa podľa neho „spomína osada **Močiľany*: 86 *Machalan* 1275, *Mocholan* 1330“ a „v trenčianskom Považí je *Selec*: villa *Selcz* 1439“ (tamže, s. 85 – 86). Autor ďalej uvádza aj iné príklady (tamže, s. 86).

Neplatí pritom, že každé nahrádzanie týchto skupín spoluhláskou *l* v západoslovanských jazykoch má psl. pôvod. V staršej českej školskej literatúre nájdeme vysvetlenia vzniku podoby *l*-ového príčastia *šel* miesto *šedl* či slova *sloup* miesto *stloup* (oproti staršiemu *stlúp*), založené na vytváraní artikulačne komfortného stavu.[22] Formu *slup*, *slúp* pritom poznáme aj z východoslovenských, podtatranských, horehronských a goralských nárečí (Krajčovič, 1988, s. 276, 286; Buffa, 1969, s. 411; Ramšáková, 2009, s. 607 a i.) a tiež z poľštiny (*słup*). Určite nejde o nezápadoslovanský jav spätý s odlišným priebehom prehodnocovania psl. skupín *dl*, *tl* (porov. aj pôvodnú psl. podobu **stъlpъ* so stredovým jerom; k metatéze *l* v skupine **TъlT* zrejme došlo zreteľne neskôr ako k psl. zmene *dl*, *tl* > *l*; porov. Balhar a kol., 2016, s. 189. K špecifikám vývinu skupín **TъlT* a **TlъT* vo východoslovenských nárečiach pozri Buffa, 1969, s. 411 an.). Vývin spoluhláskovej skupiny *tl* tu súvisí so zákonitosťami vývinu psl. skupín **TъrT*, **TъlT*, **TьrT*, **TьlT*, mechanizmami zániku a vokalizácie jerov, spôsobmi prehodnocovania prozodických vlastností slov a s vývinom slabikotvorných spoluhlások *r̥* a *l̥* (na rozdiel od češtiny v severozápadnej stredoslovenskej a priľahlej západoslovenskej – považskej a trnavskej – oblasti sa sonóry *r* a *l* hodnotili ako slabičné už pred zánikom jerov, zatiaľ čo v iných oblastiach bol vývin odlišný; bližšie pozri Krajčovič, 1988, s. 77 an.). Stav v českom ekvivalente sa vysvetľuje vývinom spoluhláskových skupín po zániku slabých jerov, konkrétne ako zánik spoluhlásky v konsonantickej skupine v dôsledku artikulačnej asimilácie (*stlúp* > *slúp*; *městské* > *měské* a pod.; pozri Kosek, 214, s. 71). Oproti

[22] Podľa školskej príručky z 19. stor. ide o „zvláštní proměny souhlásek“, ktoré „vznikají nenávistí češtiny ku skupeninám souhláskovým, mluvídlu jejímu nesnesitelným“ (Kunz, 1873, s. 17). V ich rámci „souhlásky, ač jinak podstatně ku kořenu náležejíce, vysouvají se buď za příčinou libozvučnosti anebo z příčiny té, že skupeniny jejich mluvidlu českých úst oblíbeny nejsou“ (tamže, s. 18).

tomu *l*-ové príčastie s odstránenou skupinou *dl* z pôvodného stavu (krátko po zániku slabých jerov) **šedl*, **šdla* (porov. poľské *szedł*, ale *szła*) poznáme vďaka jeho širokému rozšíreniu v slovenčine (porov. tvary s vkladným vokálom typu *padol*, *plietol*), v ktorej sa tento stav (podobne ako menej rozšírený tvar *jeų*; pozri napr. Pauliny, 1963, s. 30; Krajčovič, 1988, s. 305; Stanislav, 1967, s. 358), vysvetľuje nepravidelnosťou, t. j. izolovanosťou od podoby prézentných tvarov[23] (pozri Stanislav, 1967, s. 367 a tam uvedené zdroje). Pritom je však možné, že zjednodušenie *dl* > *l* nastalo po zániku slabého jeru najskôr v tvare **šdla* > *šla* a analógiou sa rozšírilo aj do mužského rodu (takto Trávníček, 1926, s. 118 – 119; zdá sa pritom, že prechodný stav sa konzervuje v poľštine). Ani v tomto prípade nejde o nezápadoslovanský jav.

Aj ďalšie neskoršie zmeny *dl*, *tl* > *l* sú prevažne bezprostredne späté s vývinom neslabičných sonánt po zániku slabých jerov, ktorý vyvolal rozsiahle zmeny v štruktúre slabiky. V slovenčine krátko po zániku jerov začali vznikať zatvorené slabiky aj v slovách a tvaroch zakončených na zoskupenie konsonant + sonóra (*r*, *r'*, *l*, *ľ*, *n*, *ň*) a uplatnilo sa striedanie: v strednej slovenčine *o*/*Ø* pred tvrdými spoluhláskami (*vietor*, *vetra*; *padol*, *padla*) a *e*/*Ø* pred mäkkými spoluhláskami (*myseľ*, *mysli*); v západnej a východnej slovenčine striedanie *e*/*Ø* a *'e*/*Ø*; nové slabiky vznikali aj na začiatku slov odstraňovaním zoskupenia sonóra + konsonant (Krajčovič, 1988, s. 76). Podobne Eugen Pauliny (1963, s. 132) uvádza, že pri odstraňovaní skupiny „konsonant + sonóra" na konci slov ide vlastne o tzv. vkladné samohlásky, pričom „výber vkladnej samohlásky na konci slova sa v strednej slovenčine spravuje podľa toho, či bola sonóra pôvodne mäkká alebo tvrdá. Keď bola sonóra pôvodne mäkká, vkladá sa vokál *e*, napr. *kašľь* > *kašeľ*, *mysľь* > *myseľ*, *ogňь* > *oheň*, *pěsňь* > *pieseň*, *kazňь* > *kázeň*, keď bola pôvodne tvrdá, vkladá sa vkladné *o*: *větrъ* > *vietor*, *kъmotrъ* > *kmotor*, *blaznъ* > *blázon*, *Qgrъ* > *Uhor* (tamže, s. 132). V slovenčine sa teda vývin vyznačoval „výraznou tendenciou, ktorá okrem spojenia konsonant + sonóra vylučovala na začiatku prvých slabík v slove následnosť sonóra + šumová spoluhláska + sonanta, resp. zrkadlovú následnosť týchto hlások na konci slova, t. j. sonanta + šumová spoluhláska + sonóra" (Žigo, 2012, s. 24). Vo výsledku táto tendencia viedla k paralelnému prehodnocovaniu prízvuku, kvantity a k odstraňovaniu napätia konsonant + sonóra vsúvaním vokálu (porov. tamže, s. 24).

Popritom sa poukazuje na paralely medzi stavom v časti slovenských nárečí a stavom v obecnej a spisovnej češtine vo vzťahu k východoslovenským slovesným tvarom 3. os. sg. *ňis*, *pad* a tiež záhorským podobám *vítr*, *bratr* (Nábělková, 2008,

[23] Zdá sa, že faktor formálnej zhody medzi základom *l*-ových pričastí a prézentných tvarov bol relevantný už v starších obdobiach vývinu jazyka. Aj v stredoslovenských nárečiach, v ktorých sa vyskytujú jednotky typu *šilo*, *ralo*, sa tak zakonzervovali *l*-ové príčastia typu *padla*, *plietla*; *padlъ*, *pletlъ* > *padol*, *plietol*. Analógia s prézentnými tvarmi zrejme pôsobí aj pri tvaroch typu *cѣ̀дла*, *на́дла* v torlackých nárečiach srbčiny (porov. Белић, 1913, s. 139). Porov. aj názory na zachovávanie skupín *dl*, *tl* s neskoršou zmenou na *gl*, *kl* v pskovskom a staronovgorodskom nárečí ruštiny prevažne v slovesných tvaroch na *-li*; Черных, 1954, s. 91.

s. 109; porov. Krajčovič, 2003, s. 110; Krajčovič, 1988, s. 288, 294, 298; tvary *ňes*/*ňis* tiež poznáme z východnej časti podtatranských nárečí; pozri napr. Krajčovič, 1988, s. 287). Eugen Pauliny charakterizuje tieto javy v rámci opisu vývinu pobočných slabík, ktorý radí k zmenám súvisiacim so zánikom a vokalizáciu jerov (Pauliny, 1963, s. 129). Uvádza (tamže, s. 130 – 131), že v slovenčine v týchto postaveniach namiesto pobočnej slabiky vznikla plná slabika tak, „že nositeľom slabičnosti sa stal vokál, ktorý sa za sonóru vsúval (napr. *lъgota* > *lgota* > *legota* > *lehota*), alebo pred sonóru predsúval (*mьšä* > *mšä* > *omša*), alebo sa stala stavba slova taká, že *r*, *l* mohlo byť slabičné (*rъʒä* > *hrʒa*), alebo sa utvorilo ešte nejaké iné riešenie (*mьgla* > *mgla* > . . . *hmla*). Zánik spoluhlásky oddeľujúcej sonóru od zvyšku slabiky ako riešenie explicitne nevymedzuje, ako príklad však uvádza „*mъdloba* > *omdloba*, *dlaba*, *mlosť* (náreč.)“ (tamže, s. 131), pričom v poslednom prípade ide o zánik spoluhlásky *d*.

Rovnako vývin skupín s neslabičnými sonantami v češtine sa tradične interpretuje ako vývin pobočných slabík (pozri Trávníček, 1935, s. 266 an.; Bělič, 1972, s. 72 – 78; Kosek, 2014, s. 65 – 66). Opisuje sa spôsobom, že v počiatočnej pozícii sa neslabičná sonóra zachovávala (*jmění*, *jsem*, *lháti*, *rty*...), inde zanikala (*jablko* > *japko*, *jsem* > *sem*, *nesl* > *nes*...), vedľa nej sa ustálil vokál (*básn* > *báseň*, *sestr* > *sester*, *sedm* > *sedum*, narečové *nesl* > *neséł*...), inde zanikla spoluhláska oddeľujúca sonóru od zvyšku slabiky (*sedlka* > *selka*, *tkadlcě* > *tkalce*...) alebo sa zo sonóry stala slabičná spoluhláska (*bratr* > *bratr̥*, *krve* > *kr̥ve*, *nesl* > *nesl̥*, *sedm* > *sedm̥*...) (bližšie pozri Kosek, 2014, s. 65 – 66). V súvislosti so zanikaním spoluhlásky *d* alebo *t* oddeľujúcej sonóru *l* od zvyšku slabiky predložil už skôr František Trávníček argumenty, že v češtine po zániku slabých jerov (a pred vznikom slabičného *l̥*) dochádzalo k pozičnému odstraňovaniu skupín *dl*, *tl* (na konci slabík: *selský* miesto *sedlský*; *Selce* miesto *Sedlce*; oproti zachovávaniu medzi dvomi samohláskami, resp. po samohláske, ale nie pred spoluhláskou) s prípadnou unifikáciou slovného základu podľa G sg. (*Selec* miesto pohodlného *Sedlec* podľa genitívu *Selce* miesto nepohodlného *Sedlce*; Trávníček na dôvažok pri toponymách typu *Selce* predpokladá miesto pl. tantum pôvodný sg. neutier; pozri Trávníček, 1926, s. 133 an.).

Je možné, že zánik spoluhlásky oddeľujúcej sonóru od zvyšku slabiky bol ako jeden zo spôsobov prehodnocovania slabičnej štruktúry po zániku slabých jerov prítomný aj v západnej slovenčine. Potenciálne o tom môže svedčiť časť zápisov a podôb západoslovenských proprií (najmä toponým) s *l* < *dl*, ktoré uvádza Ján Stanislav (1967, s. 360 – 362), Ján Doruľa (1972, s. 303), Vlado Uhlár (1986), Martin Pukanec (2013, s. 85 – 86) a i. a ktoré zväčša možno vysvetliť na báze odstraňovania spoluhlásky oddeľujúcej sonóru od zvyšku slabiky (*Jelka* miesto *Jedľka*/*Jedlka*, *Selka* miesto *Sedlka*, *Selčany* miesto *Sedlčany*, *Na selci* miesto *Na sedlci*; *Solčianky* zo *Selčianky* miesto *Sedlčianky*; *Selce* miesto *Sedlce*; priezvisko *Selský* miesto *Sedlský* a pod.). Ešte väčší počet prípadov vysvetlíme, ak k výkladu priberieme vyrovnávanie základu slova podľa G sg. (*Jedlec*, G sg. bez vkladného vokálu

Jedlca > *Jelca*, odtiaľ *Jelec*; *Selec*, G sg. bez vkladného vokálu *Sedlca* > *Selca*, odtiaľ *Selec*). Vyrovnávanie tvarotvorného základu substantív podľa G sg. poznáme aj z časti slovenských, najmä západoslovenských, nárečí, v ktorých v tomto smere vývin korešponduje s češtinou (takto Stanislav, 1967, s. 391, ktorý dodáva, že aj v strednej slovenčine zrejme pred ustálením dnešného stavu existovalo kolísanie); *domček*; G sg. pôvodne *domečka*; odtiaľ *domeček* (porov. s usúvzťažnením obdobného vyrovnávania v češtine so vznikom českých toponým typu *Selec*; Trávníček, 1926, s. 115). Výsledky tohto procesu poznáme aj zo slovenských vlastných mien typu *Ďureček* (pozri Jánošík, 1948/49, s. 213 – 215) a tiež z folklórneho slovesného materiálu na širšom slovenskom území (pozri napr. Marsinová, 1970, s. 357). Korešpondenciu so stavom v češtine podčiarkuje aj fakt, že toponymá typu *Selce* ani v slovenčine pôvodne nepredstavovali pluráliá tantum, ale neutrá so singulárovou paradigmou (porov. Uhlár, 1986, s. 309 a Trávníček, 1926, s. 116). Na rozšírenie novej zmeny *l* < *dl* na západe Slovenska mohlo do istej miery vplývať aj uplatňovanie stredoslovenského slova *selo* „poľnohospodárska usadlosť pozostávajúca z pôdy o rozličnej výmere podľa bonity (z domu, dvora) al. jej časť (najmenej 1/8), ktorú dával zemepán svojim poddaným do trvalého al. dočasného užívania, sedliactvo“ (Historický slovník slovenského jazyka, 2000, s. 234; pozri aj Doruľa, 1972; Doruľa, 1973; Uhlár, 1986; porov. Stanislav, 1967, s. 357), pričom relevantné mohlo byť aj jeho špecifické významové uplatnenie. Základ nášho vysvetlenia však spočíva v odstraňovaní napätia konsonant + sonóra po zániku slabých jerov a vyrovnávaní základu slov podľa G sg., ktorým síce nemožno vysvetliť všetky výskyty toponým s *l* na mieste staršieho *dl* (porov. napr. *Močidľany* či *Křídlovice* so stredovekými zápismi s *l* na mieste predpokladaného *dl*), široká možnosť uplatnenia tohto interpretačného kľúča a paralelný stav v češtine však poukazuje na nanajvýš vysokú pravdepodobnosť neskoršieho zjednodušovania týchto skupín v rámci odlišného procesu ako praslovanská zmena *dl*, *tl* > *l*.

Delimitácia archaickej zmeny *dl*, *tl* > *l* a zmien spojených s prehodnocovaním slabičnej štruktúry po zániku slabých jerov predstavuje komplikovaný problém. Prikláňame sa pritom k názoru, že v období bezprostredne po zániku a vokalizácii jerov a pred ustálením výsledkov prehodnocovania slabičných štruktúr s neslabičnými sonantami prostredníctvom vkladných vokálov, resp. diftongov, minimálne v západnej slovenčine existovala tendencia k odstraňovaniu spoluhlások oddeľujúcich sonóru od zvyšku slabiky ako jeden z viacerých spôsobov eliminácie stavu, keď množstvo slov a ich tvarov nadobudlo novú podobu po zániku slabých jerov. Predpokladáme, že rozsah samotnej psl. zmeny *dl*, *tl* > *l* v slovách typu *šilo*, *ralo* v západnom a východnom smere nepresahoval hranice časti dnešných stredoslovenských nárečí.

Rozšírenie reziduálneho psl. dl, tl smerom na juh

Pozoruhodné sú údaje o zachovávaní psl. skupín *dl*, *tl* v maďarských slovách slovanského pôvodu (pozri nižšie) a tiež v slovinčine a jej nárečiach (Šekli, 2013,

s. 4, 10), resp. v doložených toponymách na širšom území; pozri Stanislav, 1967, s. 367). Situáciu na území obývanom alpskými Slovanmi mohlo v súvislosti s vládou Samovho spojenca Valuka (o ňom pozri napr. Gregorius Turonensis, 1699, col. 645) charakterizovať posilňovanie *dl*, *tl* v opozícii k nezápadoslovanskému *l* < *dl*, ktorého ranú prítomnosť tam možno predpokladať už v súvislosti s migračnými procesmi okolo r. 550 (porov. Šekli, 2013, s. 7; Luthar, 2008, s. 83). Stabilizácia tejto izoglosy mohla hypoteticky prebiehať na základe opozície „svoji" – „cudzí" a faktora prestíže, ktorý azda pôsobil počas konfliktu s Avarmi.

Čo sa týka územia dnešného Maďarska, usúvzťažnenie archeologických a lingvistických poznatkov môže napovedať, že ide o zmenu, ktorej výsledky ešte neboli ustálené vo včasnoavarskom období.[24] Panónia v tomto období bola bez sklavínskeho osídlenia (Udolph, 1987; Седов, 1994, s. 287 – 289) a malý počet stôp zanechali vtedajší Sklavíni na celom súčasnom maďarskom území (Ivanič, 2011, s. 30, 33). Významné náleziská pražskej kultúry pritom zobrazuje nasledujúca mapa (Fusek, 2008, s. 648).

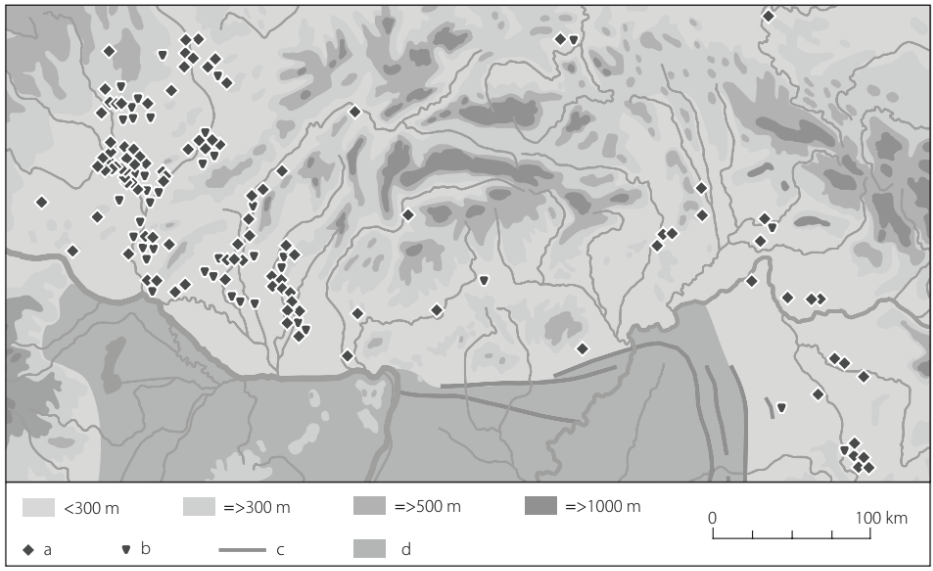

4 Fundstellen der Prager Kultur am nördlichen Rand des Karpatenbeckens. a Siedlung; b Grab, Gräberfeld; c sogenannte Sarmatenwälle; d Awarisches Khaganat in der Frühawarenzeit (nach Fusek/Zábojník 2003, überarbeitet und ergänzt).

Toponymá v Maďarsku pritom svedčia o tom, že aj v Panónii za *dl* bolo *l* (Stanislav, 1967, s. 217 – 218) i *dl* > *ll* (Stanislav, 1958, 132). Podobne maďarské apela-

[24] Popritom však existuje možnosť relatívneho ustálenia zmeny už v závere včasnoavarského obdobia s neskorším vplyvom migračných procesov; pozri nižšie.

tíva slovanského pôvodu, ktoré Jevgenij Chelimskij interpretuje ako substrátovú lexiku, svedčia o prítomnosti *dl* > *ll* i *l* (Челимский, 1988, s. 358 – 359; pozri aj Zoltán, 2013, s. 212[25]). V tejto súvislosti sa ukazuje ako žiaduce vysporiadať sa s Chelimského teóriou, podľa ktorej v predpokladanom panónsko-slovanskom koiné predstavovalo *l* < *dl* pozičný variant *ll* < *dl* po spoluhláske, pričom sa uvádzajú maďarské slová a ich predpokladané panónsko-slovanské ekvivalenty: *villa* ‚vidlička' < **vidla*; *šilla* ‚šidlo' < šidlo; *gerlice* ‚hrdlička' < **gъrdlica*; *zabla* ‚uzda' < **zobadlo*; *korcsolya* ‚korčuľa' < *kъrčVdlo*;[26] *nyoszolya* ‚lôžko' < **nosidlo* (Челимский, 1988, s. 358 – 359). I keď príklady na konzervovanie výsledkov zmeny *tl* > *ll* v maďarčine Chelimskij nenašiel žiadne (Челимский, 1988, s. 359), argumentuje, že v panónskej slovančine zmena *dl*, *tl* > *ll* (s pozičným variantom *l*) bola ustálená ešte v predmaďarskom období, pričom ako argument uvádza príklad maďarského slova *vitla* ‚motovidlo' zo slovanského **vitьlo*, ktorý podľa neho poukazuje na to, že k danej zmene došlo ešte pred zánikom jerov (Челимский, 1988, s. 358 – 359). Z toho by na základe úvah niektorých výskumníkov (Челимский, tamže; pozri aj Zoltán, 2013, s. 212) bolo možné vyvodiť predpoklad, že v panónskej praslovančine (s predpokladom začiatku utvárania koiné v období Avarského kaganátu; Челимский, 1988, s. 362) sa na rozdiel od ostatných geminát neodstraňovalo geminované *ll* < *dl*, *tl* vznikajúce v určitých pozíciách. Stopy po tomto stave by sa potom zachovali len v nepríbuznej maďarčine, nie však v susedných slovanských jazykoch. Vo vzťahu k slovenčine však Eugen Pauliny argumentuje, že v tých nárečiach, v ktorých je v danej pozícii zdvojené *ll*, je tiež prítomné geminované *nn* < *dn* a *ňň* < *dň*, pričom táto zmena je nová a dodnes sa pociťuje ako živá (Pauliny, 1963, s. 31). Rudolf Krajčovič (1988, s. 74), ktorý vyvracia súvis tohto zdvojovania s vplyvom maďarčiny a dáva ho do spojitosti so zachovanými zdvojenými konsonantmi zo staršieho obdobia a zo sykavkovej asimilácie, uvádza, že vznik tejto zmeny najpravdepodobnejšie motivoval proces sykavkovej asimilácie typu *tc* > *cc*, *tč* > *čč*, ako aj fakt, že zdvojené konsonanty tu charakterizovali hranicu morfém aj v iných prípadoch. Na súvislosť s novšími ďalšími prípadmi zdvojovania v dôsledku asimilačných procesov novšie poukazuje Ivor Ripka (1999, s. 297). Štúdia Dževada Jahića (1984) ukazuje, že novšie geminácie *dl* > *ll*, *dn* > *nn* a *dň* > *ňň* v slovanských jazykoch treba interpretovať

[25] András Zoltán (2013, s. 212) – z hľadiska nami sledovanej chronológie jazykových zmien v istom zmysle ahistoricky – interpretuje *l* < *dl, tl* v intenciách jeho príslušnosti k bulharskému nárečovému typu. Zmena *dl*, *tl* > *l* však zrejme prebehla skôr, ako sa sformoval slovansko-bulharský nárečový typ. Výsledok tejto zmeny poznáme aj z ďalších južnoslovanských jazykov, okrajovejšie aj zo západoslovanských jazykov vrátane slovenčiny. Autor sa voči tvrdeniu o ahistoricite ohradil v práci Zoltán, 2018, s. 173 – 174. Pritom však platí, že po kauzálnej stránke nemožno *l* < *dl*, *tl* v slovanských výpožičkách v maďarčine redukovať na vplyv bulharského nárečového typu. Naopak, zmena *dl*, *tl* > *l* bola spätá už s avarským obdobím a s avarsko-slovanským vplyvom, ktorý sa prejavil aj na územiach, na ktorých nepredpokladáme rozšírenie bulharských nárečových znakov (vrátane územia neskorších stredoslovenských nárečí).

[26] Porov. odlišný výklad, napr. Králik, 2015, s. 289.

v širších vnútrojazykových, slovanských aj mimoslovanských jazykových súvislostiach.[27] Vo vzťahu k adaptácii slovanských výpožičiek v starej maďarčine treba dať spomínaný proces do súvisu s odstraňovaním spomínaných spoluhláskových skupín v preberajúcom jazyku (porov. Krajčovič, 1988, s. 74). Príklad adaptácie slovanského *vitьlo* nepoukazuje na to, že by v ňom bolo malo vzniknúť zdvojené *ll*, keby sa v stredovej pozícii nevyskytoval jer; svedčí len o tom, že k realizácii zmeny *tl*, *dl* > *l* došlo pred zánikom slabých jerov, čo možno aj vo vzťahu k danému príkladu podložiť paralelami z južnoslovanských jazykov.[28] Lexikálna báza, z ktorej Chelimskij odvodzuje závery o pozičnej variantnosti, je príliš malá na vyvodenie spoľahlivých záverov, ktoré by sa na dôvažok mali zhodovať s poznatkami o fonologických procesoch v praslovančine (odstraňovanie vznikajúcich geminát) a v neskorších slovanských a neslovanských jazykoch (vývin spoluhláskových skupín *dl*, *dn* a *dň*).

Uzatvorme, že *ll* v maďarských slovách slovanského pôvodu pochádza z psl. *dl*, ktoré sa zmenilo na geminovaný konsonant až oveľa neskôr, ako prebehla nezápadoslovanská zmena *dl*, *tl* > *l*. Rozsah rozšírenia reziduálneho *dl*, *tl* (> *ll*) môže napovedať, že v období uskutočnenia tejto zmeny prebiehala expanzia západoslovanského javu na juh, a to bez toho, aby súčasne prebiehala porovnateľná expanzia nezápadoslovanského stavu smerom na sever (porov. však nižšie časť o skoršom rozšírení izoglosy *dl*, *tl* > *l* na sever). Táto expanzia na panónske územie mohla korelovať s krízou v kaganáte a jej prekonávaním prostredníctvom začínajúceho procesu prechodu na kultúrno-ekonomický model života charakteristický pre západných Slovanov. Popritom však existuje možnosť, že v období krízy v Avarskom kaganáte zmena už bola (relatívne) ustálená a že expanzia reziduálneho *dl*, *tl* južným smerom je výsledkom neskorších migračných procesov, najmä osídľovania častí Panónie po vyhnaní Avarov na začiatku 9. stor. (porov. Ratkoš, 1964, s. 83, 87).

Skoršie rozšírenie dl, *tl* > *l na sever*

V západnej časti dolnolužickosrbských nárečí poznáme zmenu *dl* > *l* (*buliś* ‚bývať‘ miesto *bydliś*; *jezdźiło* ‚prístav v Spreewalde‘ miesto *jezdźidło*; *kałub* ‚kadlub, žľab‘ miesto *kadłub*; *kśiło* ‚rypák‘ miesto *kśidło*, *rało* ‚radlo‘ miesto *radło*, pomenovanie sídla *selišćo* miesto *sedlišćo*, *wiły* ‚vidly‘ miesto *widły*, *žreło* ‚prameň, žriedlo‘ miesto *žredło*; bližšie pozri Шустер-Шевц, 1983, s. 34;

[27] Jahić (1984, s. 83) na základe dialektologických výskumov vo vzťahu ku geminácii sonánt konštatuje jej malý kompaktný výskyt v srbochorvátskych, ruských a slovenských, veľký difúzny výskyt v bulharských a ukrajinských a veľký kompaktný výskyt v bieloruských nárečiach.

[28] Zo slovinčiny (*vitel* ‚navijak‘), chorvátčiny (*vitlo* ‚navijak‘; *vitao*, nárečovo aj *vitl*, *vito* ‚zadné vratidlo krosien‘); srbčiny (*vitao* ‚kladka‘; nárečovo *vital* ‚vratidlo krosien‘), bulharčiny (*витло* ‚vrtuľa‘, ‚lodná skrutka‘); popritom sa uvádza aj staroslovienský ekvivalent bez stredového jeru (*vitlъ* ‚stroj‘; pôvodne zrejme ‚cievka‘, ‚motovidlo‘). Bližšie pozri Miklosich, 1865, s. 65; Villnow Komárková, 2010, s. 80 a tam uvedené zdroje). Jana Villnow Komárková (2010, s. 78) pritom uvádza, že v rámci tkáčskej terminológie v srbčine a chorvátčine ide o novšie výrazy.

Шустер-Шевц, 1976, s. 75; porov. aj Шустер-Шевц, 2002). Je vysoko pravdepodobné, že zmena *dl*, *tl* > *l* charakterizovala jazyk predkov Lužických Srbov už v čase ich príchodu do Lužice. I keď viacerí autori hodnotia tento jav ako novší (Stanislav, 1967, s. 366; porov. aj Pukanec, 2013, s. 86), podľa iných názorov ide o psl. fonetický archaizmus (Шустер-Шевц, 1983, s. 34, porov. aj Шустер-Шевц, 2002). Na základe viacerých indícií (*dl* > *l*; ďalej napr. *-om* < *отъ* miesto *-ъть* v I sg. maskulín *z wjelkom*, *ze synom* a koncovka *-mo* v 1. osobe plurálu verb) sa usudzuje, že protolužickosrbčina bola pôvodne bližšia nezápadoslovanským dialektom (Шустер-Шевц, 1983, s. 36; pozri aj Шустер-Шевц, 1976). Existujú archeologicky fundované názory, že Srbi podobne ako Anti pôvodne obývali oblasť Čiernomoria a svoj názov získali v podmienkach slovansko-iránskej symbiózy. Impulzom pre ich migráciu sa stal vpád Avarov, ktorého výsledkom časť Srbov odišla na Balkán a iná časť na stredný Dunaj, ktorý však opustila krátko pred osídlením oblasti Lužice (pozri Седов, 1995, s. 332). Preto je pravdepodobné, že protolužickosrbské obyvateľstvo si so sebou prinieslo archaické nezápadoslovanské javy, pričom ďalší jazykový vývoj v tejto oblasti už mal prevažne západoslovanský priebeh. Medzi spomínané javy zrejme patrila aj zmena *dl*, *tl* > *l*. Treba však odmietnuť názor, že zmena *dl* > *gl*, *tl* > *kl* v počiatočných pozíciách v centrálnych a východných dolnolužickosrbských nárečiach má archaický nezápadoslovanský charakter, a to rovnako ako zmena *dl*, *tl* > *l* (Шустер-Шевц, 1976, s. 75; pozri aj Шустер-Шевц, 1983, s. 34). Príklady *glujki* ‚dlhý', *gla* ‚pre'; *zamglec* ‚zoslabnúť', *klusty* ‚tučný', *klocys* ‚tlačiť' svedčia o tom, že k tejto zmene došlo až po metatéze likvíd (**tolčiti*), resp. prehodnotení skupín **TъrT*, **TъlT*, **TьrT*, *TьlT* (**dъlgъ*, **mъdьlěti*, **tъlstъ*) či všeobecne po zániku slabých jerov (**dъl'a*).[29] V hypotetickej rovine možno vysloviť predpoklad, že v období Dervanovho Srbska (Dervan bol Samovým vazalom asi od r. 631; pozri Gregorius Turonensis, 1699, col. 642) dochádzalo na základe faktora prestíže skôr k čiastočnému vytláčaniu pôvodného *l* < *dl*, *tl* západoslovanským *dl*, *tl*.

Napokon, rozšírenie psl. zmeny *dl*, *tl* > *l* do dnešnej stredoslovenskej oblasti zrejme prebehlo na základe podobných mechanizmov ako rozšírenie výsledkov II. a III. palatalizácie v predchádzajúcom období (pozri vyššie).

[29] Podobne zmena *dl* > *gl*, *tl* > *kl* na začiatku slov, známa z niektorých regiónov stredoslovenskej oblasti (liptovské *glhí*, *kĺcť*), odráža tendenciu odstrániť *dl*, *tl* v prostredí, v ktorom bolo *l* za staré nealternačné *dl*, *tl* (*zubalo*, *šilo*) (pozri Krajčovič, 1988, s. 76). Neskoršiu zmenu *dl*, *tl* > *gl*, *kl* poznáme aj z kajkavských nárečí (Celinić, 2011, s. 53 – 54). Podobnú zmenu poznáme zo pskovskej a staronovgorodskej nárečovej zóny a sčasti zo severopoľských a kašubských nárečí (Молдован – Скорвид – Кибрик a kol., 2005, s. 20; Молдован – Скорвид – Кибрик a kol., 2017, s. 20). V súvislosti so pskovskými a staronovgorodskými nárečiami sa uvádza súvis s vývinom v neďalekých lotyšských a litovských nárečiach; porov. litovské *eglė* ‚jedľa' a *gerklė* ‚hrdlo'; pozri Черных, 1954, s. 91). Ide tu predovšetkým o slovesné tvary na *-li*, slovo *жерегло* (Черных, 1954, s. 91) a onomastický materiál (pozri napr. Васильев, 2012, 394 – 397).

Zhodnotenie a odhad absolútnej chronológie šírenia výsledkov zmeny dl, tl > l.

Ak odhliadneme od neskorších procesov súvisiacich s vývinom slabičných štruktúr po zániku slabých jerov, zmenu *dl*, *tl* > *l* treba ohraničiť pomerne širokým obdobím, ktoré, ako sa zdá, možno rozdeliť na viaceré fázy. Začala sa zrejme približne okolo polovice 6. stor. (o čom svedčí aj jej realizácia v dolnolužickosrbských nárečiach). V ranoavarskom období mohlo dôjsť k rozšíreniu zmeny *l* < *dl*, *tl* na stredoslovenskom území. Už v tomto období prebiehali kontakty medzi západnými Slovanmi a obyvateľstvom Avarského kaganátu v panónskej oblasti, ktorej územie ležalo pri dôležitých obchodných tepnách, z ktorých dunajská zohrávala dôležitú úlohu v obchode s Franskou ríšou; využíval sa pritom tok Dunaja i staré rímske suchozemské trasy popri ňom (Čilinská, 1996, s. 166). K rozšíreniu reziduálneho *dl*, *tl* do Panónie však došlo pravdepodobne až v neskoršom období. Zmena zrejme prebiehala v období Samovho povstania; výsledkom tohto vývinu je vymedzenie izoglosy *dl*, *tl* na hraniciach súčasnej západoslovenskej oblasti, jej stabilizácia na časti slovinského a rozšírenie tohto javu na časti lužickosrbského jazykového územia. Ak reziduálne *dl*, *tl* na území Panónie nie je výsledkom neskorších migračných procesov (porov. vyššie), tak zrejme platí predpoklad, že počas prekonávania krízy v Avarskom kaganáte, ktoré predstavuje začiatok intenzívneho kultúrneho prispôsobovania obyvateľstva kaganátu západným Slovanom, došlo k rozšíreniu *dl*, *tl* zo severu na dnešné maďarské územie. Zmenu časovo vymedzujeme približne rokmi 550 – 680, čo zodpovedá aj širšiemu Lamprechtovmu odhadu (Lamprecht, 1973, s. 122), pri predpoklade neskoršieho migračného rozšírenia *dl*, *tl* do Panónie približne rokmi 550 – 650.

OBDOBIE NESKOROAVARSKÉHO KAGANÁTU. METATÉZA LIKVÍD, ZMENY „PRED JOTÁCIOU“

V neskoroavarskom období pokračoval proces kultúrneho a hospodárskeho poslovančovania Avarov, ktorý prebiehal od polovice 7. stor. (Botík, 2007, s. 21 – 22; Ratkoš, 1988, s. 24; pozri aj Ruttkay, 2006, s. 182). Zároveň s týmto procesom sa praslovančina stáva všeobecným dorozumievacím jazykom v kaganáte. Existujú pritom aj historické doklady o existencii mocensky relevantných osobností, ktoré boli súčasne slovanskej a avarskej príslušnosti (pozri Ratkoš, 1988, s. 25; Steinhübel, 2004, s. 54). Riadiace centrum kaganátu sa v tomto období presúva do medziriečia Dunaja a Tisy,[30] ktoré predstavuje oblasť bezprostredne priľahlú k dnešnému stredo-

[30] Nesvedčia o tom len franské pramene z obdobia likvidácie kaganátu a poavarského obdobia, podľa ktorých sa tzv. hringy predstavujúce sídlo kagana nachádzali v medziriečí Dunaja a Tisy (k tomu napr. Pertz, 1826, s. 37; Pertz, 1829, s. 748; Palacký, 1835, s. 321; Riché, 1993, s. 108), ale aj novšie výskumy a syntézy, ktoré centrum kaganátu v tomto období umiestňujú do medziriečia, resp. do jeho strednej tretiny (Kiss, 1996, s. 90; Szentpéteri, 1996, s. 154 – 159; Szentpéteri, 2013, s. 169 an.; Pohl, 1988, s. 306 – 308; Wolfram, 1987, s. 258 – 259; Kiss, 1988, s. 85; Cociș – Gáll – Urák – Ursuțiu, 2016, s. 66; Older, 2012, s. 49).

slovenskému územiu. Je pravdepodobné, že hlavné mocenské centrum sa (vzhľadom na svoje dominantné postavenie v etnicky heterogénnom avarskom priestore) v jazykovej oblasti prispôsobovalo severnej periférii v menšej miere než oblasti, v ktorých pod slovanským vplyvom dochádzalo k zmene spôsobu života Avarov, resp. k bezprostrednému kultúrnemu prekrývaniu a tzv. slovansko-avarskej symbióze. Preto možno skôr predpokladať vyššiu mieru jazykového vplyvu severnej periférie v tých častiach kaganátu, ktoré priliehali k severným oblastiam s vyššou koncentráciou západoslovanských javov. Zároveň sa prehĺbil proces vzájomného jazykového ovplyvňovania západných Slovanov a nezápadoslovanského (stredodunajského) obyvateľstva Avarského kaganátu (pri ktorom predpokladáme vyššiu mieru kultúrnej afinity so slovanskou periférioru ríše) i miera hospodársko-kultúrneho a jazykového vplyvu Slovanov v rámci kaganátu. Proces ovplyvňovania v tejto fáze vývinu bol obojsmerný; súčasne so „slavizáciou" Avarov (resp. aj prispôsobovaním kultúrne avarizovaných nezápadných Slovanov západným Slovanom) prebiehal proces kultúrnej „avarizácie" Slovanov (v tomto duchu Ratkoš, 1988, s. 24 – 25).

Toto obdobie zároveň charakterizuje územný rozmach Avarského kaganátu a expanzia jeho kultúrneho vplyvu do nových oblastí. Okolo polovice 7. stor. začínajú Avari prenikať na juhozápadné Slovensko, postupne sa zväčšuje hustota slovansko-avarského osídlenia aj v oblastiach dnešného severozápadného Maďarska, Dolného Rakúska a Burgenlandu; na južnej Morave a zrejme aj na väčšine územia dnešného Záhoria pretrváva dominantne slovanské osídlenie (Tóth, 2011). Podobná prevaha slovanského obyvateľstva kontinuálne pretrváva aj v tých oblastiach územia dnešného Slovenska, ktoré boli za severnou hranicou kaganátu (pozri Zábojník, 2002; súčasťou kaganátu bolo približne až 15 % územia Slovenska, porov. Zábojník, 1999, s. 190). Pritom sa zväčšuje kultúrny vplyv Avarov na obyvateľstvo slovanských území: na dnešnom juhozápadnom Slovensku a v južnom Pomoraví sa v slovanských hroboch od 7. stor. nachádzajú avarské predmety (Lutovský – Profantová, 1995, s. 41). Moravskí Slovania pritom používali avarské predmety ako módne a moderné, napodobňujúc elitu v kaganáte (Poláček, 2008, s. 588). Vplyv avarskej materiálnej kultúry sa v poslednom polstoročí existencie kaganátu šíri aj do oblastí dnešných Čiech, Poľska (pozri Curta, 2004, s. 145; tam aj ďalšie pramene) a tiež Nemecka (Čilinská, 1992, s. 19). Na Morave a ďalších územiach sa objavujú nálezy keramiky spriaznenej s podunajským typom spájaným so Slovanmi (Čilinská, 1992, s. 18 – 19), ktorých kultúra súvisí s predchádzajúcimi antskými kmeňmi. Pozoruhodné je, že isté prvky tohto typu prevzali a ďalej rozvíjali veľkomoravskí hrnčiari (Čilinská, 1992, s. 18). Podobne sa po zániku Avarského kaganátu v predveľkomoravskom i veľkomoravskom období rozvíja zdobenie náušníc pripomínajúce náušnice z avarského kultúrneho okruhu (Chorvátová, 2017, s. 116 – 120). Existujú pritom aj skutočnosti, ktoré môžu hypoteticky naznačovať reziduálnu popularitu nomádskych zvykov v prostredí slovanských kniežat v 9. stor. (porov. Lutovský – Profantová, 1995, s. 86; Pukanec, 2013, s. 27; Měřínský, 2004, s. 15).

Javy materiálnej kultúry spájané s avarskými elitami boli Slovanmi počas obdobia neskoroavarského kaganátu (a reziduálne aj v neskorších obdobiach) vnímané ako prestížne. To isté sa zrejme týka aj javov nemateriálnej kultúry. Vzhľadom na prestížne postavenie bojovníkov ich reč napodobňovali zvyšné časti populácie (takto napr. Pritsak, 1983, s. 362), čím mohlo dôjsť k rozšíreniu niektorých výslovnostných javov, ktoré sa po svojom ustálení zachovali aj napriek neskoršej strate avarskej prestíže a eskalácii nepriateľských postojov Slovanov voči Avarom na začiatku 9. stor. (o nej napr. Steinhübel, 2004, s. 56 an.).

Vhodným príkladom je výsledok metatézy **orT*, **olT* pod cirkumflexovou intonáciou. Metatéza likvíd bola živá azda v 7., nepochybne však v 8. stor. (pozri Stanislav, 1967 s. 133; Lamprecht, 1978, s. 145; Kapović, 2008, s. 260; Супрун, 1989, s. 154). Fakt, že Rudolf Krajčovič (1981, s. 16) ju zaraďuje k najstarším, pomigračným psl. javom, azda súvisí s vplyvom názorov ruského slavistu Samuila Bernštejna, ktorý metatézu likvíd, o. i. pre jej súvis so zákonom otvorených slabík, radí k javom z 3. – 5. stor. (Бернштейн, 2005, s. 220). Je však pomerne nepravdepodobné, že by bola takáto zmena kontinuálne živá v priebehu piatich storočí. Zdá sa, naopak, že ide o zmenu, ktorá je neskoršieho datovania (Pukanec, 2008, s. 55). Podľa Jána Stanislava (1967, s. 129) táto zmena svedčí o zblížení „západných Slovanov s južnými“, pričom však, ako Stanislav upozorňuje, predkovia Slovákov v Panónii i v povodí Dunaja boli v danom čase v područí Avarov. Jednotlivé slová s nezápadoslovanským priebehom metatézy **orT*, **olT* (pod cirkumflexom) > *raT*, *laT* sú nekompaktne, resp. vejárovito rozšírené v rôznych častiach Slovenska (pozri Novák, 1933). I keď ide o typický stredoslovenský jav, slová, ktoré sa sem zaraďujú, nemajú rovnaké rozšírenie. Územie, na ktoré je tento jav obmedzený, zaberá Oravu, Liptov, Turiec, východnú a hornú Nitru, Tekov, Zvolen, Hont, Novohrad a západnú časť Gemera (v týchto oblastiach sa čo do rozsahu lexikálnych jednotiek vyskytuje široko, nie však dôsledne; napr. *rovný*, *rozum*, *roľa*; porov. však toponymá *Raveň*, *Ravence*, *Ravný diel*; miestami apelatívum *razum*; pozri Uhlár, 1991; Stanislav, 1967, s. 325 an. 334). Niektoré z takýchto slov sa však v „stredoslovenskej podobe“ vyskytujú ešte ďaleko na západnom Slovensku, resp. (v prípade izolovaných lexém) prenikli aj do stredných i východných častí Gemera (Pauliny, 1963, s. 31 – 32). V západnom smere (vo viacerých hláskoslovných variáciách) poznáme takéto slová z hornotrenčianskych, hlohovských, trnavských a záhorských nárečí (Krajčovič, 1988, s. 206, 212, 219, 229; k stavu v časti hornotrenčianskych nárečí pozri Smatana, 1994, s. 107 an.).

O nezápadoslovanskom priebehu metatézy likvíd máme doklady aj zo západoslovenského či českého prostredia a zároveň poznáme doklady vlastných mien príslušníkov moravských elít na *raT* z 9. stor. (*Rastiz – Rastitius – Restitius.../Rasticь*, *Rasticlao*/*Rastislavъ*, *Rasmene/Razmenь?* – pozri Stanislav, 1967, s. 116, 326; Pukanec, 2013, s. 86), ktoré možno zasadiť do kontextu reziduálnej prestížnosti javov súvisiacich s avarskou kultúrou. Slová s nezápadoslovanským výsledkom spomínanej metatézy nachádzame aj v rámci apelatív i toponým v češtine (*ratolest* < *letorastl*,

racochác < *raz-socháč*, *Ráztoky*, *Raveň*, *Rasochy*, *Rastice*, *Ralsko*; pozri Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 38; ďalšie príklady uvádza Pukanec, 2012, s. 86). Zdá sa, že skoršie širšie rozšírenie izoglosy *raT*, *laT* < **orT*, **olT* (pod cirkumflexom) do istej miery potvrdzuje aj onomastický materiál zo Slovenska (chotárny názov *Rakicí* pri Boleráze, zápisy obce *Rozvadze* pod Trenčínom *Razowah* 1212 a *Razwag* 1245, rodinné meno *Razowoda* 1478 a pod.; Stanislav, 1967, s. 325 – 326; Pukanec, 2012, s. 86). Preto miesto predpokladu, že prípady **orT*, **olT* (pod cirkumflexom) > *raT*, *laT* na západnom Slovensku a vo východnejších častiach Gemera sú nepôvodné, prinesené iba neskoršie kolonistami stredoslovenského pôvodu, resp. že sa sem rozšírili zo stredoslovenského územia až neskoršie (Pauliny, 1963, s. 32; obdobne aj Krajčovič, 1957), navrhujeme vnímať ich ako výsledok vplyvu prestížnosti výslovnosti vlastnej osobám z avarských mocensko-správnych štruktúr a mocenského usporiadania daného priestoru azda už v čase realizácie danej psl. zmeny (značná časť najmä juhozápadného Slovenska dokonca predstavovala súčasť kaganátu, pričom predpokladané avarské mocenské centrá na Slovensku mohli ležať v oblasti Komárna a Devína; pozri Steinhübel, 2004, s. 42, 45). Táto výslovnosť zrejme bola v avarskom prostredí rozkolísaná na územnom a sociálnom základe (v medziriečí Dunaja a Tisy priľahlom k stredoslovenskej oblasti predpokladáme konzervatívnejší nezápadoslovanský vývin, t. j. menší vplyv nárečového stavu zo severnej periférie kaganátu). V tejto súvislosti sa ponúka vysvetlenie, že pôvodný územný rozsah nezápadoslovanského priebehu zmeny bol pôvodne širší (porov. Pukanec, 2012, s. 84 ; Stanislav, 1967, s. 325; oproti nemu Pauliny, 1963, s. 32). Vzhľadom na vejárovitosť, resp. nekompaktnosť rozšírenia jednotlivých lexikálnych jednotiek s *raT*, *laT* < **orT*, **olT* na dnešnom západnom Slovensku však predpokladáme, že i tu, rovnako ako na východnejšom gemerskom území, sa realizovala najskôr hláskoslovná zmena **orT*, **olT* > *roT*, *loT*. Prakticky súbežne však v lexikálnej rovine mohol začať prebiehať proces prijímania jednotlivých slov s *raT*, *laT* < **orT*, **olT*, pričom základom tohto procesu mohla byť prestížnosť nezápadoslovanskej výslovnosti časti elít Avarského kaganátu.

V rámci lingvistického materiálu maďarskej proveniencie, prostredníctvom ktorého Jevgenij Chelimskij rekonštruuje predpokladané panónsko-slovanské koiné, prevažujú príklady na **orT*, **olT* > *roT*, *loT* (Хелимский, 1988, s. 357; psl. *o* sa v starej maďarčine spravidla adaptovalo ako zatvorené *a*, psl. *a* ako otvorené *á*; pozri tamže, s. 357; porov. aj Zoltán, 2013, s. 212). K príkladom patrí maďarské *rab* ‚otrok, zajatec' < **robъ* < **orbъ* (porov. slovenskú lexému *rab*; bližšie Doruľa, 1971) a ďalej príklady, ktorých ekvivalenty s výsledným *roT, loT* poznáme aj zo strednej slovenčiny: maďarské *rabota* ‚práca, robota' < **robota* < **orbota* a *ladik* ‚loďka, pramica' < **lod-* (**lodyka*?) < **old-*. Z názvov drevín s pôvodným **orT*, **olT* pod cirkumflexom je pozoruhodný prípad maďarského nárečového *rakottya* < **rokytje* < **orkytьje*. S rastlinstvom súvisí aj uvádzaný príklad nárečového maďarského označenia sadenice *rásád* < **razsad* < **orzsadъ* (Хелимский, 1988, s. 357). Tieto príklady potenciálne poukazujú na reciprocitu vplyvu avarsko-slovanského

koiné a jazyka západných Slovanov, ktorý sa v južnom smere azda realizoval na základe atraktivity usadlého spôsobu života (porov. Boček, 2014, s. 62 a tam uvedené pramene) a v severnom smere na základe prestíže statusu bojovníka. Na základe týchto príkladov by bolo možné vysloviť predpoklad, že v avarsko-slovanskom koiné mala metatéza **orT*, **olT* nejednotný priebeh, ktorý súvisel so vznikom horizontálnej interakcie západných Slovanov a Avarov v spojitosti s postupujúcou slavizáciou avarskej zložky populácie. Je možné, že predpokladaná variantnosť výsledkov metatézy **orT*, **olT* pod cirkumflexom súvisela so sociálnou a územnou stratifikáciou obyvateľstva kaganátu (s výraznejším zastúpením nezápadoslovanského priebehu v medziriečí Dunaja a Tisy a v priľahlej stredoslovenskej oblasti) a s povahou stykov medzi avarskými a západoslovanskými časťami populácie. Popritom však treba opäť pripomenúť, že slovanskú lexiku v maďarčine treba z hľadiska formulovania predkladov o podobe avarsko-slovanského koiné vnímať s veľkou opatrnosťou, keďže minimálne časť týchto slov môže predstavovať adstrátovú lexiku a keďže aj v predmaďarskom období dochádzalo k migračnému prekrývaniu slovanského obyvateľstva rôznej proveniencie, napr. aj v častiach Panónie po vyhnaní Avarov na začiatku 9. stor.

Zo zostávajúcich javov sú významné tzv. zmeny „pred jotáciou“, osobitne nedostatok epentetického *ľ* a palatalizácia alveolár. Epentetické *ľ* vzniklo v inoslovanskom prostredí azda (zrejme s predstupňom so zdvojenými mäkkými labiálami; porov. Boček, 2012, s. 132) okolo r. 750 (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 55); v psl. jazyku v priestore strednej Európy sa však nevytvorilo; výsledkom je jeho absencia v slovenčine (Krajčovič, 1981, s. 19; Stanislav, 1967, s. 132). Existujúce príklady (Stanislav, 1967, s. 347, 348; Pauliny, 1963, s. 23 – 24) pozostatkov prítomnosti tejto hlásky v slovenčine (Pauliny, 1963, s. 23 – 24; Pukanec, 2010, s. 39) môžu svedčiť najmä o tom, že v západnej slovančine jestvoval istý „nábeh“ k jeho vytvoreniu, prípadne tiež o neskorších kolonizačných vplyvoch, resp. o zahmlievajúcich slovotvorných procesoch. Epentetické *ľ* pravdepodobne tiež absentovalo v panónskej slovančine, z ktorej sa ako príklad zmeny **bj* > *bľ* uvádza len rekonštruované východisko maďarského slova *gereblye* (Хелимский, 1988, s. 358); *ľ* sa tu však, rovnako ako v slovenskom ekvivalente *hrable*, mohlo objaviť ako slovotvorná morféma (Pauliny, 1963, s. 23; Machek, 1968, s. 182). V prospech tohto záveru svedčia aj miestopisné údaje v Panónii, ktoré epentetické *ľ* zväčša neobsahujú (Stanislav, 1958, s. 132; Stanislav, 1967, s. 349). Ani na celom bulharsko-macedónskom území nebolo dotvorené a na rozdiel od iných južnoslovanských území neskôr ustúpilo aj tam, kde vzniklo (Дуличенко, 2014, s. 284). Tendencia k jeho vytvoreniu zrejme nebola dostatočne silná, aby sa v našom priestore presadilo; stav v slovenčine nezodpovedá len západoslovanskému priebehu, ale aj predpokladanému stavu v avarsko-slovanskom koiné.

Palatalizácia alveolár na západoslovanskom území nasledovala tesne po II. palatalizácii (Lamprecht, 1973, s. 118) a realizovala sa zrejme v rokoch 675 – 750

(Lamprecht, 1973, s. 118). Existuje názor, že sa začala na západe slovanského územia a vo vlnách sa posúvala do východoslovanského a južnoslovanského prostredia (Zábranský, 2014, s. 11). Jej výsledkom v slovenčine sú striednice *dz*, *c* za psl. **dį̆*, **tį̆*, resp. **gť*, **kť* (Krajčovič, 1981, s. 20). Pravdepodobne vzniklo najprv geminované psl. **ťť*, **ďďʼ*, ktoré sa asibilovalo na $t^{ś}$, $d^{ź}$ a následne z neho vzniklo *c ʼ*, *dz ʼ* > *c*, *dz* (bližšie pozri Lamprecht, 1987, s. 51 an.; Boček, 2012, s. 132; Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 55; Stieber, 2005, s. 77). V češtine a v záhorských nárečiach sa $d^{ź}$ zmenilo na *z ʼ* a následne *z* [ide o jednu z najstarších česko-slovenských diferencií (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 57); zdá sa, že téza o pôvodnom širokom rozšírení reflexu *z* na slovenskom území (Stanislav, 1967, s. 353; Stanislav, 1978, s. 144) sa vo svetle diskusií k danej problematike (Uhlár, 1989, s. 262 – 263; Krajčovič, 2011, s. 288; Vavro, 1963, s. 68) neukazuje ako udržateľná]. V srbčine sa **ťť*, **ďďʼ* zmenili na *ć*, *đ* cez medzistupeň $*t^{ś}$, $*d^{ź}$, v bulharčine na *št*, *žd* < *šʼťʼ*, *žʼďʼ* < $*^{ś}$*ťʼ*, $*^{ź}$*ďʼ*, vo východoslovanských jazykoch na *čʼ*, *ž* cez medzistupeň $*t^{śʼ}$, $*d^{źʼ}$ a pod. (pozri Иванов, 1990, s. 117; porov. Хелимский, 1988, s. 360). Je možné, že pri vzniku týchto diferencií malo jazykové územie Avarského kaganátu centrálne postavenie a že dezintegrácia praslovančiny v tomto smere súvisela s jeho mocenskou dezintegráciou (porov. Curta, 2004, s. 146 – 148). Nemožno vylúčiť, že v avarsko-slovanskom koiné pôvodne existoval neveľký nárečový rozdiel $*t^{śʼ}$, $*d^{źʼ}$ oproti $*t^{ś}$, $*d^{ź}$ a pod., ktorý po zániku kaganátu prerástol do diferenčných znakov viacerých psl. nárečí v rámci zmeny, ktorá sa vlnovo šírila do ich priestoru. Vo vzťahu k stavu v maďarčine sa treba ohradiť voči interpretáciám, v ktorých rámci sa predovšetkým slová slovanského pôvodu s reflexom *ďʼ* (písané ako *gy*) automaticky spájajú so srbským, chorvátskym a pod. nárečovým typom (Moór, 1962, s. 273; Zoltán, 2013, s. 212; porov. Хелимский, ref. 53, s. 359). Na základe tohto stavu je totiž východisková podoba nerozlíšiteľná, keďže stará maďarčina aj *dz* adaptovala ako *ďʼ*.[31] Preto napr. (v protiklade s riešeniami spomínaných bádateľov) nemožno pri etymologickej interpretácii maďarských slov ako *megye* a *ragya* ignorovať slovenské lexémy *medza* a **rdza* > *hrdza* (Králik, 2015, s. 209; pozri aj Pauliny, 1963, s. 131; Žigo, 2012, s. 24). Na druhej strane je však korektné interpretovať reflexy *št*, *žd* v intenciách príslušnosti k bulharskému nárečovému typu (Zoltán, 2013, s. 212; príklady lexikálnych jednotiek s odlišnou interpetáciou pozri aj v Хелимский, s. 359 – 360), čo platí o to skôr, že ide o špecifický výsledok fonetickej zmeny v psl. bulharskom nárečovom type. Je však otázne, či tieto slová v maďarčine predstavujú substrátovú (takto Zoltán, 2013, s. 212), alebo adstrátovú (v tomto duchu Stanislav, 1967, s. 355) lexiku. Ak by však aj mali substrátový pôvod, s ktorým súvisí predpoklad, že na území na východ od Panónie (dnešné stredné a východné Maďarsko) sa v predmaďarskom období etabloval bulharský nárečový typ (takto Zoltán, 2013, s. 212), tak k rozšíreniu bulharských reflexov došlo (napriek živej interakcii obyvateľstva Bul-

[31] *Paludya* < *Paludza*, *Privigye* < *Prievidza*, *Nevégy* < *Nevedza* a pod.; pozri Stanislav, 1967, s. 351.

harska a kaganátu pred 9. stor.) zrejme až po tom, ako tesne pred zánikom kaganátu ovládlo jeho rozsiahle časti Bulharsko pod vedením chána Kruma.

ZÁVER

V článku sme navrhli základ teórie, ktorá má za cieľ vysvetliť kauzálnu podstatu vzťahu medzi západoslovanským a južnoslovanským psl. základom slovenčiny. Teória sa zakladá na predpoklade, že výsledok jazykovej zmeny sa ľahko šíri najmä v čase, keď je ešte „živá", pričom o jej priebehu popri vnútrojazykových a medzijazykových vzťahoch poľahky rozhoduje faktor aktuálneho mocenského usporiadania a s ním súvisiaci faktor prestíže, a to aj bez výraznejšieho prispenia migračných pohybov. V iných prípadoch[32] treba, naopak, uplatniť migračné vysvetlenie rozšírenia javov, ktoré boli výsledkom odlišného priebehu jazykových zmien. Výsledkom aplikácie spomínaného prístupu na poznatky z oblasti historickej jazykovedy, archeológie a histórie bolo usúvzťažnenie absolútnej chronológie psl. jazykových zmien s poznatkami o dejinách Avarského kaganátu. Navrhovaná teória spája starobylé západoslovanské jadro psl. základu slovenčiny so Sklavínmi (nositeľmi pražskej kultúry) a nezápadoslovanské jadro so začlenením Antov, resp. ďalších nezápadoslovanských kmeňov do Avarského kaganátu. Predpokladá vznik a ďalšie fungovanie slovanského koiné (sprvoti na základe nezápadoslovanských nárečí s neskoršou interferenciou jazykov západných Slovanov) a postupný vznik prirodzeného bilingvizmu lingvoetnicky altajskej zložky avarskej populácie. V nadväznosti na predchádzajúce závery podáva periodizáciu jednotlivých jazykových zmien. Zánikom kaganátu pritom nezanikajú kontakty a vzájomné ovplyvňovanie nášho jazykového priestoru s nezápadoslovanskými nárečiami, ktoré prebiehalo počas formovania a následnej existencie slovanských kniežactiev i v prvých storočiach existencie Uhorska.

Bibliografia a pramene

BALHAR, Jan a kol: Český jazykový atlas 5. 2., elektronické, opravené a doplněné vydání. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR 2016, 680 s.

BÉREŠ, Július: Keramika na tzv. avarských pohrebiskách a sídliskách zo 7. – 8. stor. na Slovensku. In: Slovenská archeológia, 1985, roč. XXXIII, číslo 1, s. 15 – 69.

BĚLIČ, Jaromír: Sedm, sedmnáct, sedmdesát… In: Naše řeč, 1972, roč. 55, č. 2 – 3, s. 72 – 78.

BOČEK, Vít: K substituci románských geminát v praslovanštině. In: Čmejrková, Světla – Hoffmannová – Jana; Klímová, Jana (eds.): Čeština v pohledu synchronním a diachronním. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. Praha: Karolinum 2012, s. 129 – 133.

BOČEK, Vít: Praslovanština a jazykový kontakt. Praha: Nakadatelství Lidové noviny 2014. 436 s.

BORKOVSKÝ, Ivan: Staroslovanská keramika ve střední Evropě: studie k počátkům slovanské kultury. Praha: Tiskárna protektorátu Čechy a Morava 1940. 113 s.

[32] Napríklad ak dotknutá oblasť predtým nebola osídlená nositeľmi daného jazyka, ak existujú súvisiace mimojazykové svedectvá o pohyboch obyvateľstva korelujúce s izoglosami jednotlivých javov, ak v istom čase došlo k rozšíreniu výsledkov zmeny, ktorá už nebola živá, a pod.

BOTÍK, Ján: Etnický obraz Slovenska. Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov. Bratislava: Lúč 2007. 231 s.

BRACKNEY, Noel: The Origins of Slavonic: Language Contact and Language Change. LINCOM Europa 2007. 179 s.

BUFFA, Ferdinand: Slabičné *r, l* vo východoslovenských nárečiach. In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 11. Red. Š. Pažur. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 395 – 418.

BYSTRICKÝ, Peter: Sťahovanie národov (454 – 568). Bratislava: Historický ústav SAV, 2008. 201 s.

CELINIĆ, Anita: Gornjosutlanski dijalekt kajkavskoga narječja u svjetlu fonologije. In: Hrvatski dijalektološki zbornik. Knj. 17 (glavna urednica Mira Menac-Mihalić). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti 2011, s. 19 – 60.

COCIŞ, Sorin – GÁLL, Erwin – URÁK, Malvinka – URSUŢIU, Adrian: The Periphery of the Centre? The Late Avar Cemetery Partat Nădlac (Germ.: Nadlak; Hung.: Nagylak; Slov.: Nadlak). Archaeologia Bulgarica XX, s. 1 – 75.

CURTA, Florin: The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700. Cambridge: Cambridge University Press 2001. 463 s.

CURTA, Florin: The Slavic lingua franca (Linguistic notes of an archaeologist turned historian). In: East Central Europe, 2004, roč. 31, s. 125 – 148.

CURTA, Florin: The early Slavs in Bohemia and Moravia: a response to my critics. In: Archeologické rozhledy, 2009, roč. 61, s. 725 – 754.

ČAPLOVIČ, Dušan: Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava: AEP – Academic Electronic Press 1998. 268 s.

ČILINSKÁ, Zlata: The development of the Slavs north of the Danube during the Avar empire and their social-cultural contribution to Great Moravia. In: Slovenská archeológia, 1983, č. 31, s. 237 – 276.

ČILINSKÁ, Zlata: K otázke príchodu Antov na stredný Dunaj. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1989 – 1990, roč. 38 – 39, s. 19 – 25.

ČILINSKÁ, Zlata: Slovania a avarský kaganát. Výpoveď staroslovanského pohrebiska v Želovciach. Bratislava: Bradlo 1992. 99 s.

ČILINSKÁ, Zlata: Avari v Karpatskej kotline. (História, kultúra, interetnické vzťahy.) In: Študijné zvesti AÚ SAV, č. 32, 1996, s. 159 – 169.

DEACON, Paul: History of the Lombards. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1974. 334 s.

DENNIS, George T. (prekl. a ed.): Maurice's Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 2001. 178 s.

DORUĽA, Ján: Z histórie slova *rab* v slovenčine. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 4, s. 299 – 305.

DORUĽA, Ján: O slove *selo* v slovenčine. In: Kultúra slova, 1972, roč. 6, č. 9, s. 301 – 306.

DORUĽA, Ján: *Podselný – podvorný – pogruntovný*. In: Kultúra slova, 1973, roč. 7, č. 3, s. 73 – 78.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry 2015. 286 s.

EISNER, Jan: Devínska Nová Ves: slovanské pohřebiště. Bratislava: Nakl. Slovenskej akadémie vied a umení 1952. 411 s.

EISNER, Jan: Rukověť slovanské archeologie: počátky Slovanů a jejich kultury. Praha: ČSAV 1966. 530 s.

FANCSALSZKY, Gábor: Állat- és emberábrázolás a késő avar kori öntött bronz övvereteken. Budapest: Martin Opitz Kiadó 2007. 312 s.

FUSEK, Gabriel: Frühe Slawen im Mitteldonaugebiet. In: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Eds. J. Bemmann – M. Schmauder. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH 2008, s. 645 – 656.

FUSEK, Gabriel – OLEXA, Ladislav – ZÁBOJNÍK, Jozef: Nové sídliskové nálezy z Nižnej Myšle. In: Slovenská archeológia, 2010, roč. LVIII, s. 337 – 363.

GALTON, Herbert: Der Einfluß des Altaischen auf die Entstehung des Slavischen. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 1997. 182 s.

GALUŠKA, Luděk: Slované. Doteky předků. O životě na Moravě 6. – 10. století. Brno: Moravské zemské muzeum v Brně 2004. 148 s.

GREGORIUS Turonensis (ed.): Fredegarii scholastici Chronicum cum suis continuatoribus, sive Appendix ad sancti Gregorii Episcopi Turonensis Historiam Francorum. In: Sancti Georgii Florentii Gregorii, episcopi Turonensis, Opera omnia, necnon Fredegarii scholastici Epitome et chronicum, cum suis continuatoribus et aliis antiquis monumentis. Luteciae Parisiorum: excudebat Franciscus Muguet, Regis, Cleri Gallicani & illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis Typographus 1699, col. 595 – 662.

Historický slovník slovenského jazyka V (R – Š). Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2000. 690 s.

CHORVÁTOVÁ, Dana: Niekoľko poznámok k datovaniu devínskych pohrebísk z 9. storočia v polohe Za kostolom a na hradnom kopci. In: Harmadyová, Katarína (zost.): Devín Veroniky Plachej. Zborník k životnému jubileu PhDr. V. Plachej. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy 2017, s. 115 – 123.

CHROPOVSKÝ, Bohuslav: Včasnoslovanský a predveľkomoravský vývoj na území Československa. In: Velká Morava a počátky československé státnosti. Eds. Josef Poulík – Bohuslav Chropovský. Praha – Bratislava: Academia – Obzor 1985, s. 81 – 106.

IVANIČ, Peter: Západní Slovania v ranom stredoveku: história, kultúra, hospodárstvo, náboženstvo. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2011. 195 s.

JAHIĆ, Dževad A.: Izoglosa i faktor međujezičkih kontakata (na primjeru sonantne geminacije *dn* > *nn*, *dn'* > *n'n'*, *dl* > *ll* u dijalektima slovenskih jezika). Južnoslovenski filolog, č. 40, 1984, s. 75 – 92.

JÁNOŠÍK, Anton: Rodinné mená na *-ec*, *-ek* a ich skloňovanie. In: Slovenská reč, 1948/49, č. 14, s. 112 – 120, 166 – 175, 212 – 217, 274 – 306.

JORDANES: Jordanis De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis. Stuttgartiae: Impensis Eduardi Fischhaber 1861. 225 s.

JUSTOVÁ, Jarmila: Dolnorakouské Podunají v raném středověku. Slovanská archeologie k jeho osídlení v 6.–11. století. Praha: Academia 1990. 344 s.

KAPOVIĆ, Mate. Uvod u indoeuropsku lingvistiku. Pregled jezika i poredbena fonologija. Zagreb: Matica Hrvatska 2008. 365 s.

KISS, Attila: Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarenzeitlichen Herrschaftszentrums. In: Janus Pannonius Múzeum évkönyve 33. Pécs: Janus Pannonius Múzeum 1988, s. 77 – 89.

KISS, Attila: Zur Frage der Kontinuität bzw. Diskontinuität des awarischen Khaganats (567–796). Wieviel Khaganate der Awaren hat es gegeben? In: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Eds. D. Bialeková – J. Zábojník. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1996, s. 83 – 98.

KOSEK, Pavel: Historická mluvnice češtiny: překlenovací seminář. Brno: Masarykova univerzita 2014. 110 s.

KOTULIČ, Izidor: Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957). Ed. Siniša Habijanec. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2017. 272 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: K prípadom *rat-*, *lat-* za psl. **ort*, **olt* na západnom Slovensku. In: Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 9. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1957, s. 21 – 36.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Pôvod a vývin slovenského jazyka. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 240 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky II. Fonologický vývin. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 168 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf. Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (29). In: Kultúra slova, 2011, roč. 45, s. 286 – 293.

KRÁLIK, Ľubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.

KUNZ, Karel: Česká mluvnice pro nižší třídy gymnasiálních a reálných škol. Praha: L. L. Kober 1873. 158 s.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: Historická mluvnice češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 423 s.

LAMPRECHT, Arnošt: K chronologii foneticko-fonologických změn v praslovanštině. In: Slovo a slovesnost, 1973, roč. 34, č. 2, s. 115 – 123.

LAMPRECHT, Arnošt. Praslovanština a její chronologické členění. In: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Praha: Academia 1978, s. 141 – 150.

LAMPRECHT, Arnošt: Praslovanština a etnogeneze Slovanů. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis. Brno: Filozofická fakulta brněnské univerzity 1985, s. 31 – 38.

LAMPRECHT, Arnošt: Praslovanština. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1987. 196 s.

LUNT, Horace: Slavs, Common Slavic, and Old Church Slavonic. In: Litterae Slavicae Medii Aevi. Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae. Hrsg. Johannes Reinhart. München: Verlag Otto Sagner 1985, s. 185 – 209.

LUTHAR, Oto: Early Middle Ages. In: The Land Between: A History of Slovenia. Ed. O. Luthar. Frankfurt am Main: Peter Lang 2008, s. 83 – 112.

LUTOVSKÝ, Michal – PROFANTOVÁ, Naďa: Sámova říše. Praha: Academia 1995. 89 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Druhé vydání. Praha: Academia 1968. 868 s.

MAREK, Miloš: Národnosti Uhorska. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity 2011. 459 s.

MARSINOVÁ, M.: Čo-to o jazyku ľudových balád na Horehroní. In: Kultúra slova, 1970, roč. 4, s. 357 – 359.

MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II. Praha: Libri 2004. 968 s.

MIKLOSICH, Franz Ritter von: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum: emendatum auctum. Vindobonae: Guilelmus Braumueller 1865. 1171 s.

MOÓR, Elemér: Zur Geschichte südslawischer Völkerschaften im Karpatenbecken. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1962, roč. 8, s. 267 – 312.

MÚCSKOVÁ, Gabriela: Prestíž ako motivačný faktor pri preberaní cudzích jednotiek a špecifiká nárečovej adaptácie (na príklade historických germanizmov). In: Jazyk a jazykoveda v interpretácii. Eds. O. Orgoňová – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského 2014, s. 68 – 80.

MÜHLMANN, Wilhelm Emil: Colluvies Gentium. In: Studium Generale. Ed. K. H. Bauer et al. Berlin – Heidelberg: Springer 1950, s. 572 – 576.

NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2008. 363 s.

NOVÁK, Ľudovít: Prípady *rat-*, *lat-* za praslov. **ŏrt-*, **ŏlt-* v slovenčine. (Ich zemepisné rozšírenie a výklad; s mapou.) In: Sborník na počesť Jozefa Škultétyho. Red. lingv. časti H. Bartek. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská 1933, s. 576 – 606.

OLDER, Martin: Avarské sídliská v strednej Európe: problémová bilancia. In: Studia Mediaevalia Pragensia 2012, s. 17 – 96.

PALACKÝ, František: O válkách Karla Welikého se Slowany, zwláště s Čechy. In: Časopis Českého Museum. Dewátý ročnjk. Swazek prwnj. Praha: Nákladem Českého Museum 1835, s. 316 – 326.

PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963. 358 s.

PERTZ, Georg (ed.): Annales Laureshamenses ad a. 795. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores in Folio 1. Hanovrae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani 1826, s. 24 – 39.

PERTZ, Georg (ed.): Monachi Sangallensis Gesta Karoli Imperatoris. Libri duo. In: Monumenta Germaniae Historica. Tomvs II. Hanovrae: Impensis Bibliopolii Avlici Hahniani 1829, s. 726 – 763.

PIETA, Karol: Slovanské osídlenie Liptova v 9. – 12. stor. In: Liptov. Vlastivedný zborník 2. Martin: Osveta 1972, s. 67 – 82.

POHL, Walter: Die Awaren: ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822 n. Chr. München: C. H. Beck 1988. 529 s. (2., aktualisierte Aufl. 2002. 540 s.)

POHL, Walter – REIMITZ, Helmut: Strategies of Distinction: The Construction of the Ethnic Communities, 300 – 800. Leiden – Boston – Köln: Brill 1998. 347 s.

POLÁČEK, Lumír: Mikulčice und Awaren. Zur Interpretation „awarischer" Funde von Mikulčice. In: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Eds. J. Bemmann – M. Schauder. Bonn: Dr. Rudol Habelt GmbH 2008, s. 579 – 589.

POUCHA, Pavel: Avarská problematika. In: Studia Balkanica Bohemo-Slovaca. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Filozofická fakulta – Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta 1970, s. 59 – 67.

PRITSAK, Omeljan: The Slavs and the Avars. In: Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo, Spoleto, 15–21 aprile 1982. Tomo primo. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo XXX. Spoleto: Presso la Sede del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 1983, s. 353 – 435.

PROFANTOVÁ, Naďa: Kultura s keramikou pražského typu a problém šíření slavinity do střední Evropy. K článku Florina Curty. In: Archeologické rozhledy, 2009, roč. 61, s. 303 – 330.

PROKOPIOS z Kaisareie: Válka s Góty, Přel. P. Beneš. Praha: Odeon, 1985. 440 s.

PRONK-TIETHOFF, Saskia: The Germanic loanwords in Proto-Slavic. Amsterdam – New York: Rodopi 2013. 316 s.

PUKANEC, Martin: Praslovanská lexika v nárečiach slovenských kmeňov. Brno: Tribun EU 2008. 178 s.

PUKANEC, Martin: Od indoeurópčiny k praslovančine. Brno: Tribun EU 2010. 134 s.

PUKANEC, Martin: Svätoplukovo kniežatstvo a stará slovenčina. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta 2013. 116 s.

RAMŠÁKOVÁ, Anna: Komparácia variantov fonologického systému goralských nárečí obcí Čierne, Oščadnica, Skalité. In: Varia XVIII. Eds. M. Ivanová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2009, s. 596 – 612.

RATKOŠ, Peter: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava: SAV 1964. 460 s.

RATKOŠ, Peter: Slovensko v dobe veľkomoravskej. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1988. 177 s.

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice: Leda 2001. 752 s.

RICHÉ, Pierre: The Carolingians: A Family Who Forged Europe. Preložil Michael Idomir Allen. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1993. 398 s.

RIPKA, Ivor: Severný región západoslovenských nárečí. In: Studia Academica Slovaca. 28. Prednášky XXXV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1999, s. 295 – 303.

RUTTKAY, Alexander T.: Besiedlung des Gebietes der Slowakei im 9. – 13. Jh., interethnische und kulturelle Beziehungen. In: M. Gálik – T. Štefanovičová (eds.): Trade, journeys, inter- and intracultural communication in East and West (up to 1250). Bratislava: Lufema – Institute of Oriental Studies – Slovak Academic Press 2006. s. 182 – 201.

RUTTKAYOVÁ, Jaroslava: K problematike osídlenia severozápadného pomedzia avarského kaganátu v 7. – 8. stor. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnom stredoveku. Zodp. red. Z. Čilinská. Nitra: AÚ SAV 1991, s. 185 – 217.

SCHAFFARIK, Paul Joseph: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen: mit Kön. Ung. Universitäts-Schriften 1826. 524 s.

SHEVELOV, George: A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag 1964. 662 s.

SMATANA, Miloslav: Z hláskoslovia rajeckého nárečia (sociolingvistický pohľad). – In: Varia. 3. Materiály z III. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 2. – 3. XII. 1993). Red. M. Nábělková – P. Odaloš. Bratislava – Banská Bystrica, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela 1994, s. 106 – 114.

STANISLAV, Ján: Slovanský miestopis v neslovanských krajinách. In: Slovenská reč, 1958, roč. 23, č. 3, s. 129 – 136.

STANISLAV, Ján: Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod a hláskoslovie. Tretie, doplnené vydanie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967. 712 s.

STANISLAV, Ján: Staroslovienský jazyk I. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 372 s.

STEINHÜBEL, Ján: Nitrianske kniežatstvo: počiatky stredovekého Slovenska. Budmerice: Rak 2004. 576 s.

STIEBER, Zdzisław: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 2005. 268 s.

SZENTPÉTERI, József: Az Avar Kaganátus hatalmi központjai – a hringek. In: Tisicum, 2013, roč. XXII, s. 169 – 177.

SZENTPÉTERI, József: Cartographia avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan. In: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Eds. D. Bialeková – J. Zábojník: Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 1996, s. 151 – 165.

SZŐKE, Béla Miklós: Borders, Border Defences and Border Guards in the Early Middle Ages (The Kerka Valley in the Migration Period and in the Early Middle Ages). In: Antaeus – Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae, 2006, roč. 28, s. 117 – 142.

ŠAFAŘJK, Pavel Josef: Slowanské Starožitnosti. Oddjl děgepisný. Praha: J. Spurný 1837. 1005 s.

ŠALKOVSKÝ, Peter: Najstaršie formy domov u Slovanov. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Musaica XXVI. Ed. T. König. Bratislava: Univerzita Komenského 2009, s. 35 – 48.

ŠEKLI, Matej: Zemljepisnojezikoslovna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja. Slovenski jezik. In: Slovene Linguistic Studies, 2013, č. 9, s. 3 – 53.

TESNIÈRE, Lucien: Les diphones *tl*, *dl* en slave: essai de géolinguistique. In: Revue des études slaves, zv. 13, č. 1 – 2, 1933, s. 51 – 100.

TÓTH, Peter: Slovansko-avarské pohrebiská na severnej periférii avarského kaganátu. In: Centrum experimentální archeologie a živé historie 2011. Dostupné na: http://cea.livinghistory.cz/zivotvm/navodyclanky/clanek.php?clanek=Slovansko-avarske%20pohrebiska

TRÁVNÍČEK, František: Ke změně *dt-l*, *tl-l*. In: Trávníček, František: Příspěvky k českému hláskosloví. Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty 1926, s. 113 – 124.

TRÁVNÍČEK, František: Historická mluvnice československá. Praha: Melantrich 1935. 444 s.

UDOLPH, Jürgen: Kamen die Slaven aus Pannonien? In: Studia nad etnogenezą Słowian i kulturą Europy wczesnośredniowiecznej. Wrocław: Polska Akademia Nauk 1987, s. 167 – 173.

UHLÁR, Vlado: Miestne názvy *Preseľany*, *Solčany*, *Solčianky* a *Selce*. In: Kultúra slova, 1986, roč. 20, č. 9, s. 305 – 310.

UHLÁR, Vlado. Toponymá utvorené od etnických mien a názvy *Slovanky*, *Slovinky* a *Sklabiňa*. In: Slovenská reč, 1989, roč. 54, č. 5, s. 257 – 266.

UHLÁR, Vlado: Chotárne názvy z psl. *ort-* (*Raveň*, *Ravence* a pod.). In: X. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991, s. 60 – 66.

UHLÁR, Vlado: Osídlenie Liptova a dolnoliptovské nárečia. In: Slovenská reč, 1992, roč. 57, č. 6, s. 324 – 336.

VAVRO, Jozef: Miestne mená typu *Prievidza*, *Nevidzany*, *Lazany*. In: Jazykovedný časopis, 1963, roč. 14, s. 65 – 68.

VILLNOW KOMÁRKOVÁ, Jana: Etymologický výklad názvů tkalcovského stavu a jeho částí v chorvatštině, srbštině a češtině (ve srovnání s ostatními slovanskými jazyky). Disertační práce. Brno 2010. 215 s.

VINSKI, Zdenko: Naušnice zvjezdolikog tipa u Arheološkom muzeju u Zagrebu s posebnim obzirom na nosioce srebrnog nakita Čađavice. In: Starohrvatska prosvjeta, 1952, roč. III/2, s. 29 – 56.

WOLFRAM, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung, 378 – 907. Wien: Kremayr & Scheriau 1987. 584 s.

ZÁBOJNÍK, Jozef: Materiálna kultúra nálezísk z obdobia avarského kaganátu na Slovensku. In: Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty. Eds. A. Avenarius – Z. Ševčíková. Bratislava: FiF UK 1999, s. 189 – 222.

ZÁBOJNÍK, Jozef: Slovensko a avarský kaganát. In: Slovensko vo včasnom stredoveku. Eds. A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský. Nitra: Archeologický ústav SAV 2002, s. 29 – 39.

ZÁBOJNÍK, Jozef: Slovensko a avarský kaganát. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2004. 168 s.

ZÁBRANSKÝ, Lukáš: Stará čeština (opora k předmětu). Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové 2014.

ZERVAN, Vratislav: Výboje Karola Veľkého proti Avarom. In: Medea – Studia MEDiaevalia et Antiqua, 2000, č. 4, s. 21 – 43.

ZIMMER, Stefan: On Indo-Europeanization. In: Journal of Indo-European Studies, 1990, roč. 18, s. 141 – 155.

ZOLTÁN, András: Славянские диалекты Карпатского бассейна во время прихода венгров (IX в.). In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 2013, roč. 58, č. 1, s. 209 – 218.

ZOLTÁN, András: Ранний славяноболгарский вклад в венгерский язык. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, 2018, roč. 63, č. 1, s. 171 – 180.

ŽIGO, Pavol: Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov. Bratislava: VEDA 2012. 176 s.

БАБАЕВ, Кирилл Владимирович: Происхождение индоевропейских показателей лица: исторический анализ и данные внешнего сравнения. Москва – Калуга: ИП Кошелев А. Б. (Издательство „Эйдос“) 2008. 298 s.

БЕЛИЋ, Александар: Маринко Станојевић: Северно-тимочки дијалекат. In: Јужнословенски филолог. Књ. I, св. 1 – 2. Београд: САНУ 1913, s. 136 – 143.

БЕРНШТЕЙН, Самуил Борисович: Сравнительная грамматика славянских языков. Москва: Изд-во Московского университета – Изд-во «Наука» 2005. 352 s.

БИРНБАУМ, Хенрик: Праславянский язык: Достижения и проблемы в его реконструкции. Москва: Прогресс 1986. 512 s.

БРАКСАТОРИС, Мартин – ОНДРЕЙЧИК, Михал: Гетерогенность праславянской основы словацкого языка как последствие склавинско-аварского воздействия. In: Язык, сознание, коммуникация. Сборник научных статей к юбилею профессора Натальи Евгеньевны Ананьевой. Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова. Москва: МАКС Пресс 2017, s. 46 – 67.

ВАСИЛЬЕВ, Валерий Леонидович: Славянские топонимические древности Новгородской земли. Москва: Рукописные памятники Древней Руси 2012. 816 s.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич: Введение в славянскую филологию. Москва: Флинта 2014. 715 s.

ДЫБО, Владимир Антонович: Происхождение индоевропейских показателей лица: Исторический анализ и данные внешнего сравнения. In: Journal of Language Relationship. Вопросы языкового родства, 2009, č. 1, s. 143 – 154.

ИВАНОВ, Валерий Васильевич: Историческая грамматика русского языка. Издание третье, переработанное и дополненное. Москва: Просвещение 1990. 400 s.

ИВАНОВА, Татьяна Аполлоновна: Старославянский язык. 2-е издание, испр. и доп. Санкт--Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та 1998. 224 s.

ЛЬВОВА, Злата Александровна – МАРШАК, Борис Ильич et al.: Сокровища хана Кубрата. Перещепинский клад. Санкт-Петербург: Славия 1997. 335 s.

МАРР, Николай Яковлевич: По поводу русского слова „сало“ в древнеармянском описании хазарской трапезы VII в. (к вопросу о древнерусско-кавказских отношениях. In: Тексты и разыскания по кавказской филологии. Т. I. Ленинград: Изд-во Российской академии наук 1925, s. 66 – 125.

МОЛДОВАН, Александр Михайлович – СКОРВИД, Сергей Сергеевич – КИБРИК, Андрей Александрович et al.: Языки мира. Славянские языки. Москва: Academia 2005. 656 s.

МОЛДОВАН, Александр Михайлович – СКОРВИД, Сергей Сергеевич – КИБРИК, Андрей Александрович: Языки мира: Славянские языки. Санкт-Петербург: Нестор-История 2017. 680 s.

САВЧЕНКО, Алексей Нилович: Сравнительная грамматика индоевропейских языков. Москва: УРСС 2003. 410 s.

СЕДОВ, Валентин Васильевич: Происхождение и ранняя история славян. Москва: Издательство «Наука» 1979. 158 s.

СЕДОВ, Валентин Васильевич: Исчезнувшие народы. Анты. In: Исчезнувшие народы, 1988, s. 102 – 109.

СЕДОВ, Валентин Васильевич: Славяне в древности. Москва: Научно-производственное благотворительное общество «Фонд археологии» 1994. 344 s.

СЕДОВ, Валентин Васильевич: Славяне в раннем средневековье. Москва: Фонд археологии 1995. 416 s.

СОБОЛЕВА, Любовь Иосифовна: Старославянский язык в таблицах. Фонетика. Морфология. Минск: БГУ 2006. 295 s.

СУПРУН, Адам Евгеньевич: Древние славяне и их прародина. In: Супрун, А. Е.: Введение в славянскую филологию. Минск: Вышэйшая школа 1989, s. 135 – 155.

ХЕЛИМСКИЙ, Евгений Арнольдович: Венгерский язык как источник для праславянской реконструкции и реконструкции славянского языка Паннонии. In: Славянское языкознание: X Международный съезд славистов. София, 1988 г. Доклады советской делегации. Москва : Изд-во «Наука» 1988, s. 347 – 368.

ЧЕРНЫХ, Павел Яковлевич: Историческая грамматика русского языка. Москва: Учпедгиз 1952. 312 s. – Изд. 2-е. Москва: Госучпедгиз 1954. 336 s. – 3-е изд. Москва: Учпедгиз 1962. 376 s.

ШУСТЕР-ШЕВЦ, Гинц: Язык лужицких сербов и его место в семье славянских языков. In: Вопросы языкознания, 1976, č. 6, s. 70 – 86.

ШУСТЕР-ШЕВЦ, Гинц: Возникновение западнославянских языков из праславянского и особенности серболужицкого языкового развития. In: Вопросы языкознания, 1983, č. 2, s. 33 – 50.

ШУСТЕР-ШЕВЦ, Хинц: Постоје ли језичке везе између српскохрватског и српсколужичких језика. In: Увод у сорабистику: Хрестоматија за српске слависте. Приредио Предраг Пипер. Пројекат Растко – Лужица. Електронска библиотека лужичкосрпских-јужносрпских културних веза 2002. Dostupné online: http://www.rastko.rs/rastko-lu/uvod/hsevc-veze.html

ЭРДЕЛИ, Иштван: Исчезнувшие народы. Авары. In: Природа, 1982, č. 11, s. 51 –52.

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0006

ROZHĽADY

JAZYKOVÁ SITUACE A JAZYKOVÁ POLITIKA NA BALEÁRSKÝCH OSTROVECH

JAROMÍR KADLEC
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Česká republika

KADLEC, Jaromír: Language situation and language politics in Balearic Islands. Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics), 2018, Vol. 69, No 2, pp. 237 – 248.

Abstract: The paper will focus on the Balearic Islands, the autonomous community of Spain, located in the western Mediterranean Sea. The focus is placed not only on the demography and the linguistic situation but primarily on the linguistic politics and the language legislation of this territory. The Balearic Islands have the same political autonomy as the other Autonomous Communities of Spain which, however, use it far less than the other communities. Catalan is not for local inhabitants, who do not feel a strong belonging to the Catalan speaking world, so an essential part of identity as for the inhabitants of Catalonia and therefore the linguistic question for the local politicians is not such a priority as for the politicians in Catalonia. Even the sense of identity on the Islands is less intense than in Catalonia or the Basque Country, thanks to the migration from the different parts of Spain and from abroad. Despite the emancipation efforts, which we can observe even in other parts of Spain, Catalan on the Balearic Islands, due to the reasons mentioned above contrary to Catalonia, does not have any chance to resist Spanish or even to overpower it.

Key words: Balearic Islands, Catalan language, Spanish language, language legislation, language politics, sociolinguistics

1. ZEMĚPISNÁ SITUACE

Baleárské ostrovy jsou tvořeny skupinou ostrovů nacházejících se ve Středozemním moři nedaleko od města Valencie. Jedná se o 11 malých ostrůvků a čtyři velké ostrovy (Mallorca, Menorca, Ibiza a Formentera) s celkovou rozlohou 4 992 km^2. Mallorca se svými 3 619 km^2 zaujímá téměř 75 % rozlohy souostroví. Menorca má rozlohu 692 km^2, Ibiza 568 km^2 a Formentera 80 km^2. Od roku 1978 mají Baleárské ostrovy statut autonomního společenství (španělsky *comunidad autónoma*), tvořeného jedinou provincií, s hlavním městem Palma de Mallorca. Společně s Katalánskem a Valencijským společenstvím patří Baleáry do katalánské jazykové oblasti.

2. JAZYKOVÁ SITUACE

V roce 2015 žilo podle údajů Statistického úřadu Baleárských ostrovů (katalánsky *Institut d'Estadística de les Illes Balears*)[1] na Baleárských ostrovech 1 104 479 obyvatel, z toho 859 289 na Mallorce (400 578 v hlavním městě Palma de Mallorca), 140 964 obyvatel na Ibize, 92 348 obyvatel na Menorce a 11 878 obyvatel na ostrově Formentera. O něco více než polovina místní populace (55,76 %) se narodila na Baleárských ostrovech.[2] Cizinci představují 17,06 % populace ostrovů. Počet obyvatel ostrovů se v posledních desetiletích výrazně zvýšil a za posledních 40 let se zdvojnásobil.[3] Baleárské ostrovy představují pouze 1 % španělské rozlohy, ale žije na nich 2,3 % španělské populace. Od roku 1960 je zde nárůst obyvatel, způsobený rozvojem turistického průmyslu, mnohem vyšší než je španělský průměr.[4] Mnohem vyšší je na ostrovech také podíl cizinců, neboť v celém Španělsku tvoří cizinci pouze desetinu populace. Rozdíl je i v původu cizinců. Na Baleárských ostrovech bylo v roce 2009 nejvíce Němců (14,7 %), Maročanů (9,8 %), Britů (9,7 %), Italů (6,6 %) a Ekvádorců (5,6 %), zatímco v celém Španělsku převažovali Rumuni (11,7 %), Maročané (11,3 %), Ekvádorci (7,6 %), Britové (5,9 %) a Kolumbijci (5,5 %). Specifikem Baleárských ostrovů je početná německá komunita.

Mateřským jazykem (katalánsky *llengua inicial*) 37,90 % populace na Baleárských ostrovech byla v roce 2010 katalánština, 48,60 % španělština a 3,60 % oba jazyky, zatímco v Katalánsku byla v roce 2013 katalánština rodným jazykem 31,02 % obyvatel, španělština mateřským jazykem 55,14 % populace a oba tyto jazyky měla jako mateřštinu 2,44 % Katalánců.[5] Téměř stejná čísla se objevují v kategorii nejčastěji užívaný jazyk (katalánsky *llengua habitual*). Na Baleárských ostrovech je s 49,90 % nejčastěji užívaným jazykem španělština (v Katalánsku 50,73 %), následovaná katalánštinou (36,80 % osob na Baleárských ostrovech a 36,29 % v Katalánsku). V roce 2010 rozumělo na Baleárských ostrovech katalánsky 85,0 % osob (španělsky 99,77 %), katalánsky mluvilo 63,41 % obyvatelstva (španělsky 99,67 %), katalánsky umělo číst 70,82 % populace (španělsky 97,42 %) a katalánsky umělo psát pouze 47,90 % občanů (španělsky 95,90 %) tohoto autonomního společenství. Znalost katalánštiny na Baleárských ostrovech je

[1] Veškeré údaje o Baleárských ostrovech uvedené v této části pocházejí ze zdrojů poskytnutých Statistickým úřadem Baleárských ostrovů.

[2] Osoby narozené v oblastech, kde se užívá katalánština (Baleárské ostrovy, Katalánsko, Valencijské společenství), představovali v roce 2014 60,32 % obyvatel Baleárských ostrovů. Ještě v roce 1970 to bylo 81,57 %.

[3] Například v roce 1970 žilo na Baleárských ostrovech pouze 532 946 obyvatel.

[4] Zatímco na Baleárských ostrovech vzrostl počet obyvatel v letech 1960 – 2015 o 150 %, ve Španělsku to bylo jen o 52 %.

[5] Veškeré údaje o Katalánsku uvedené v této části pocházejí ze zdrojů poskytnutých Katalánským statistickým úřadem (*Institut d'Estadística de Catalunya*).

však navzdory faktu, že ji má jako mateřštinu větší podíl osob než v Katalánsku, výrazně nižší než v Katalánsku, kde v roce 2013 rozumělo katalánsky 94,33 % osob (španělsky 99,77 %), katalánsky mluvilo 80,39 % obyvatelstva (španělsky 99,67 %), katalánsky umělo číst 82,39 % populace (španělsky 97,42 %) a katalánsky umělo psát 60,38 % občanů (španělsky 95,90 %). Katalánština byla nejvíce rozšířena na ostrově Formentera, kde rozumělo katalánsky 90,85 % a tímto jazykem mluvilo 73,00 % obyvatel. Naopak nejméně užívali katalánštinu lidé v hlavním městě Palma de Mallorca. Katalánsky na Baleárských ostrovech nejvíce rozumějí a umějí číst lidé ve věku 51 až 65 let, nejčastěji mluví lidé nad 65 let, ale pokud jde o písemný projev, tak katalánštinu používají nejvíce naopak obyvatelé od 16 do 35 let. Znalost katalánštiny se zvyšuje úměrně s dosaženým stupněm vzdělání. Katalánsky rozumí 82,41 % osob se základním, 85,31 % osob se středoškolským a 87,35 % osob s vysokoškolským vzděláním. Katalánsky mluví 63,27 % osob se základním, 60,34 % osob se středoškolským a 73,79 % osob s vysokoškolským vzděláním. Katalánsky umí číst 59,22 % osob se základním, 71,66 % osob se středoškolským a 83,30 % osob s vysokoškolským vzděláním. Katalánsky dokáže psát 31,81 % osob se základním, 47,88 % osob se středoškolským a 69,20 % osob s vysokoškolským vzděláním. Velké rozdíly jsou tedy zejména v porozumění psané katalánštině a schopnosti písemně komunikovat v tomto jazyce. Katalánsky rozumějí v podstatě všichni obyvatelé (98,65 %) narození na Baleárských ostrovech, v Katalánsku nebo ve Valencijském společenství, 94 % z nich mluví katalánsky, 91 % umí číst katalánsky a 73 % umí psát katalánsky. Katalánsky rozumí 83,59 % populace narozené v jiných částech Španělska, 38,42 % těchto lidí mluví katalánsky, 53,24 % umí číst, ale katalánsky psát dokáže jen 22,33 % těchto obyvatel. Pokud jde o osoby narozené v zahraničí, 61,16 % z nich rozumí katalánsky, 23,14 % hovoří katalánsky, 44,19 % dokáže číst v katalánštině a 17,83 % z nich je schopno používat katalánštinu v písemném projevu.

Za svůj jazyk (katalánsky *llengua d'identificació*) považuje nejvíce obyvatel Baleárských ostrovů španělštinu (45,89 %), za níž následuje katalánština (36,07 %). Oba jazyky považuje za vlastní 6,19 % populace a 11,86 % obyvatel se ztotožňuje s jiným jazykem. V Katalánsku je to podobné. Za svůj jazyk považuje 47,55 % Katalánců španělštinu, 36,38 % katalánštinu a 7,00 % oba jazyky. Na Menorce a ostrově Formentera je více osob považujících za svůj vlastní jazyk katalánštinu než osob považujících za svůj vlastní jazyk španělštinu. Na ostrově Formentera považuje nejvíce za svůj vlastní jazyk katalánštinu 50,80 % obyvatel, španělštinu 34,37 %, oba jazyky 4,17 % a jiný jazyk 10,70 % populace. Na Menorce se vyslovilo 51,54 % pro katalánštinu, 28,34 % pro španělštinu, 6,24 % pro oba jazyky a 13,89 % pro jiný jazyk. Největší převahu měla španělština na Ibize, kde se s ní ztotožnilo 49,74 % obyvatel (na Mallorce 47,20 %). Pro katalánštinu se vyslovilo na Ibize 28,74 % (na Mallorce 35,43 %), pro oba jazyky 4,30 % (na Mallorce 6,47 %) a pro jiný jazyk 17,22 % (na Mallorce 10,90 %).

3. HISTORIE

Baleárské ostrovy byly ovládány postupně Féničany, Řeky, Kartaginci a Římany, kteří je začlenili do Hispánie a polatinštili. Latina se stala mateřským jazykem veškeré populace žijící na Baleárských ostrovech. V 5. století našeho letopočtu obsadili Baleáry Vandalové a na konci 8. století Arabové. Obyvatelstvo hovořilo i nadále latinsky. Po vyhnání Arabů v roce 1229 se Baleárské ostrovy staly součástí Aragonského království, které bylo spřízněno s Katalánskem, jež se těšilo v rámci Aragonského království poměrně značné autonomii. Skutečnými vládci Baleárských ostrovů se proto stali Katalánci, kteří se zde začali hojně usazovat již od 13. století a jejichž jazyk přijalo místní obyvatelstvo (Dols, 1995, s. 105). Na počátku 18. století, za vlády Filipa V., se míra autonomie všech katalánských území, včetně Baleárských ostrovů, výrazně snížila, katalánské instituce byly nahrazeny institucemi španělskými a následně bylo zakázáno užívat katalánštinu ve státní správě, u soudů a ve školách. V neformální komunikaci však obyvatelé Baleárských ostrovů užívali i nadále katalánštinu. V 18. století byly ostrovy postupně obsazeny Španěly, Brity a Francouzi. V letech 1708 – 1802 byla Menorca součástí britského impéria. V průběhu 19. století se postavení katalánštiny zlepšilo, obdobně jako v Katalánsku došlo k jazykové a literární renesanci katalánštiny (Moll, 1994, s. 64) a řada baleárských lingvistů se zúčastnila na počátku 20. století diskusí o standardizaci katalánštiny. Generál Franko však okamžitě po svém nástupu k moci v roce 1936 zakázal užívání katalánštiny a z katalánských měst a obcí musely zmizet veškeré nápisy v katalánštině (Serrano Vázquez, 1996, s. 388). Španělština se stala symbolem národní jednoty frankistického Španělska a používání jiných jazyků bylo tvrdě potlačováno, avšak většina baleárské populace mluvila i nadále katalánsky, protože protikatalánská politika byla na Baleárských ostrovech uplatňována mnohem mírněji než v Katalánsku. Katalánsky ostatně mluvila doma i řada baleárských frankistů. Pro období mezi lety 1900 a 1960 je typická diglosie bez bilingvismu (Moll, 1990, s. 175). Existují však velké rozdíly mezi venkovem a městy. Zatímco na venkově se užívá takřka výhradně katalánština, obyvatelé měst se vyjadřují v obou jazycích, akceptují bilingvismus, a to včetně dominantního postavení španělštiny. Katalánština byla dvě století jazykem ústní komunikace, španělština pak jazykem komunikace písemné a místní obyvatelé neměli s tímto rozdělením funkcí obou jazyků vážnější problémy. Literární díla byla publikována zejména v katalánštině, avšak na ostrovech se nerozvinul katalánský nacionalismus, a pokud ano, tak ve velmi umírněné a často klerikálně zaměřené podobě. Jazykem místní levice byla až do skončení Frankovy vlády španělština.[6] Rozvoj turistiky, který započal v šedesátých letech 20. století,[7] výrazně změnil

[6] Až v roce 1974 začalo být vydáváno ilegální periodikum místní komunistické strany *Nostra Paraula* v katalánštině.

[7] Až do té doby bránily imigraci na ostrovy jejich obtížná ekonomická využitelnost a zejména jejich geografická izolovanost.

demografickou strukturu Baleárských ostrovů[8] a posílil postavení španělštiny.[9] Před příchodem imigrantů neměla většina obyvatel potřebu mluvit španělsky. Lidé na venkově často ovládali pouze katalánštinu a ke vzájemné komunikaci používali jednotlivé baleárské dialekty tohoto jazyka. Až v šedesátých letech byl také dokončen rozsáhlý slovník katalánštiny užívané v Katalánsku, Valencijském společenství a na Baleárských ostrovech, a to navzdory tomu, že práce na něm byly zahájeny již na začátku 20. století. Mezi lety 1960 a 1975 zavládl na ostrovech jednostranný bilingvismus (Moll, 1990, s. 177), neboť původní obyvatelé ostrovů ovládali katalánštinu i španělštinu, kdežto imigranti z jiných částí Španělska, kde se neužívala katalánština, hovořili pouze španělsky a necítili potřebu učit se katalánsky, neboť nepovažovali znalost tohoto jazyka za nezbytnou pro zlepšení svého postavení ve společnosti. Tato situace ostatně u starších osob nebo u osob nežijících na ostrovech delší dobu přetrvává dodnes. Důsledkem kontaktu mezi místními starousedlíky a imigranty byla skutečnost, že užívání španělštiny se rozšířilo do oblastí, kde se dříve užívala zejména katalánština. Ke změně došlo již v posledních letech Frankovy diktatury (Herreras, 2010, s. 187). Na Baleárských ostrovech se usadila řada absolventů barcelonské univerzity ovlivněná katalánským nacionalismem. V roce 1978 byly Baleáry vyhlášeny autonomním společenstvím majícím od roku 1983 vlastní parlament (katalánsky *Parlament de les Illes Balears*) a katalánština se stala společně se španělštinou úředním jazykem tohoto společenství.[10]

4. JAZYKOVÉ ZÁKONY

Ze všech španělských autonomních společenství, kde je katalánština jedním z úředních jazyků,[11] mají Baleáry nejméně propracovanou jazykovou politiku. Statut autonomie získaly jako poslední ze společenství,[12] ve kterých má katalánština postavení úředního jazyka, a tento dokument navíc ponechal španělské vládě řadu kompetencí, které byly jinde převedeny na orgány autonomních společenství.[13] Bylo to způsobeno tím, že místní politici byly menšími zastánci autonomie než v jiných částech Španělska a otázka uzákonění postavení katalánštiny pro ně nebyla příliš důležitá. Předpisy na zlepšení postavení katalánštiny na ostrovech byly přijaty spíše jako důsledek uplatňování jazykové politiky v jiných autonomních společenstvích.[14]

[8] Na Baleárské ostrovy, zejména na Mallorku, se přestěhovalo velké množství cizinců.

[9] V 19. století a v první polovině 20. století odcházeli obyvatelé chudých Baleárských ostrovů často za lepším životem do Ameriky.

[10] Plán na autonomii Baleárských ostrovů přitom vznikl již během občanské války, která probíhala v letech 1936 – 1939.

[11] Kromě Baleárských ostrovů a Katalánska je katalánština společně se španělštinou úředním jazykem Valencijského společenství.

[12] Katalánsko získalo statut autonomie v roce 1979 a Valencijské společenství v roce 1982.

[13] Například pravomoci v oblasti vzdělávání byly převedeny na baleárské orgány až v roce 1988.

[14] Kromě Katalánska a Valencijského společenství také v Baskicku a Navarrském společenství.

Podle článku 3 Statutu autonomie (katalánsky *Estatut d'autonomia*) z roku 1983 je katalánština, vlastní jazyk Baleárských ostrovů, společně se španělštinou úředním jazykem. Všichni mají právo ji znát a používat a nikdo nemůže být z jazykových důvodů diskriminován. Instituce Baleárských ostrovů zaručují běžné a úřední užívání obou jazyků, přijímají opatření nezbytná pro zajištění jejich znalosti a vytvářejí podmínky umožňující dosáhnout úplné rovnoprávnosti obou jazyků. Naprosto stejný text se objevuje v článku 4 Statutu autonomie z roku 2007. Podle článku 14 Statutu autonomie z roku 2007 mají občané Baleárských ostrovů právo obracet se na úřady autonomního společenství v jednom z úředních jazyků a dostat odpověď v jazyce, který použili.

V roce 1986 byl schválen Zákon 3/1986 z 29. dubna o jazykové normalizaci na Baleárských ostrovech (katalánsky *Llei 3/1986, de 29 d'abril de normalització lingüística a les Illes Balears*), jehož cílem bylo zaručit podle článku 1 naplňování článku 3 Statutu autonomie z roku 1983, zejména zajistit postupné používání katalánštiny na úřadech, ve školách a ve společenské komunikaci a vytvořit společenské povědomí o důležitosti znalosti a užívání katalánštiny všemi občany. Podle článku 2 je katalánština vlastním jazykem Baleárských ostrovů a všichni mají právo ji znát a užívat. Katalánsky mohou ústně i písemně komunikovat s úřady, veřejnoprávními organizacemi a státními i soukromými podniky. Katalánštinu mohou používat v práci, v politice, v odborech, v náboženském životě a v umění. Mají rovněž právo na to, aby byli vzděláváni v katalánštině a dostávali v tomto jazyce informace v rámci společenské komunikace. Užívání katalánštiny je však pochopitelně podle článku 6 tohoto zákona omezeno pouze na veřejné instituce autonomního společenství a na místní samosprávu. Podle článku 7 musí být vydáván Úřední věstník Baleárských ostrovů (katalánsky *Butlletí Oficial de les Illes Balears*) v katalánštině a španělštině. V článku 8 se dočteme, že veškerá potvrzení vydávaná veřejnými subjekty autonomního společenství musejí být v katalánštině, pokud žadatel nepožádá o jejich španělskou verzi. Článek 10 opět umožňuje občanům, aby si zvolili jazyk, ve kterém chtějí komunikovat s úřady.

Jazykovým otázkám je věnována Vyhláška 100/1990 z 29. listopadu upravující užívání úředních jazyků správy Autonomního společenství Baleárských ostrovů (katalánsky *Decret 100/1990, de 29 de novembre, regulant l'ús de les llengües oficials de l'administració de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears*), kde se v článku 5 uvádí, že katalánštinu je potřeba používat na tiskopisech, hlavičkových papírech, poštovních razítkách atd. Psací stroje a počítače používané na úřadech patřících pod Autonomní společenství Baleárských ostrovů musejí být vybaveny tak, aby na nich bylo možné psát v katalánštině. Podle článku 7 musí být v katalánštině veškeré značení na komunikacích spadajících pod autonomní společenství. Pokud musí být z významných sociolingvistických důvodů značení v katalánštině i ve španělštině, tak první musí být text v katalánštině. Článek 8 vyžaduje, aby byly na veškerém movitém i nemovitém majetku správy autonomního společenství, včetně aut, nápisy a označení v katalánšti-

ně. V praxi to vypadá tak, že pouze v katalánštině bývají nápisy správy autonomního společenství a zejména pak toponyma. Úřední oznámení bývají většinou dvojjazyčná a v obchodech se setkáváme velmi často s nápisy ve španělštině. Výsledky jazykové politiky nejsou příliš dobré, neboť úředníci místní samosprávy mají mnohdy problémy s písemným vyjadřováním v katalánštině, i když už v článku 24 výše uvedené vyhlášky se uvádí, že vláda stanoví požadavky týkající se úrovně znalosti katalánštiny pro jednotlivé kategorie úředníků autonomního společenství.

Z tohoto důvodu byla následně vydána Vyhláška 162/2003 z 5. září, kterou se schvaluje nařízení, jež upravuje požadavky na znalost katalánského jazyka ve výběrových řízeních na místa ve veřejné správě a obsazení pracovních míst v sektoru správy Baleárských ostrovů (katalánsky *Decret 162/2003, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament que regula l'exigència de coneixements de llengua catalana en els procediments selectius d'accés a la funció pública i per a l'ocupació de llocs de treball que es convoquin en l'àmbit de l'Administració del govern de les Illes Balears*). Vyhláška rozlišuje celkem pět jazykových úrovní a požaduje, aby všichni noví úředníci ovládali katalánštinu na úrovni odpovídající jejich pracovnímu zařazení. Uchazeč, který není schopen doložit úroveň znalosti katalánštiny, může absolvovat test, který rozhodne, zda má pro práci, o kterou se uchází, dostatečnou znalost katalánštiny. Výjimku na přechodné období v délce pěti let dostali podle Vyhlášky 176/2003 z 31. října o změně Vyhlášky 162/2003 z 5. září, kterou se schvaluje nařízení, jež upravuje požadavky na znalost katalánského jazyka ve výběrových řízeních na místa ve veřejné správě a obsazení pracovních míst v sektoru správy Baleárských ostrovů (katalánsky *Decret 176/2003, de 31 d'octubre, de reforma del Decret 162/2003, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament que regula l'exigència de coneixements de llengua catalana en els procediments selectius d'accés a la funció pública i per a l'ocupació de llocs de treball que es convoquin en l'àmbit de l'Administració del govern de les Illes Balears*) pouze úředníci starší 50 let. V roce 2011 byl přijat nový předpis pod názvem Vyhláška 16/2011 z 25. února o hodnocení a potvrzování znalostí katalánského jazyka (katalánsky *Decret 16/2011, de 25 de febrer, d'avaluació i certificació de coneixements de llengua catalana*), která aktualizuje úrovně znalosti katalánštiny podle Společného evropského referenčního rámce. V jednotlivých obcích je situace velmi různorodá. Některé obce používají v písemné úřední komunikaci pouze španělštinu, jiné oba úřední jazyky. Obecně je však možné říci, že katalánština se užívá více v ústní než v písemné komunikaci.

V roce 2002 vytvořila vláda Baleárských ostrovů obdobně jako v Katalánsku Sociální radu katalánského jazyka (*Consell Social de la Llengua Catalana*) spadající pod ministerstvo školství a kultury.[15]

Navzdory tomu, že podle článku 5 Zákona 3/1986 z 29. dubna o jazykové normalizaci na Baleárských ostrovech se mohou občané obracet na soudce a soudy

[15] V Katalánsku vznikla stejná instituce již v roce 1991.

v obou úředních jazycích, prakticky všechna soudní jednání probíhají ve španělštině a soudci mnohdy katalánštinu neovládají. Nicméně podle španělských zákonů je možné používat katalánštinu, pokud se na tom všechny strany dohodnou, k čemuž dochází na Baleárských ostrovech jen velmi zřídka.

Výuka na státních baleárských školách probíhá ve španělštině a katalánštině. Dvojjazyčné vyučování začíná už na mateřských školách, kde byla výuka v katalánštině umožněna již v roce 1975 a o čtyři roky později se stala povinnou (Serrano Vázquez, 1996, s. 389). Vzdělávání na Baleárských ostrovech upravuje Vyhláška 66/2001 z 4. května o vytvoření vzdělávacího programu pro mateřské školy na Baleárských ostrovech (katalánsky *Decret 66/2001, de 4 de maig, pel qual s'estableix el currículum de l'educació infantil a les Illes Balears*). V článku 9 se uvádí, že katalánština, jakožto jazyk komunikace a vzdělávání, se musí užívat minimálně ve stejné míře jako španělština a žáci musejí ovládat katalánštinu natolik, aby mohli v tomto jazyce normálně komunikovat a absolvovat v ní výuku na základních školách. Podle článku 18 Zákona 3/1986 z 29. dubna o jazykové normalizaci na Baleárských ostrovech mají žáci právo na výuku na základních školách v jejich jazyce, tedy v katalánštině nebo ve španělštině. V následujícím článku se píše, že katalánský jazyk a literatura musejí být povinným předmětem na všech základních a středních školách. Počet hodin věnovaných katalánskému jazyku a literatuře musí být minimálně stejný jako počet hodin věnovaných španělskému jazyku a literatuře. Žáci musejí být schopni komunikovat v obou jazycích. Vláda autonomního společenství musí rovněž zajistit jazykové vzdělávání učitelů. Vyučující a studenti na vysokých školách mají právo používat katalánštinu i španělštinu.

Zmínku o povinné výuce katalánského jazyka a literatury s minimálně stejnou hodinovou dotací, jakou má výuka španělského jazyka a literatury, nalezneme také ve Vyhlášce 92/1997 z 4. července upravující užívání a výuku katalánštiny, jazyka vlastního Baleárským ostrovům, na neuniverzitních školách na Baleárských ostrovech (katalánsky *Decret 92/1997, de 4 de juliol, que regula l'ús i l'ensenyament de i en lingua catalana, pròpia de les illes Balears, en els centres docents no universitaris de les illes Balears*), kde je také uvedeno, že ve výuce katalánštiny je třeba zohlednit jazykové zvláštnosti katalánštiny užívané na Baleárských ostrovech. Cílem těchto opatření bylo zlepšit znalost katalánštiny, neboť katalánštině bylo dříve věnováno jen pět či dokonce pouze čtyři hodiny týdně, a žáci proto ovládali mnohem lépe španělštinu než katalánštinu (Moll, 1994, s. 75). Obdobné formulace jako ve Vyhlášce 92/1997 z 4. července upravující užívání a výuku katalánštiny, jazyka vlastního Baleárským ostrovům, na neuniverzitních školách na Baleárských ostrovech nalezneme i ve Vyhlášce 92/2004 z 29. října o vytvoření vzdělávacího programu pro základní školy na Baleárských ostrovech (katalánsky *Decret 92/2004, de 29 d'octubre, pel qual s'estableix el currículum de l'educació primària a les Illes Balerars*). Přibližně 50 % výuky na vysokých školách probíhá nyní v katalánštině, zatímco počátkem devadesátých let to bylo pouze 20 % (Siguan, 1992, s. 286).

Řadu ustanovení jazykového charakteru obsahuje rovněž Zákon 1/1998 z 10. března o postavení spotřebitelů a uživatelů v autonomním společenství Baleárské ostrovy (katalánsky *Llei 1/1998, de 10 de març, de l'Estatut dels Consumidors i Usuaris de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears*). V článku 14 se uvádí, že informace poskytované spotřebitelům a údaje na štítcích musejí být uvedeny v jednom z úředních jazyků autonomního společenství, z čehož tedy vyplývá, že nemusejí být uvedeny v obou jazycích, a to navzdory tomu, že v článku 20 se praví, že je potřeba podporovat užívání katalánštiny, jazyka vlastního Baleárským ostrovům, na štítcích výrobků a v informacích o poskytovaných službách. V článku 35 je uvedeno, že vláda autonomního společenství musí přijmout v této souvislosti příslušná opatření, jejichž součástí je zveřejnění speciálních slovníčků umožňujících užívání obou jazyků v těchto oblastech. V článcích 50 a 51 jsou specifikovány dokonce i postihy a pokuty za nedodržování tohoto zákona.

Ustanovení o podpoře užívání katalánštiny obsahuje rovněž Zákon 11/2001 z 15. června upravující obchodní činnost na Baleárských ostrovech (katalánsky *Llei 11/2001, de 15 de juny, de l'ordenació de l'activitat comercial a les Illes Balears*). V článku 8 se můžeme dočíst, že příslušné orgány státní správy musejí podporovat užívání katalánštiny v obchodě a v podnicích majících více než tři zaměstnance mají spotřebitelé právo používat ten úřední jazyk, který si sami zvolí. V článku 52 tohoto zákona jsou uvedeny postihy za jeho nedodržování, včetně zavření podniku na dobu jednoho roku.

Podle šestého dodatečného ustanovení Zákona 5/2003 z 4. dubna o zdravotnictví na Baleárských ostrovech (katalánsky *Llei 5/2003 de 4 d'abri, de salut de les Illes Balears*) musejí být veškeré písemné i ústní informace pro pacienty poskytovány v katalánštině.

V Zákoně 3/1986 z 29. dubna o jazykové normalizaci na Baleárských ostrovech nenalezneme žádnou zmínku o médiích. Většina periodik na Baleárských ostrovech vychází ve španělštině a periodika v katalánštině, která lze na ostrovech koupit, jsou vydávaná většinou v Katalánsku. Obdobná je i situace v rozhlase a v televizi, a to i přes Zákon 15/2010 z 22. prosince o veřejnoprávní organizaci pro rozhlasové a televizní vysílání na Baleárských ostrovech (katalánsky *Llei 15/2010 de 22 de desembre de l'Ens Públic de Radiotelevisió de les Illes Balears*), podle kterého by měly být vysílány veškeré pořady v katalánštině.

Baleárské ostrovy upravují každý rok své jazykové předpisy a přijímají další zákony a vyhlášky na podporu katalánštiny. Jako příklad můžeme uvést Vyhlášku 1/2014 z 10. ledna o hodnocení a potvrzování znalostí katalánského jazyka (katalánsky *Decret 1/2014, de 10 de gener, d'avaluació i certificació de coneixements de llengua catalana*), které provádí Institut baleárských studií (katalánsky *Institut d'Estudis Baleàrics*), nebo Vyhlášku 11/2017 z 24. března o požadavku na znalost katalánského jazyka ve výběrových řízeních na vstup do veřejné služby a na obsazení pracovních míst ve správě Autonomního společenství Baleárské ostrovy (katalán-

sky *Decret 11/2017, de 24 de març, d'exigència del coneixement de la llengua catalana en els procediments selectius d'accés a la funció pública i per ocupar llocs de treball de l'Administració de la Comunitat Autònoma de les Illes Balears*), která stanovuje požadavky na znalost katalánštiny pro jednotlivé kategorie úředníků podle Společného evropského referenčního rámce.

5. ZÁVĚR

Baleárské ostrovy mají stejnou politickou autonomii jako ostatní španělská autonomní společenství, které však využívají mnohem méně než jiná společenství. Katalánština není pro místní obyvatele, kteří necítí silnou sounáležitost s katalánsky mluvícím světem, tak důležitou součástí identity jako pro obyvatele Katalánska, a proto není pro místní politiky jazyková otázka tak prioritní jako pro politiky v Katalánsku. Řada místních obyvatel také nesouhlasí s rozšiřováním užívání katalánštiny ve formální komunikaci. I samotný pocit vlastní identity je na ostrovech díky imigraci z jiných částí Španělska i ze zahraničí méně silný než v Katalánsku či Baskicku. Pro obyvatele Baleárských ostrovů je navzdory vyhlášení jejich autonomie mnohem důležitější pocit příslušnosti ke konkrétnímu ostrovu než k celým Baleárským ostrovům. Katalánština, která je podle oficiálních zdrojů Evropské unie, se svými více než deseti miliony mluvčích devátým nejrozšířenějším jazykem Evropské unie,[16] neplní na Baleárských ostrovech na rozdíl od Katalánska asimilační funkci a imigranti zde necítí potřebu se jí učit, neboť ji nepovažují za prestižní jazyk. Rozvoj katalánštiny brzdí také skutečnost, že velká část obyvatel ostrovů se poprvé setkala se standardní katalánštinou a začala ji užívat až po přijetí Zákona o jazykové normalizaci v roce 1986. Do té doby užívala, a v hojné míře užívá i dnes, v ústní komunikaci baleárské dialekty tohoto jazyka (Herling, 2008, s. 233). Standardizaci katalánštiny navíc považuje za hrozbu pro baleárské dialekty a baleárskou identitu, jejíž důležitou součástí tyto dialekty jsou. Termín katalánština ztotožňuje s katalánštinou užívanou v Katalánsku, nemá velké pochopení pro narůstající katalánský separatismus a má obavy z „barcelonského imperialismu" (Radatz, 1989, s. 64). Navzdory emancipačním snahám, které pozorujeme ostatně i v jiných částech Španělska, nemá katalánština na Baleárských ostrovech z řady výše uvedených důvodů, ostatně jako jiné regionální jazyky užívané ve Španělsku,[17] na rozdíl od Katalánska, šanci vzdorovat španělštině či ji dokonce porazit.

Bibliografie

BIBILONI CANYELLES, Gabriel: La llengua catalana: un futur esplendorós. In: Fer una llengua és fer una nació. Eds. G. Bibiloni – J. Bernat. Palma de Mallorca: ERC 1994, s. 27 – 41.

[16] Zatímco například čeština je až dvanáctá.

[17] Zejména galicijština a baskičtina.

CASNOVAS CAMPS, Miquel Àngel: Història de les Illes Balears. Palma de Mallorca: Editorial Moll 1998.

CERDÀ CAMPOMAR, Sebastià: Política social i immigració a Mallorca. Ed. S. Serra. Palma de Mallorca: Edicions Cort 2003, s. 249 – 296.

DOLS, Nicolau: Dos ejemplos de planificación lingüística en la educación: Catalunya Nord e Illes Balears. In: Lletres asturianes, 1995, č. 65, s. 105 – 116.

ETXEBARRIA, Maitena: El bilingüismo en el Estado español. Bilbao: FBV 1995.

ETXEBARRIA, Maitena: La Diversidad de Lenguas en España. Madrid: Espasa Calpe 2002.

GIMENO UGALDE, Esther: La evolución del régimen lingüístico del catalán en los Estatuts d'Autonomia catalanes. In: La España multilingüe. Lenguas y políticas lingüísticas de España. Eds. M. Doppelbauer – P. Cichon. Wien: Praesens Verlag 2008, s. 168 – 197.

GUGENBERGER, Eva: El castellano y las lenguas regionales en España: Bilingüismo e hibradación. In: La España multilingüe. Lenguas y políticas lingüísticas de España. Eds. M. Doppelbauer – P. Cichon. Wien: Praesens Verlag 2008, s. 31 – 52.

HERLING, Sandra: La política de normalización lingüística en las Islas Baleares: instituciones, obstáculos y tendencias actuales. In: La España multilingüe. Lenguas y políticas lingüísticas de España. Eds. M. Doppelbauer – P. Cichon. Wien: Praesens Verlag 2008, s. 233 – 248.

HERRERAS, José Carlos: Lenguas y normalización en España. Madrid: Editorial Gredos 2006.

HERRERAS, José Carlos: Políticas de normalización en la España democrática. In: Actas del XVI Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas. Nuevos caminos del hispanismo. Eds. P. Civil – F. Cremoux. Paris: Iberoamericana 2010, s. 185 – 198.

JOAN I MARÍ, Bernat: Dinàmica normalització-substitució a les Illes Balears. In: Treballs de sociolingüística catalana, 2004, roč. 18, s. 97 – 113.

KUHNEN DE ROCA, Verena: La immigració alemanya a Mallorca. In: La immigració, països emissors i les Illes Balears. Ed. S. Serra. Palma de Mallorca: Edicions Cort 2003, s. 179 – 184.

MELIÀ I GARÍ, Joan: La langue catalane dans les Îles Baléares. In: Terminogramme, 2002, č. 103-104, s. 191 – 212.

MELIÀ I GARÍ, Joan: La situació lingüística de les Illes Balears. Comentaris al voltant d'una enquesta. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya 2002.

MIRALLES PLANTALAMOR, Joan – ITURRASPE BELLVER, Amaia: Coneixements, actituds i usos lingüístics envers el català dels estrangers d'origen europeu al Pla de Mallorca. Palma de Mallorca: Govern de les Illes Balears. Direcció General de Política Lingüística 2005.

MOLL, Aina: Turisme, Immigració i ús de la llengua (1960-1989). In: Estudis Baleàrics, 1990, č. 37 – 38, s. 171 – 182.

MOLL, Aina: La tutela de la lingua en las Islas Baleares. In: Euskera, 1994, roč. 39, č. 1, s. 63 – 79.

PALLAS VALENCIA, Antonio: Índex associatiu de persones estrangeres a les Illes Balears. In: La immigració, països emissors i les Illes Balears. Ed. S. Serra. Palma de Mallorca: Edicions Cort 2003, s. 185 – 201.

PONS BOSCH, Jordi A.: Dades sobre la immigració a les Illes Balears. In: La immigració, països emissors i les Illes Balears. Ed. S. Serra. Palma de Mallorca: Edicions Cort 2003, s. 297 – 307.

PONS PARERA, Eva – VILA I MORENO, F. Xavier: Informe sobre la situació de la Llengua Catalana (2003-2004). Barcelona: Observatori de la Llengua Catalana 2005.

QUEROL I PUIG, Ernest: Comparació dels usos i les representacions de les llengües a les Illes Balears, Catalunya, el País Valencià i Andorra. In: Treballs de sociolingüística catalana, 2004, roč. 18, s. 43 – 62.

QUEROL I PUIG, Ernest: Els balears i el català: usos i representacions socials. Palma de Mallorca: Documenta Balear 2004.

RADATZ, Hans-Ingo: Sprachliches Selbstverständnis und sprachliche Realität: ein soziolinguistisches Experiment zum Gebrauch balearischer Artikel. In: Zeitschrift für Katalanistik, 1989, č. 2, s. 64 – 90.

SALVÀ I TOMÀS, A.: La nova realitat geodemogràfica de les Illes Balears al començament del segle XXI: creixement de la població i fluxos migratoris. In: Treballs de sociolingüística catalana, 2004, roč. 18, s. 131 – 142.

SERRANO VÁZQUEZ, María del Carmen: Baleares, lengua y enseñanza. In: Revista Española de Lingüística, 1996, roč. č. 26, č. 2, s. 388 – 408.

SIGUAN, Miquel: España Plurilingüe. Madrid: Alianza Editorial 1992.

SIGUAN, Miquel: Conocimiento y uso de las lenguas en España. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas 1999.

SIGUAN, Miquel: Bilingüismo y lenguas en contacto. Madrid: Ariel 2001.

VIDAÑA FERNÁNDEZ, Luis: La immigració estrangera al sistema educatiu a les Illes Balears. In: La immigració, països emissors i les Illes Balears. Ed. S. Serra. Palma de Mallorca: Edicions Cort 2003, s. 202 – 248.

VILLAVERDE, Albert: Algunes dades sobre el coneixement i la transmissió del català a les Illes Balears. In: Treballs de sociolingüística catalana, 2003, roč. 17, s. 159 – 167.

Internetové zdroje

Generalitat de Catalunya. Llengua catalana. Dostupný na: http://www. llengua.gencat.cat/ca.

Govern Illes Balears. Dostupný na: http://www.caib.es.

Institut d'Estadística de Catalunya. Dostupný na: http://www. https://www.idescat.cat.

Institut d'Estadística de les illes Balears. Dostupný na: http://www. ibestat.es.

Institut d'Estudis Catalans. Dostupný na: http://www. iec.cat.

Leclerc, Jacques: Espagne. Aménagement linguistique dans le monde. Dostupný na: http://www.axl.cefan.ulaval.ca/europe/espagne.htm.

Universitat de les Illes Balears. Dostupný na: http://www.uib.es.

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0007

RECENZIE A SPRÁVY

Rudolf ŠRÁMEK: *LABYRINTEM VLASTNÍCH JMEN A NÁŘEČÍ*. Brno: Host 2016. 216 s. ISBN 978-80-7577-065-3.

V šiestom zväzku edície *Studie osobností brněnské lingvistiky* editori Jan Dvořák a Petr Malčík prezentujú významnú osobnosť nielen brnianskej, ale celkovo českej a svetovej lingvistiky, prof. PhDr. Rudolfa Šrámka, CSc., dr. h. c. Dôkazom etablovania sa R. Šrámka na medzinárodnú úroveň sú nielen početné ocenenia, ale aj množstvo významných funkcií v domácich a v medzinárodných komitétoch a komisiách. R. Šrámek dvadsať rokov pôsobil ako predseda Onomastickej komisie Akademie věd Českej republiky (do roku 2002), dvojnásobne dlhší čas pracoval ako podpredseda Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitéte slavistov (do roku 2013) a v rokoch 1996 – 1999 zastával post viceprezidenta Medzinárodného komitétu onomastických vied (International Council of Onomastic Sciences). V roku 2016 mu Ostravská univerzita udelila za celoživotné dielo čestnú vedeckú hodnosť *doctor honoris causa*.

Pripomeňme si aspoň niekoľko základných biografických údajov. Rudolf Šrámek sa narodil 15. januára 1934 a svoju mladosť strávil v Hošťálkoviciach, ktoré sú dnes súčasťou Ostravy. Prostredie pohraničnej obce s koexistenciou nemčiny, češtiny a poľštiny sa určite stalo jedným z výrazných motivujúcich prvkov jeho záujmu o jazykovedné štúdium a výskum lašských (sliezskych) nárečí. R. Šrámek po ukončení štúdia aprobácie český jazyk – ruský jazyk na brnianskej univerzite nastúpil v roku 1958 do dialektologického oddelenia brnianskeho pracoviska Ústavu pro jazyk český vtedy ešte Československej akadémie vied. Od roku 1972 pôsobil v onomastickom oddelení. V prvej polovici deväťdesiatych rokov natrvalo prešiel do univerzitného prostredia. V roku 1994 sa habilitoval a o dva roky získal profesúru. Vyučoval v Brne i v Ostrave. Na Pedagogickej fakulte Masarykovej univerzity pôsobil najprv ako vedúci katedry, neskôr sa stal prodekanom a členom fakultnej a univerzitnej vedeckej rady.

V úvode publikácie Jan Dvořák, jeden z jej zostavovateľov, v rámci pozornosti venovanej bibliografii R. Šrámka zdôraznil význam kandidátskej dizertačnej práce R. Šrámka *Místní jména na severovýchodní Moravě*, ktorú vypracoval počas ašpirantúry v odbore český jazyk so zameraním na onomastiku pod vedením prof. V. Šmilauera a obhájil v roku 1964, pretože už v tejto práci, ako uviedol aj Milan Harvalík (pozri s. 10 recenzovanej publikácie), je možné vysledovať smerovanie R. Šrámka zamerané nielen na dôkladnú analýzu lingvistického materiálu, ale aj na riešenie teoretických a metodologických otázok. J. Dvořák ďalej vyzdvihol aj dvojdielnu publikáciu *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* (1970, 1980), ktorú Rudolf Šrámek vypracoval v spolupráci s olomouckým historikom Ladislavom Hosákom. Pripomenuli by sme ešte novšie práce z oblasti toponymie *Zeměpisná jména v Čechách, na*

Moravě a ve Slezsku (2004, spoluautor I. Lutterer), *Retrográdní slovník místních jmen Moravy a Slezska* (2013) a významnú publikáciu *Úvod do obecné onomastiky* (1999), v ktorej sú zhrnuté teoretické a metodologické východiská zamerané na obsah vlastného mena a jeho fungovanie v komunikácii. Onomastická teória a metodológia Rudolfa Šrámka sa stali základom nielen českej onomastickej školy, ale spoločne s teóriou vlastného mena Vincenta Blanára, ktorej podstatou je takisto funkčný prístup a charakteristika obsahovej (designatívnej) stránky vlastného mena s dôrazom na binárnu povahu vlastného mena a špecifické onymické príznaky (z pohľadu terminológie R. Šrámka onymické funkcie), aj slovenskej onomastickej školy. Spolupráca R. Šrámka so slovenskými onomastikmi v minulosti vyústila aj do monografie *Zeměpisná jména Československa* (1982, spoluautori I. Lutterer, M. Majtán) a pokračuje i v súčasnosti. R. Šrámek ako člen Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV spolupracuje so slovenskými onomastikmi pri zostavovaní koncepcie projektu zameraného na spracovanie onomastickej terminológie.

Všetky štúdie zahrnuté v tu recenzovanom šiestom zväzku *Studií* už boli publikované v minulosti. Prvá časť príspevkov je z oblasti českých nárečí. Rozsiahlejšia štúdia *Působení neslovanského jazyka na české (lašské) nářečí. Na jazykovém materiálu z Hlučínska*[1] ukazuje, aký vplyv mala nemčina predovšetkým na slovnú zásobu lašských nárečí z oblasti Hlučínska (Opavsko, Frýdecko, Štrambersko, východné Vítkovsko). Značná časť príspevku sa venuje charakteristike politickej a sociálnej situácie, ktorá ovplyvnila používanie nemčiny v tejto oblasti, z historického aspektu. Uvádzaním mimojazykových faktorov a analýzou používania nemčiny a jej pôsobenia na jednotlivé generácie štúdia nadobúda sociolingvistický rozmer, ktorý rezonuje aj v ostatných príspevkoch. Druhá časť je materiálová, obsahuje súpis lexikálnych výpožičiek podľa jednotlivých tematických okruhov a vetných spojení, ktoré sú všeobecne známe a používajú sa. V poslednej časti sa pozornosť venuje tomu, ako sa germanizmy začlenili do celkového nárečového prejavu a akú v ňom mali funkciu. V závere R. Šrámek konštatuje, že gramatická stavba pôvodného nárečia ostala neporušená, neslovanské prvky majú iba lexikálny charakter, resp. frazeologický ráz a ich výber a frekvencia sú individuálne, pričom lexikálne výpožičky z nemčiny, aj keď boli početné, mali len dobový ráz a nestali sa kmeňovou súčasťou nárečia. Autor ich hodnotí ako výsledok konkrétnych historicko-spoločenských podmienok.

Symbiózou dialektológie a onomastiky je štúdia *Tvoření obyvatelských jmen v nářečí na Moravě a ve Slezsku*,[2] v ktorej sa uvádzajú spôsoby tvorenia neutrálnych podôb obyvateľských mien pomocou sufixov z úplných alebo skrátených názvov obcí a ich areálový výskyt, prenesením adjektívneho odvodzovania od osadného názvu do funkcie obyvateľského mena (napr. Bílsko na Litovelsku – *Bilšči*, Blansko – *Blanšči* x *Blanenšči*) a opisom (genitívnou väzbou, napr. *chlap z Biskôpstvi, ten z Ňive*) a ich fungovanie v určitom územnom okruhu od danej obce. R. Šrámek uviedol veľa príkladov na sufix *-ák,* ktorým sa na Slovensku obyvateľské mená nezvyknú tvoriť, skôr sa zriedkavejšie týmto spôsobom tvorili krajové obyvateľské mená, ako sú napr. *Záhorák, Lipták*. Jedným zo záverov R. Šrámka je, že na Morave a v Sliezsku sa ojedinele tvoria obyvateľské mená aj od adjektíva, ktoré tvorí prívlastok

[1] In: Slezský sborník. Acta Silesiaca, 1963, roč. 61 (21), č. 2, s. 146 – 165.

[2] In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník (dialektológia). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1969, s. 147 – 161.

v osadnom názve, napr. Krásne Pole na Opavsku – *Krasňan*. Takýmto spôsobom sa nezvykli tvoriť obyvateľské mená ani na Slovensku.

V kratšej štúdii *K poválečnému vývoji lašských nářečí*[3] sa R. Šrámek zameral na charakteristiku spoločenských faktorov v povojnovom období, ktoré viedli k zmenám hlavne v oblasti lexikálneho fondu, hláskoslovia a morfológie lašských nárečí, a uviedol niektoré z týchto zmien. Za hlavný dôvod vývoja lašských nárečí v povojnovom období pokladá okrem spoločenského vývoja intenzívne pôsobenie hovorovej podoby spisovného jazyka a pri intelektuáloch aj obecnej češtiny. Podľa vlastných zistení konštatoval, že pre dnešné lašské nárečia, čím sa myslí stav v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, keďže štúdia bola publikovaná v r. 1979, je typické na jednej strane zachovanie archaických teritoriálnych nárečových podskupín, a na druhej strane rýchly vývoj, ktorý vyvolali mimojazykové zmeny a ktorého súčasťou sú nárečové, nadnárečové a spisovné prvky. Na tento príspevok nadväzuje ďalšia kratšia štúdia *Vývojová proměna tradičního nářečí*,[4] v ktorej sa R. Šrámek zamýšľa nad vplyvom prudkej urbanizácie a industrializácie, predovšetkým ťažby uhlia, na vývoj nárečí dnešnej ostravskej aglomerácie. Za pozoruhodné pokladá, že vývoj smeruje k centrálnemu jazykovému útvaru, ktorým je neurčito vyhranená všeobecná laština tvoriaca časť kostry formujúcej sa mestskej reči Ostravy. Podľa R. Šrámka vývoj smeruje od regionálne príliš diferencujúcich jazykových javov k regionálne (aj sociálne a prestížne) „vyšším“, „všeobecnejším“ prvkom, ktoré sú podporované pri silnej individuálnej variabilite hovoriacich i homonymnými spisovnými podobami. V závere okrem iného upozorňuje, že pri dnešnom dialektologickom výskume v tejto lokalite sa bude musieť brať oveľa väčší ohľad na mimojazykové okolnosti.

Posledným príspevkom dialektologického bloku je širšie koncipovaná štúdia *Ke stratifikaci jazykových útvarů v současné češtině*.[5] R. Šrámek vidí problém hlavne v opise vzťahov medzi jednotlivými útvarmi národného jazyka navzájom a v ich postavení a funkciách vzhľadom k typom (druhom) komunikačných situácií, pretože charakteristickými znakmi uvedeného vzťahu je oslabovanie hraníc útvarov, variantnosť a priepustnosť. V príspevku sú opísané najdôležitejšie efekty, ktoré vznikajú v dôsledku týchto znakov, odporúčania, čo by malo byť určujúce v diskusiách o súčasnom stave a vývojových premenách češtiny, čo z týchto diskusií vyplynulo a charakteristika súčasnej jazykovej situácie podľa areálového členenia na západnú a východnú časť. Táto štúdia prináša veľmi zaujímavé pohľady a postrehy, ktoré by mohli poskytnúť podnetné inšpirácie aj slovenským sociolingvistom.

Sériu onomastických príspevkov zameraných na problematiku všeobecnej onomastiky otvára prehľadová štúdia *Slovanská onomastika a Slovanský onomastický atlas*.[6] V úvode sú charakterizované tri etapy vývoja projektu Slovanského onomastického atlasu od tridsiatych rokov minulého storočia do vyjdenia príspevku v r. 1978. R. Šrámek pokladal za pozitívne prijatie základného metodologického princípu atlasu, t. j. že jeho predmetom budú ojkonymá, anoj-

[3] In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, 1979, 28, A 27, s. 89 – 95.

[4] In: K diferenciaci současného mluveného jazyka. Sborník prací z mezinárodní vědecké konference (Ostrava, září 1994), 1. vyd. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity 1995, s. 39 – 43.

[5] In: Čeština – bádání a učení. Sborník z mezinárodní vědecké konference uspořádané k 60. výročí založení Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a k příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Přemysla Hausera, CSc. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita 2007, s. 22 – 32.

[6] In: Příspěvky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů. Záhřeb 1978. 1. vyd. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1978, s. 107 – 117.

konymá a antroponymá, pričom onymia bude analyzovaná všestranne z hľadiska lexikálnych základov, slovotvorby a národných špecifík. Podľa R. Šrámka prekážkou začatia prác na atlase nie je ani rozdielnosť koncepcie S. Rosponda, ktorá predpokladala spracovanie tzv. makrotypov vlastných mien, a koncepcie V. Šmilauera, ktorá pracovala s tzv. mikrotypmi, t. j. s analýzou vnútornej formy makrotypov, pretože je systémovo, zemepisne, časovo i geograficky relevantná, ale rôznorodý a nerovnomerný stav onomastického výskumu v slovanských krajinách. Za najaktuálnejšiu úlohu považoval spracovanie bohatstva onymie v jednotlivých slovanských jazykoch so spoľahlivou historicko-dialektologickou dokumentáciou pri toponymách, najmä pri oronymách a hydronymách, s lingvistickou interpretáciou (s etymologickým výkladom, typológiou vlastných mien, určením jazykových substitúcií, kontaktov a pod.). Dôraz kládol aj na potrebu vymedzenia onymického obsahu vlastného mena a prepracovanie pojmov „onymický model" a „onymický typ", ktoré sú zárukou nutnej abstrakcie pri mapovom spracovaní slovanskej onymie. Nutnou základnou etapou mal byť heuristický výskum slovanských národných onymických sústav a interpretácia ich pomenovacích a slovotvorných modelov a typov v onomastikonoch, monografiách, atlasoch, kartotékach a pod. R. Šrámek ďalej zdôraznil, že predpokladom splnenia tejto základnej podmienky je výskum národných onomastických sústav, ktorý bude riadený národnými onomastickými komisiami v rámci Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku, zaradenie projektu Slovanského onomastického atlasu do štátnych vedeckovýskumných plánov a medzinárodná koordinácia pracovných etáp a metód. Najväčší stupeň rozpracovanosti, metodologických zhôd a foriem medzinárodnej spolupráce mala a možno povedať, že aj dnes stále má západoslovanská oblasť. Už v tom čase autor vyzdvihol dobré skúsenosti s kartografovaním modelov živých osobných mien na Slovensku a s koncepciou pripravovaného českého anojkonymického slovníka. V závere príspevku uviedol zásadné etapy postupu prác na *Slovanskom onomastickom atlase* podľa koncepcie Subkomisie pre Slovanský onomastický atlas pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Tento príspevok R. Šrámka poukazuje aj na dôležitosť riadeného onomastického výskumu a spracovania onymie v jednotlivých slovanských krajinách. Na Slovensku je orgánom s touto funkciou Slovenská onomastická komisia pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, ktorá v súlade s odporúčaniami Komisie pre slovanskú onomastiku pri Medzinárodnom komitéte slavistov riadi a organizuje slovenský onomastický výskum. Slovenská onomastika dosiahla významné výsledky pod vedením Slovenskej onomastickej komisie, napríklad aj v už spomenutej oblasti modelovania živých osobných mien.[7] Podľa koncepcie projektu *Hydronymia Slovaciae*, ktorý je súčasťou medzinárodného projektu *Hydronymia Europaea*, bolo vypracovaných a publikovaných 13 hydronomastikonov,[8] v súlade

[7] Obsahové modely živých mien zo stredného Slovenska sa publikovali v dvoch častiach monografie V. Blanára a M. Matejčíka (1978, 1983) a pomenovacie modely živých mien z hornonitrianskej oblasti v monografii I. Valentovej (2009).

[8] Spracovali sa povodia Slanej (Ľ. Sičáková, 1996), Dunajca a Popradu (K. Rymut – M. Majtán, 1998), Ipľa (M. Majtán – P. Žigo, 1999), Turca (J. Krško, 2003), Nitry (J. Hladký, 2004), Oravy (M. Majtán – K. Rymut, 2006; ide o nové vydanie práce *Hydronimia dorzecza Orawy* z r. 1985, ktoré je prepracované podľa zásad projektu *Hydronymia Europaea*), Hrona (J. Krško, 2008), Kysuce (J. Krško – D. Velička, 2011), horného povodia Váhu (J. Krško, 2011), Dudváhu (Hladký, 2011), slovenskej časti povodia Moravy (A. Závodný, 2012), slovenskej časti povodia Hornádu (A. Goótšová – A. Chomová – J. Krško, 2014), severnej časti povodia Malého Dunaja (M. Beláková, 2014) a publikácia *Hydronymia Žitného ostrova* (J. Hladký – A. Závodný, 2015).

s brnianskou koncepciou[9] sa spracúva slovenská anojkonymia. Použitím jednotnej koncepcie zberu materiálu prostredníctvom súpisnej akcie a jeho analýzy a lexikografického spracovania hlavne na moravskom, sliezskom a slovenskom území sa plnia aj požiadavky stanovené pre Slovanský onomastický atlas, a to spracovanie onymie v jednotlivých onomastických strediskách pri dodržaní jednotnosti metodológie. Významný pokrok nastal najmä v oblasti rozvoja onomastickej teórie.[10]

Dobrým počinom bolo zaradiť do tejto publikácie štúdiu *K základním teoretickým a metodologickým principům onomastických slovníků*,[11] ktorá je dôležitým prínosom pre onomastickú lexikografiu. R. Šrámek porovnáva metódy apelatívnych a propriálnych slovníkov, pohľady na vývin lexikografického spracovania proprií od dôrazu na výklady hesiel s etymologickým a komparatistickým charakterom, ale bez dostatočného zohľadnenia analýzy slovotvornej výstavby propria a jeho motivačných okolností a onymického obsahu, k onomastikonom, ktorých základným teoretickým princípom je zachytenie kategórií nomina propria v takých vzťahoch a funkciách, v akých sa nachádza v pomenovacom systéme určitého jazyka a v komunikácii. V druhej časti príspevku tézovitým spôsobom uviedol aspekty, ktoré by sa mali zohľadňovať pri interpretácii vlastného mena v onomastikonoch.

Široký záber záujmu R. Šrámka z hľadiska jednotlivých onomastických disciplín dokazuje kratšia štúdia *K teorii literární onomastiky*,[12] v ktorej sa zameral na teoretické aspekty vývoja literárnej onomastiky. Poukázal hlavne na to, že napriek vzrastajúcej obľube literárnej onomastiky a množstvu hlavne materiálových štúdií stále chýba všeobecne prijateľná teória tejto subdisciplíny onomastiky a to aj napriek tomu, že existujú aktuálne teoretické a metodologické výskumy. Porovnal najmä výsledky takýchto výskumov v prácach Dietera Lampinga s koncepciou Karla Gutschmidta. Rozdiely vidí hlavne v tom, že hoci sa obi-

[9] Lexikografické spracovanie anojkonymického materiálu z moravského a sliezskeho územia prebieha v dialektologickom oddelení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brne, materiál z územia Čiech sa pripravuje osobitne na onomastickom pracovisku v Prahe. Koncepcia slovníka s ukážkovými heslami a mapami vyšla v roku 2000 ako úvodný zväzok *Slovníka pomístních jmen v Čechách.* Počítačové spracovanie na pražskom pracovisku sa stalo len nástrojom, pomôckou pri koncipovaní tradičného slovníka, keďže v čase prípravy koncepcie a koncipovania slovníka neboli ešte také možnosti ako dnes. Riešiteľky brnianskeho projektu v spolupráci s Fakultou informatiky Masarykovej univerzity v Brne vyvinuli špeciálne pre tento typ slovníka digitálnu databázu, ktorá tvorí podklad nielen pre tradičný knižný slovník, ale aj pre spracovanie anojkonymie formou digitálneho interaktívneho slovníka. Táto koncepcia využíva modernú onomastickú teóriu i súčasné možnosti digitálneho spracovania. Súpisu anojkonymie, jej digitalizácii, koncepcii slovníka, jeho využitiu a ukážkovým heslám je venované prvé číslo 51. ročníka periodika *Acta onomastica* (2010). Koncepcia slovníkov a dosiaľ skoncipované heslá sú prístupné aj na internetovej stránke Ústavu pro jazyk český AV ČR (dostupné na: http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Slovnik_pomistnych_jmen_na_Morave_a_ve_Slezsku.html, http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/Slovnik_pomistnych_jmen_v_Cechach.html, cit. 9. 3. 2018).

[10] Teoretické východiská, ktorých základom je charakteristika obsahovej (designatívnej) stránky vlastného mena, V. Blanár zhrnul v dvoch monografiách: Teória vlastného mena. Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii (1996) a Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky (2008, s anglickou verziou 2009).

[11] In: Slavia, časopis pro slovanskou filologii, 1978, roč. 47, č. 3, s. 260 – 264.

[12] In: Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), 1985, roč. 26, č. 4 – 5, s. 510 – 516.

dvaja opierajú o výskum špecifických funkcií vlastných mien v literárnom diele, onomastické, literárnovedné a textologické postoje tvoria u K. Gutschmidta jednotné východisko, zatiaľ čo u D. Lampinga je hlavným princípom literárnovedný pohľad v najširšom zmysle slova a onomastika sa redukuje na identifikačnú, príp. charakterizačnú funkciu. Napriek konštatovaniu R. Šrámka, že konštituovanie teórie onomastiky začalo na správnom mieste a literárna onomastika sa naďalej teší veľkej obľube, čo dokazuje aj fakt, že od publikovania tohto článku vzniklo za vyše tridsaťročné obdobie veľa najmä materiálových štúdií, literárna onomastika býva témou samostatných sekcií a blokov na medzinárodných onomastických konferenciách, dokonca vznikli časopisy, ktoré sa špecializujú na literárnu onomastiku,[13] je nedostatok teoretických a metodologických prác a stále chýba teória literárnej onomastiky, ktorá by bola všeobecne prijatá, nehovoriac o určitej nejednotnosti aj v terminologickej oblasti.

Vývinu onomastickej teórie sa venuje štúdia *Teorie onomastiky a roviny propriálního pojmenování.*[14] R. Šrámek zhrnul tematickú pestrosť v onomastike po druhej svetovej vojne z hľadiska teoreticko-metodologických princípov do troch základných okruhov, a to heuristické práce, ktoré majú často charakter základného materiálového výskumu, výskumy a štúdie, ktoré síce uznávajú systémové usporiadanie propriálneho fondu, ale nedostatočne diferencujú medzi apelatívnou a propriálnou sférou jazyka a orientujú sa na lingvistický status vlastného mena, a nakoniec práce zamerané na otázky všeobecnej onomastickej teórie, ktoré prekračujú rámec lingvistického statusu smerom k onymickému (propriálnemu) statusu, sformulovanému V. Blanárom. R. Šrámek pristupuje kriticky k hodnoteniu prvých dvoch okruhov, zároveň však vyzdvihuje niektoré ich pozitíva. Dôraz kladie na zohľadňovanie onomastického statusu, pretože umožňuje zovšeobecňovať vlastnosti a charakteristické znaky onymie na základe propriality, nie apelativity, a preto sa určitá matéria chápe ako celok vymedzený jednotným spôsobom na základe podstatných vnútorných vlastností; druhové diferenciácie tejto matérie predstavujú potom pomer všeobecného a zvláštneho (špecifického): proprium – toponymum – konkrétum (*Brno*), nie však pomer „iné všeobecné“ (= apelatívum, napr. mesto, sídlo) ku „konkrétu z kategórie iného všeobecného“ (= proprium, napr. toponymum *Brno*). Druhá časť príspevku je zameraná na charakteristiku troch rovín pomenovacieho aktu – prenominačnú, nominačnú a postnominačnú. R. Šrámek na propriálnom pomenovacom akte a jeho priebehu ukázal, že formovanie onomastickej teórie musí spočívať v postihnutí javov na vysokom stupni abstrakcie s kategoriálnou povahou a systémovým i systémotvorným rázom.

Príspevok *K hranici mezi onomastikou a etymologií*[15] odporúčame do pozornosti hlavne etymológom. V úvodných pasážach R. Šrámek okrem iného upozornil na dnes už prekonaný prístup tzv. „klasických“ etymológov, ktorí vysvetľujú (etymologizujú) propriá na základe rovnakých princípov ako apelatíva. V úzadí pritom ostávajú nielen zvláštnosti propriálnej jazykovej roviny, ktoré nie sú dané iba kategóriami „vzťahu vlastných mien k jedinečnému objektu“ či „sémantického komplexu typického pre vlastné mená = sémantického obsahu“ (nemožno ho porovnávať s obsahom apelatív), ale v prvom rade identifikačná funkcia vlastných

[13] Napr. taliansky časopis *Il nome nel testo* a americké časopisy *Journal of Literary Onomastics*, *Literary Onomastics Studies* (1974 – 1989).

[14] In: Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1986, roč. 47, č. 1, s. 16 – 28.

[15] In: “Scope, Perspectives and Methods of Onomastics”. Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Aberdeen, August 4–11, 1996. 1st vol. Ed. W. F. H. Nicolaisen. Aberdeen: Department of English, University of Aberdeen 1998, s. 325 – 329.

mien, ktorá sa zásadne odlišuje od rovnakej funkcie v prípade apelatív. V štúdii sú v krátkosti zhrnuté zásadné rozdiely medzi onomastikou a etymológiou. Za jedno z dôležitých vyjadrení R. Šrámka pokladáme, že úlohou onomastiky nie je iba etymologicky „vysvetľovať" vlastné mená, ale skúmať systémovú povahu propriálnej jazykovej roviny a z toho vyplývajúce aj záverečné zhrňujúce tvrdenie, že onomastiku nemožno chápať iba ako etymologické vysvetľovanie vlastných mien.

V určitom zmysle na predchádzajúci príspevok nadväzuje štúdia *Etymon, pojmenovací motiv a význam vlastních jmen*[16], v ktorej R. Šrámek zhrnul a vysvetlil problémy, ktoré v slovanskej onomastike súvisia s interpretáciou etymonu, štruktúry, pomenovacieho motívu a významu vlastných mien. Tieto problémy rozdelil do dvoch skupín: 1. Absencia jednotného všeobecnoteoretického konceptu onomastiky, čo sa prejavuje zamieňaním apelatívnej a propriálnej sféry jazyka, a nedostatočným zohľadňovaním propriálneho významu. 2. Chápanie štúdia vlastných mien ako etymológie, čo vyvoláva v slovanskej onomastike nerovnomernú situáciu – metodológia onomastickej práce je stále závislá od etymologického prístupu pozitivisticko-filologickej školy, zatiaľ čo všeobecná onomastická teória pracuje s výdobytkami modernej lexikológie, sémantiky, semiotiky a komunikačných teórií. Práve na túto nerovnosť sa v štúdii poukazuje na niekoľkých príkladoch.

Druhá časť onomastických príspevkov sa zameriava na toponomastiku, ale mnohé závery majú všeobecnejšiu teoreticko-metodologickú platnosť. Štúdia *Toponymické modely a toponymický systém*[17] je reakciou na skeptické stanovisko poľského onomastika Mieczysława Karaśa k systému v toponymii. R. Šrámek ukázal, ako možno pristupovať k objasneniu vnútornej štruktúry toponymie a jej systémovému charakteru. Charakterizoval vzťahový model, ktorý predstavuje obsahovú (designatívnu) zložku toponyma, a jeho štyri základné druhy v českej a slovanskej toponymii, a slovotvorný model, ktorý je formálnym príznakom vzťahového modelu. Dospel k záveru, že organizujúcim princípom toponymie sú vzťahy medzi vzťahovými a slovotvornými modelmi, ktoré sa navonok prejavujú v slovotvorných typoch v konkrétnych miestnych, osadných názvoch. Systémovosť toponymie vidí v modelovej báze, ktorá je v zásade daná stabilizovaným vzťahom vzťahového a slovotvorného modelu, a prejavuje sa schopnosťou zmeny vnútri tohto vzťahu, schopnosťou regulovať túto zmenu a najmä vytváraním takých vzťahových a slovotvorných modelov, ktoré majú platnosť toponymickej normy. Vývoj toponymie sa podľa R. Šrámka nedeje narušením stabilizovaného vzťahu vzťahový model – slovotvorný model, ale zmenou konkrétnych slovotvorných modelov a zodpovedajúcich slovotvorných typov, ktoré sú v určitej dobe schopné plniť toponymickú normatívnu funkciu. Závery aj tejto štúdie zásadne ovplyvnili vývin v oblasti teórie a metodológie toponomastiky i celej onomastiky. Nadviazala na ňu napríklad Jana Pleskalová a prepracovala systém vzťahových modelov v anojkonymii.[18]

[16] In: Jezikoslovni zapiski, 2007, č. 1 – 2, s. 459 – 469.

[17] In: Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1972, roč. 33, č. 4, s. 304 – 318. Tento príspevok R. Šrámek predniesol už na 4. slovenskej onomastickej konferencii v novembri 1971 v Banskej Bystrici a je publikovaný aj v konferenčnom zborníku (ŠRÁMEK, Rudolf: Toponymické modely a toponymický systém. In: 4. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9. – 10. 11. 1971. Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973, s. 135 – 145.).

[18] Pozri napr. monografiu Jany Pleskalovej *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* (1992).

K bližšej charakteristike a špecifikám slovotvorného modelu sa R. Šrámek vrátil v štúdii *Slovotvorný model v české toponymii*.[19] Dichotomické rozdelenie toponým na deapelatívne a deantroponymické považuje za najvýznamnejšie pre štúdium slovotvorných modelov. O slovotvornej modelovej hodnote českých osadných názvov vo všeobecnosti skonštatoval, že obsahujú dva elementy – toponymickú bázu a topoformant – a inklinujú k dvojkomponentnosti. Slovotvorný model chápe ako abstrakciu slovotvorných typov s dlhodobou a všeobecnou platnosťou v určitom jazyku. Ani v tomto príspevku neopomenul na konkrétnych príkladoch ukázať rozdiel a význam etymologického a onomastického prístupu pri tvorení slovotvorného modelu, napr. pri etymologickom výklade hranice medzi toponymickou bázou a toponymickým formantom (*Bor-ovnice, Blat-nice, Buk-ovice, Brť-oví*) sa kladie dôraz na výskyt alebo príbuznosť určitého lexikálneho základu a akt vzniku názvu, druh jeho vnútornej výstavby, teda to, čo je na toponyme „jazykové“, ale najdôležitejšie ostáva nepovšimnuté, pričom ak sa položí hranica toponymicky (*Borovn-ice, Blatn-ice, Bukov-ice, Brťov-í*), je možné si všímať nielen etymony (*bor, bolt, buk, brt*), ale aj špecifikáciu slovného základu názvu zo slovotvorného hľadiska a z hľadiska slovného druhu vzhľadom k voľbe motivácie podľa príslušného vzťahového modelu (*bor-* substantívny základ, vzťahový model „čo“ – čo tam je, osadné názvy *Bor, Bory*, a adjektívny základ *borov-* v názve *Borovn-ice*, ktorý je síce etymologicky rovnaký, ale odlišuje sa vzťahovým modelom: „aký“ – aké to tam je).

Neúradným vlastným menám sa venuje rozsiahla štúdia *Problematika studia přezdívek obcí (na materiálu z Moravy a Slezska)*.[20] R. Šrámek definuje prezývku ako meno, ktorým z rôznych dôvodov pomenovali niekoho alebo niečo, kto alebo čo už vlastné meno má, pričom prezývka má silné citové zafarbenie, a to posmešné a ironizujúce alebo hanlivé a znevažujúce, a jej konečným cieľom je vyjadrenie expresivity, pretože (náležité) vlastné meno objektu túto schopnosť nemá. V príspevku sa charakterizuje vznik prezývok obcí Moravy a Sliezska a ich obyvateľov, motivačná, sémantická a jazyková stránka týchto prezývok, a to nielen z pohľadu onomastického, resp. lingvistického, ale aj folklórneho a etnografického. R. Šrámek považuje prezývky za propriá v pravom zmysle okrem iného aj preto, že prezývky obcí sa týkajú nielen objektu, ale aj ľudí, ktorí v ňom bývajú, a zdôraznil, že nemôžu vzniknúť a ani existovať bez vedomého a často aktualizovaného využívania obsahu základného slova (základnej motivácie), a ak sa väzba s konkrétnym lexikálnym obsahom naruší a motivačná zložka prezývky sa stáva sémanticky nejasná, stratí prezývka dôvod svojej existencie. V slovenskej onomastike sa terminologicky odlišujú tieto dve kategórie neúradných proprií – prezývkové názvy sú vlastné mená toponymických objektov a zaraďujú sa medzi toponymá, prezývkové obyvateľské mená sú mená obyvateľov týchto objektov a zaraďujú sa medzi antroponymá. Zaužívaný je aj termín živé obyvateľské meno a pre pomenovanie osoby živé osobné meno, vo všeobecnosti sa používa termín živé meno. Za neúradné, živé meno, ktoré by sa dalo zahrnúť k toponymám a zároveň antroponymám, sa pokladá meno domu (resp. meno do domu, meno podľa domu), pretože označuje dom, gazdovstvo, ale zároveň aj jeho obyvateľov. Adjektívum *živý* má vyjadrovať nielen neúradnosť a fungovanie mena v komunikácii, ale podľa V. Blanára[21] predovšetkým to, že je „živá“ motivácia, čo znamená, že používatelia si uvedomujú pôvodnú moti-

[19] In: Slovo a slovesnost: časopis pro otázky teorie a kultury jazyka, 1976, roč. 37, č. 2, s. 112 – 120.
[20] In: Národopisné aktuality, 1977, roč. 14, č. 1. s. 29 – 54.
[21] *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2009, s. 36).

váciu tohto mena, tzv. onymickú motiváciu, ktorá je pri iných druhoch antroponým, ako sú napr. rodné (krstné) mená, priezviská, a aj všeobecne pri iných druhoch proprií, irelevantná pri ich používaní a fungovaní. V tomto ohľade sú závery R. Šrámka a V. Blanára zhodné. Určitým rozdielom je, že osobné živé mená sa netvoria prioritne s cieľom vyjadrenia expresivity, ktorý uviedol pri prezývkach R. Šrámek, ale z potreby presnej identifikácie, pretože úradné meno osoby v užšom spoločenskom úze, ktorý najčastejšie predstavuje dedinský kolektív, túto základnú onymickú funkciu prestalo spĺňať. Expresívna prezývka môže tvoriť len jeden funkčný člen živého osobného mena a často sa stáva, že mnohokrát v dôsledku fungovania v komunikácii stráca nielen expresivitu, ale ľudia si už neuvedomujú ani pôvodnú motiváciu. Aj z týchto dôvodov V. Blanár nazval tento funkčný člen živého osobného mena individuálna charakteristika, pri ktorom sémantický príznak expresívnosti (špecifikovaný ako príznak konotatívnosti a spoločenského zaradenia a hodnotenia) môže mať pozitívnu i zápornú hodnotu.[22]

Definovaniu termínov anojkonymum a mikrotoponymum vzhľadom na objekty, ktoré pomenúvajú, sa R. Šrámek venoval v štúdii *Anoikonymické objekty a jejich pojmenování*.[23] Zdôraznil, že ojkonymá a anojkonymá sa v zásade od seba odlišujú iba príznakom prítomnosť alebo neprítomnosť osídlenia ako diferencujúcim znakom na úrovni nomen x nomen, ale existujú dôležitejšie príznaky, ktoré zovšeobecňujú onymicky relevantné vlastnosti anojkonymických objektov, ako sú ekonomická využiteľnosť, orientačná úloha objektu, okolnosti jeho vzniku a jeho miesto a úloha v spoločenskom živote. Mikrotoponymá chápe ako všetky pomenovania nesídelných objektov v určitej lokálnej spoločnosti, na určitom katastrálnom území, pričom ich funkciu môžu plniť apelatívne lexikálne jednotky i iné druhy vlastných mien. Za rozhodujúce považuje hľadisko funkčného využívania, a nie to, že vonkajšie vlastnosti anojkonymických objektov sú „mikro-“, pretože príznak „mikro-“ sa týka obmedzeného akčného rádia názvu, nie jeho hmotnej, materiálovej, vonkajšej stránky. R. Šrámek rozvinul problematiku „mikro-“ a „makro-“ pri termínoch mikrotoponymum a makrotoponymum aj na 18. medzinárodnej a celopoľskej konferencii v r. 2012 v Lodži.[24]

Termín anojkonymum je zaužívaný hlavne v českej, slovenskej a v poslednej dobe aj v nemeckej onomastike. Vo zvyšku slovanskej a v medzinárodnej onomastike sa používajú najmä termíny makrotoponymum a mikrotoponymum. Na konci šesťdesiatych a v sedemdesiatych rokov 20. storočia sa termín mikrotoponymum ustálil aj v slovenskej onomastike (používali ho napr. aj M. Majtán a J. Matejčík). Medzi slovenskými onomastikmi, ale aj v rámci

[22] Bližšie pozri monografiu V. Blanára a J. Matejčíka *Živé osobné mená na strednom Slovensku*. I. 1. Designácia osobného mena (1978, s. 29). K rozdielom medzi prezývkou a individuálnou charakteristikou pozri napr. aj štúdiu I. Valentovej *Poznámky k rozdielom medzi prezývkou a funkčným členom živého mena – individuálnou charakteristikou* (In: Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Zborník referátov z 18. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011). Red. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012, s. 113 –122. ISBN 780-80-555-0576-3 (printová verzia). Dostupné na http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html. ISBN 978-80-555-0594-7).

[23] In: 9. slovenská onomastická konferencia. Nitra 26. – 28. 6. 1985. Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1987, s. 91 – 99.

[24] Pozri štúdiu R. Šrámka *Aspekty „mikro“ a „makro“ jako interpretační a klasifikační problém v onomastice* v zborníku z tejto konferencie (In: Mikrotoponimia i makrotoponimia. Eds. A. Gałkowski – R. Gliwa. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014, s. 17 – 24).

slovanskej onomastiky sa v minulosti viedli diskusie o termíne mikrotoponymum a jeho definovaní. Členovia Slovenskej onomastickej komisie ho nakoniec neprijali napriek tomu, že sa už určitý čas používal, pretože jeho definícia nebola jednoznačná, nedala sa napr. konsenzom určiť hranica veľkosti (dĺžky) objektu, podľa ktorej by sa objekty, resp. ich názvy dali jednoznačne zaradiť k mikrotoponymám. M. Majtán termín mikrotoponymum, podobne ako termín chotárny názov, označil za priúzky na to, aby sa ním označovala celá skupina nesídelných objektov.[25] Nevhodnosť používania termínu podporovala v tom čase aj neexistencia náprotivku makrotoponymum, ktorý sa dodnes v slovenskej onomastike nezaužíval. Už po roku 1973 slovenskí onomastici termín mikrotoponymum postupne prestali používať.

V príspevku *Transonymizace v propriální nominaci*[26] sa charakterizujú procesy proprializácie, resp. onymizácie apelatív a transonymizácie. R. Šrámek navrhol nazývať propriá, ktoré vznikli transonymizáciou, transonyma, lebo na rozdiel od deproprií sa nezbavujú propriálnych vlastností (*de-* = „zbaviť niečo niečoho"), a bližšie definuje proces deproprializácie v porovnaní s transonymizáciou a termíny depropriálne apelatívum a depropriálne proprium. Zamýšľal sa nad tým, či za transonymizáciu možno pokladať iba prechod propria z jedného druhu do druhého bez formálnych zmien (rieka *Haná* > choronymum *Haná*), alebo aj s formálnou zmenou (hydronymum *Svitava* > ojkonymá *Svitavy, Svitávka*) a navrhol, aby onomastická teória uvažovala o dvoch typoch transonymizácie – čistej a rozšírenej. V. Blanár tiež pripustil, že pri tomto presune nastávajú zmeny nielen na rovine obsahu onymického znaku, ale často aj na morfologickej a slovotvornej rovine, napr. transonymizované terénne názvy z osobných mien ako predložkové názvy *Na Beňovo, Na Profantku, Poza Laca,* kde možno predpokladať motivujúce antroponymá *Beňo, Profant* a *Laco*.[27] Na tento príspevok som nadviazala v osobitnej štúdii,[28] ktorá bližšie špecifikuje, medzi ktorými onymickými druhmi môže ísť o transonymizáciu a aké by mohli byť jednotlivé typy rozšírenej transonymizácie, ale napriek tomu sa prikláňam k pôvodnej definícii. Naznačila som niektoré ďalšie problémy, s ktorými sa ešte bude musieť teoretická onomastika vysporiadať.

Editori v závere uviedli, že ich zámerom bolo prostredníctvom tejto publikácie predstaviť lingvistu Rudolfa Šrámka ako autora najmä kratších štúdií z oblasti dialektológie a onomastiky, hoci odborný záujem tohto rešpektovaného vedca presahuje hranice uvedených lingvistických disciplín. Uvedené štúdie, ktoré už boli publikované v časopisoch a v zborníkoch od prvej polovice šesťdesiatych rokov 20. storočia po súčasnosť, vzbudili najväčší záujem odbornej verejnosti a sú vysoko cenené a citované. Publikácia *Labyrintem vlastních jmen a nářečí* v koncíznej podobe sprístupňuje hlavne dialektológom a onomastikom niektoré často menej dostupné štúdie, ktoré významne prispeli k poznaniu moravských a sliezskych nárečí a do značnej miery ovplyvnili vývoj onomastickej teórie predovšetkým vzhľadom na jej smerovanie od čisto etymologických výkladov pôvodu vlastných mien k zameraniu sa na onomas-

[25] Bližšie k tejto problematike pozri štúdiu M. Majtána *Základná slovenská toponomastická terminológia* (In: Zborník materiálov z 5. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 3. – 7. mája 1972). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 113 – 116.).

[26] In: Folia onomastica Croatica, 2003 – 2004, roč. 12 – 13. s. 499 – 508.

[27] Bližšie pozri monografickú štúdiu V. Blanára *Morfologické kategórie vlastných mien* (In: Jazykové kategórie v teórii a praxi. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 21 – 52).

[28] *Transonymizácia – jeden zo spôsobov rozširovania propriálnej lexiky* (In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 5 – 6, s. 319 – 335).

tický status, obsah vlastných mien a na výskum ich fungovania v komunikácii. Stali sa podnetným inšpiračným zdrojom pre ďalšie uvažovanie a rozvoj onomastickej teórie a metodológie. Možno povedať, že ovplyvnili celé ďalšie generácie nielen českých onomastikov.

Iveta Valentová
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0008

BUZÁSSYOVÁ, Ľudmila: *OD HLASU K HLÁSKE. Z DEJÍN ANTICKEJ NÁUKY O REČI.* Bratislava: Univerzita Komenského 2016. 280 s. ISBN 978-80-223-4098-4[1]

Monografie bratislavské klasické filoložky Ľudmily Buzássyové zaplňuje povážlivou mezeru nejen ve slovenské, ale i české historickolingvistické literatuře. Je s podivem, že téma antické lingvistiky dosud nikdo mezi slovenskými nebo českými lingvisty systematicky neuchopil. Ještě slabší bývají ohlasy antické jazykovědy v dílech zabývajících se historií lingvistiky obecně. Moderní syntéza chybí i na poli evropské (a americké) klasické filologie. Lingvisté a historici (nejen antické) lingvistiky jako kdyby se stále spokojovali se 150(!) let starým dílem Heymanna Steinthala, které se na počátku 90. let 19. století dočkalo rozšířeného 2. vydání a posléze řady reprintů.[2] Autorka před sebou tudíž rozhodně neměla snadný úkol, i když se její monografie omezuje na shrnutí antických představ o hláskosloví. Připomeňme podstatné osobnosti v přibližném chronologickém pořadí a jejich díla, kterými se ve svém spise zabývá. Je jich více než 50, počítáme-li též autory známé jen z pozdějších citací (v seznamu vyznačeny znakem →):

Platón (427 – 347 př. Kr.) – dialogy *Kratylos*, plus dále *Filébos*, *Charmidés*, *Kritias*, *Protagorás*, *Stát*, *Theaitétos*, *Timaios*, *Zákony*;
Xenokratés (396/5 – 314/3 př. Kr.) – *Fragmenta* (10);
Aristoteles (384 – 322 př. Kr.) – spisy *Poetika*, *O duši*, *O vyjadřování*, *Politika*, *Problémy*, *O sofistických důkazech*, *Etika Eudémova*, *Metafyzika*, *Zoologie*, *Morfologie živočichů*;
Theofrastos (372 – 287 př. Kr.) – *O vyjadřování*;
Chrysippos (281/277 – 208/204 př. Kr.) – *O duši*;
Dionysios Thrax (170 – 90 př. Kr.) – *Gramatika*[3];
Lucilius (168/7 – 102 př. Kr.) – *Satiry*;
Kratés z Mallu (2. st. př. Kr.) – *O attickém dialektu*, *O anomálii*;
M. Terentius Varro (116 – 27 př. Kr.) – *O latinském jazyce* → Aelius Stilo Praeconinus (154 – 74 př. Kr.) – *De proloquiis*, *Ad Herennium*;
Marcus Tullius Cicero (106 – 43 př. Kr.) – *Řečník*, *Academica*;
Titus Lucretius Carus (97 – 55 př. Kr.) – *O přírodě*;
Verrius Flaccus (55 př. Kr. – 22 po Kr.) – *O pravopise*, *O významu slov*[4];
Dionysios z Halikarnassu (54 př. Kr. – 8 po Kr.) – *O skládání slov*;

[1] Poděkování: Recenze vznikla pod záštitou Fondu pro specifický výzkum, č. 2817.

[2] Heymann Steinthal: *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern. Mit besonderer Rücksicht auf die Logik*. Berlin: Dümmler 1863 (1. vydání XXII + 712 s.), 1890–1891 (2. vydání XVIII + 374 s.; XIV + 368 s.); reedice: Hildesheim – New York: Olms 1971; ibid. 2004; Cambridge – New York: Cambridge University 2013. Viz
<https://ia800209.us.archive.org/26/items/geschichtedersp02steigoog/geschichtedersp02steigoog.pdf>
<https://ia802605.us.archive.org/11/items/geschichtedersp01steigoog/geschichtedersp01steigoog.pdf>

[3] Autorův je zřejmě jen §1, zatímco §2–20 jsou patrně pozdější kompiláty.

[4] Známo z excerpt Sexta Pompeia Festa ze 3. st. po Kr. a výtahu Paula Diacona z konce 8. st.

Philón z Alexandrie (25/20 př. Kr. – 40/50 po Kr.) – *Otázky a odpovědi ke Genezi*;
L. Annaeus Seneca (4 př. Kr. – 65 po Kr.) – *Listy*;
Caesius Bassus (1. st. po Kr.) – *De metris*;
Marcus Fabius Quintilianus (35 – 96 po Kr.) – *Základy rétoriky*;
Iuvenalis (47/60 – 140 po Kr.) – *Satiry*;
Suetonius (po 70 – po 122 po Kr.) – *O gramaticích* → Q. Remmius Palaemon (1. st. po Kr.) – *Ars grammatica*; Marcus Valerius Probus (1. st. po Kr.) – *O značkách*;
Apollónios Dyskolos (první pol. 2. st. po Kr.) – *O syntaxi*;
Aulus Gellius (125 – 180 po Kr.) – *Attické noci* → Nigidius Figulus (98 – 45 př. Kr.) – *Gramatické zápisky*;
Héfaistión (2. st. po Kr.) – *Enchiridion de Metris*;
Velius Longus (2. st. po Kr.) – *De orthographia*;
Terentius Scaurus (2. st. po Kr.) – *De orthographia*;
Galénos (130 – 210 po Kr.) – *O nauce Hippokrata a Platóna*;
Sextus Empiricus (160 – 210 po Kr.) – *Proti učencům*;
Diogenes Laertios (180 – 240 po Kr.) – *Životopisy slavných filozofů* → Diogenes Babylónský (230 – 150/140 př. Kr.); Antipatros z Tarsu (2. st. př. Kr.); Diokles z Magnesie (2. – 1. st. př. Kr.);
Palladius (= Pseudo-Probus) (2./3. st. po Kr.) – *Základy gramatiky*;
Terentianus Maurus (2. – 3. st. po Kr.) – *O Písmenech*, *o metrech*, *o slabikách*;
Porfyrios (232/3–301/4/5 po Kr.) – *O slyšitelném*;
Dósitheos (3. – 4. st. po Kr.) – *Ars grammatica*[5];
Marius Victorinus (300 – po 362 po Kr.) – *Ars grammatica*;
Aelius Donatus (320 – 380 po Kr.) – *Ars minor & Ars maior*, tj. *Menší gramatika & Větší gramatika*;
Diomedes Grammaticus (konec 4. st. po Kr.) – *Ars grammatica*;
Flavius Sosipater Charisius (4. st. po Kr.) – *Ars grammatica*;
Maurus Servius Honoratus (4. – 5. st. po Kr.) – *Ars grammatica*, *De centum metris*;
Quintus Papiri(an)us (4. – 5. st. po Kr.) – *De orthographia*, *De analogia*;
Aelius Festus Aphthonius (4. – 5. st. po Kr.) – *De metris omnibus*;
Martianus Capella (4. – 5. st. po Kr.) – *O sňatku Mercuria a Filologie* nebo jen *Filologie*;
Sergius (5. st. po Kr.) – *De littera de syllaba de pedibus, Explanationes*;
Pompeius (5. st. po Kr.) – *Commentum artis Donati*;
Consentius (5. st. po Kr.) – *Ars de Duabus Partibus Orationis*, *Nomine et Verbo*;
Audax (5. – 6. st. po Kr.) – *Ars grammatica*;
Ammonios Hermiae (435/445 – 517/526) – *In Aristotelis librum de interpretatione commentarius*;
Anicius Manlius Severinus Boëthius (480 – 524 po Kr.) – *Commentarii in librum Aristotelis Peri Hermeneias*;
Priscianus (6. st. po Kr.) – *Základy gramatiky*;
Isidor ze Sevilly (7. st. po Kr.) – *Etymologie*.

Autorka je důvěrně obeznámena se všemi citovanými díly, jak hojně dokládají autentické pasáže pod čarou v originálních jazycích. To jí dovoluje zmapovat vzájemné ovlivňování konkrétních autorit a vymezit jednotlivé gramatické školy. Zřejmě největším přínosem monografie je přehled rodících se odborných fonetických termínů v řecké i latinské gramatické tradici, jejich obsah, vývoj a kontext, za kterého vznikaly. Nejpodrobněji se autorka věnuje

[5] Řecky psaná gramatika latiny.

latinskému termínu *littera* (s. 138–39). Nejprve připomíná jeho podobu *LEITERAS*, jež je známa z Lex (Acilia?), datovaného do let 123–122 př. Kr. [CIL[6] 583.34]. Z variant *littera*, *līt̰era*, *litera* představuje forma *līt̰era* její přirozený kontinuant vzhledem k regulérní monoftongizaci diftongu *ei*, ačkoliv je třeba připomenout, že v historii latinské ortografie mohl diftong *ei* zastupovat i původní *ī* (např. *UEIUAM* [CIL I, 1837] oproti korektnímu *UIUAM* < **u̯īu̯ām* → **g^{u}iH$_{3}$u̯o-*; viz Meiser 1998, 49, §39.4; 58, §47.2). Forma s geminátou je produktem pravidla *VT* ~ *VTT*, kde *V* je vysoký vokál a *T* neznělá okluzíva (Weiss, 2010). Autorka dále připomíná několik etymologií rozšířených v etymologických slovnících, počínaje již antickými pokusy o výklad:

1) Diomedes, *Ars grammatica*: „Littera dicta quasi legitera, quia legitur, vel quod legentibus iter ostendit, vel a litura quam patitur, vel quod legendo iteratur" [„Litera je pomenovaná akoby *legitera*, pretože sa číta alebo pretože čitateľom ukazuje cestu, alebo je pomenovaná podľa zotierania, *litura*, ktorému podlieha, alebo pretože sa čítaním opakuje."];

2) Ludwig Ross (1853, s. 293): Adaptace řeckého διφθέρα ‚kůže', pl. ‚materiál ke psaní' (před importem papyru) [Hérodotos] se „sabinskou" změnou *d* > *l* (*dingua* [Marius Victorinus] : *lingua* [Lex XII], *dacrima* : *lacrima* [Andronicus], obvykle *lacruma*), resp. jako v latinské adaptaci *Ulixes* řeckého Ὀδυσσεύς;

3) Alois Vaníček (1874, s. 137): Derivát lat. slovesa *linō*, *lēvī*, *litum* ‚natírat, pomazat, postříkat, smazat (něco napsaného)'. Další vývoj naznačil např. Muller (1926, s. 235), když předpokládal jako východisko kolektivum **leit̰esā* od neutra **leit̰-os*. Alois Walde a Johann B. Hofmann (1938, s. 815) přidávají sémantickou paralelu v Hesychiově glose *ἀλειπτήριον· γραφεῖον. Κύπριοι*, zatímco běžný význam slova ἀλειπτήριον je ‚místo natírání olejem v gymnastických školách'. Psaní by tak bylo pojmenováno podle jeho podobnosti s malováním, a tedy i natíráním. Popsaný morfologický scénář však odmítá Michiel de Vaan (2008, s. 346).

A. Walde a J. B. Hofmann (1938, s. 815) uvádějí i další dva, ještě méně přesvědčivé etymologické pokusy:

4) Francis A. Wood (1926, s. 97) rekonstruoval *littera* < **slitu̯erā* *‚rytí' na základě gótského slovesa *ga-sleiþjan* ‚poškodit, ublížit, zranit';

5) Hermann Güntert (1928, s. 135) uvažoval o souvislosti s lat. *lituus* ‚zakřivená hůl augurů'.

6) Nejnověji Michael Weiss (2010, s. 1) odvozuje stlat. *leitera* od kořene **leit̰-* ‚škrábat'. Sémanticky je takový vývoj významu zcela v pořádku, sr. lat. *scrībere* ‚psát', lot. *skrīpât* ‚škrábat', stir. *scrīp(a)id* ‚škrábe' (sr. de Vaan, 2008, s. 546–547) nebo sthn. *riz* ‚škrábání, čára, písmeno' (Kroonen, 2013, s. 597). Není však jasné, o jaký materiál se rekonstrukce kořene **leit̰-* ‚škrábat' opírá.

Rytí či vyškrabávání písmen se používalo při psaní do kamene, popř. do dřeva. Při psaní na kůži, kůru, lýko či tkaninu, nemluvě o papyru, byla písmena spíše kreslena či malována. Každopádně, i tyto materiály mohly dát vzniknout pojmenování písma. Příkladem budiž gót. *boka* ‚γράμμα', tj. ‚písmeno', pl. *bokos* ‚βίβλος, βιβλίον, γράμματα', tj. ‚psaný dokument, kniha', stsas. *bōk* ‚psací tabulka', sthn. *buoh* ‚rukopis, kniha, Písmo' etc., vše od germ. **bōk(j)ō-* ‚buk' (Lehmann, 1986, s. 77; Kroonen, 2013, s. 71). Snad z balkánské gótštiny po-

[6] Corpus Inscriptionum Latinarum. Dostupné na http://cil.bbaw.de/cil_en/index_en.html.

chází jihoslovanské a patrně zprostředkované východoslovanské **buky* ‚písmeno', pl. ‚kniha, psaný dokument' (Pronk-Tiethoff, 2013, s. 80–82).

Římané nazývali své knihy slovem *liber* (Plautus), jehož primární význam byl ‚kůra stromu'. Podobně i příbuzné výrazy: alb. *labë* ‚kůra, slupka, korek'; prus. *lubbo* ‚lýko, plaňka', lit. *lúobas* ‚lýko', rus. *lub* ‚lýko' aj. (de Vaan, 2008, s. 337). Nicméně, Titus Livius zaznamenal římskou tradici o prastaré kronice římského lidu zvané *Liber linteus* [= Lněná kniha], jež měla být uchovávána v chrámu Junony Monety:

> [4.7.12] *nomina consulum horum Licinius Macer auctor est et in foedere Ardeatino et in* ***linteis libris*** *ad Monetae inventa.*[7]
> [Licinius Macer tvrdí, že ta jména našel ve smlouvě ardejské a v Plátěných knihách v chrámu bohyně Monety.]
>
> [4.20.8] *quis ea in re sit error, quod tam veteres annales quodque magistratuum* ***libri****, quos* ***linteos*** *in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, septimo post demum anno cum T. Quinctio Poeno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est.*[8]
> [Je ovšem možno společně všem posoudit, jaký se to stal omyl v té věci, že tak staré letopisy a seznamy úředníků, které cituje jako „Plátěné knihy" uložené v chrámu bohyně Monety Macer Licinus a na které se stále odvolává, mají teprve po deseti letech zapsáno jméno Aula Cornelia Cossa jako konsula společně s Titem Quinctiem Pennem.]
>
> Přeložili Pavel Kucharský a Čestmír Vránek (1971)

Tradici psát dlouhé texty na lněné plátno přejali Římané pravděpodobně spolu s písmem od Etrusků, kteří dokonce zanechali svůj nejdelší známý text právě na lněné tkanině. Znám je pod latinským názvem *Liber linteus* (*Zagrabiensis*) a nalezen byl v chorvatském Záhřebu (blíže viz Urbanová – Blažek, 2008, s. 59). Jestliže písmo přinesli do starověké Itálie Řekové, nebylo by nikterak překvapivé, kdyby zprostředkovali i lněné plátno jako materiál ke psaní. Jako vhodný terminologický kandidát se nabízí ř. λῖτα ak. sg./pl., λῖτί dat. sg., ‚lněné plátno' [Iliás 18.352; Odýsseia 1.130, 10.353]. Jde o výraz bezpečně doložený už v myk. *ri-ta* adj. nom. pl. ntr. ‚lněný' [Knossos L 567.2] (Aura Jorro, 1993, s. 257). Jestliže se řecký kořen λῖτ^{o} dostává k Etruskům, lze očekávat jeho přizpůsobení etruské substantivní deklinaci. V nom. pl. by pak vyhlížel **līter* a v gen. pl. **līteras*, sr. etr. nom. sg. *ais* ‚bůh', nom. pl. *aiser*, gen. pl. *aiseras* (Steinbauer, 1999, s. 90, 395). Dodejme, že samo řecké λῖτ^{o} a mykénské *ri-ta* mají nejspíše semitský původ, sr. akkad. *līṭu / liṭṭu* ‚sukno, oděv, plátno (jako povlečení postele)' (CDA, s. 183; viz Rosół, 2013, s. 188 s další diskusí a prameny).

Na závěr lze s plnou odpovědností konstatovat, že autorka se svého zadání zhostila brilantně. Jako bonus navíc budiž vyzdvižena inspirativnost jejího textu, který skýtá potenciál přivést k zájmu o antickou jazykovědu další klasické filology i obecné lingvisty.

---

[7] <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0914.phi0014.perseus-lat3:7>

[8] <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:latinLit:phi0914.phi0014.perseus-lat3:20>

Bibliografie

AURA JORRO, Francisco: Diccionario micénico. Volumen II. Madrid: Consejo superior de investigaciones científicas 1993.

CDA = A Concise Dictionary of Akkadian. Ed. J. Black – A. George – N. Postage. Wiesbaden: Harrassowitz 2000.

GÜNTERT, Hermann: Weiteres zum Begriff Winkel im ursprünglichen Denken. In: Wörter und Sachen 11, 1928, s. 124 – 142.

KROONEN, Guus: Etymological Dictionary of Proto-Germanic. Leiden–Boston: Brill 2013.

LEHMANN, Winfred P.: A Gothic Etymological Dictionary. Leiden: Brill 1986.

LIVIUS, Titus: Dějiny I (knihy I – IV). Přeložili Pavel Kucharský a Čestmír Vránek. Praha: Svoboda 1971.

MEISER, Gerhard: Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1998.

MULLER, Frederik: Altitalisches Wörterbuch. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1928.

PRONK-TIETHOFF, Saskia: The Germanic loanwords in Proto-Slavic. Amsterdam – New York: Rodopi 2013.

ROSÓŁ, Rafał: Frühe semitische Lehnwörter im Griechischen. Frankfurt am Main: Lang 2013.

ROß, Ludwig: Zur Etymologie. In: Rheinisches Museum für Philologie 8, 1853, s. 292 – 297.

STEINBAUER, Dieter H.: Neues Handbuch des Etruskischen. St. Katharinen: Scripta Mercaturae Verlag 1999.

URBANOVÁ, Daniela – BLAŽEK, Václav: Národy starověké Itálie, jejich jazyky a písma. Brno: Host 2008.

VAAN, Michiel de: Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages. Leiden–Boston: Brill 2008.

VANIČEK, Alois: Etymologisches Wörterbuch der lateinischen Sprache. Leipzig: Teubner 1874.

WALDE, Alois – HOFMANN, Johann Baptist: Lateinisches etymologisches Wörterbuch. I. Heidelberg: Winter 1938.

WEISS, Michael: Observations on the Littera Rule. ECIEC XXIX, Department of Linguistics, Cornell University 2010. Dostupné na: https://www.academia.edu/1709398/Observations_on_the_Littera_Rule (citováno 19. 6. 2010)

WOOD, Francis A.: Post-consonantal *w* in Indo-European. Philadelphia: Language Monograph, No. 3 (Linguistic Society of America), 1926.

Václav Blažek
Filozofická fakulta Masarykovy university
Brno

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0009

FALTÝNEK, Dan: *CO JE NOVÉHO V LINGVISTICE*. Praha: Nová beseda 2017. 96 s. ISBN: 978-80906751-4-8.

Minulý rok vyšla vo vydavateľstve Nová beseda v Prahe ôsma kniha edície *Co je nového* s titulom *Co je nového v lingvistice*, ktorej autorom je Dan Faltýnek. Knihy v edícii od roku 2015 stále pribúdajú, len tento rok vyšli štyri nové, a tak sme sa doteraz mohli dozvedieť, čo je nové v biológii, vzdelávaní, evolúcii, estetike, manažmente, filmovej vede, psychológii, umelej inteligencii, lingvistike, logike, fyzike, hudbe a vo filozofii.

Veda sa stále rozvíja značným tempom, čoho výsledkom je okrem mohutnej produkcie nových poznatkov a publikácií aj špecializácia v rámci jednotlivých vedných oblastí. Autori edície sa v tomto zmysle usilujú o nadviazanie, respektíve o udržanie kontaktu medzi produkciou nového poznania, aktuálnych prístupov a spoločenským povedomím, a odovzdávajú tak informácie o tom, čomu sa vo svojej práci venujú, záujemcom z radov širokej verejnosti, a to primerane prístupným štýlom a jazykom (knihy v edícii majú približne sto strán). Je to podľa môjho názoru veľmi sympatické úsilie, potenciálne prínosné pre obe strany. Poznanie neznamená iba akési vlastníctvo informácií tlmočené v odbornom jazyku, ale aj znalosť ich širšieho kontextu, súvislostí istej oblasti vedenia s okolitými oblasťami. Úsilie sformulovať aktuálny stav poznatkov v nejakej úzko špecializovanej oblasti preto môže byť zaujímavou výzvou aj pre špecialistu. Populárnovedeckých kníh, ktoré čitateľom približujú často veľmi komplikované a abstraktné poznatky z oblastí, ako je fyzika častíc, kozmológia, matematika, biológia a podobne, je na trhu stále veľa a naďalej pribúdajú, čo naznačuje jednak istú prístupnosť poznatkov, jednak záujem verejnosti o ne. V tejto súvislosti môžeme azda spomenúť, že ide o prejav „radikálnej demokratizácie vedy" – pojem, ktorému sa venuje pozornosť v práci *Jazyk v sociálnej kultúre* (2017) od Juraja Dolníka. Zmyslom edície môže byť takisto upraviť či odstrániť zaužívané predstavy o príslušných vedách vo verejnosti, pretože stereotypné obrazy o vedeckých oblastiach a vedcoch v povedomí ľudí zrejme stále fungujú: tak si geológa predstavujeme s kladivkom, filozofa ponoreného do odťažitých myšlienok a lingvistu zasa možno ako účastníka zákopovej vojny o spisovný jazyk. Túto poslednú predstavu sa Dan Faltýnek usiluje poopraviť svojou knihou.

Kniha má štyri hlavné časti, záver, po ktorom ešte nasleduje odporúčaná ďalšia literatúra, zhrnutie, register, čo len potvrdzuje zámer podať informácie o súčasnom výskume a potenciálnom budúcom smerovaní lingvistiky čo najprístupnejšie, nie však na úkor odbornosti. Jazyk nás obklopuje v mnohých podobách, pre jazykovedcov, prekladateľov a zástupcov mnohých iných profesií predstavuje i pracovný materiál, i predmet výskumu. K tejto výraznej prítomnosti jazyka a potenciálnej využiteľnosti lingvistiky autor explicitne smeruje v závere knihy (s. 77, 80 – 81).

Prvá časť knihy je venovaná otázke vzťahu medzi lingvistikou a pravopisom, druhá časť vzťahu medzi lingvistikou a pravidlami spisovného jazyka. Tretia a štvrtá časť sa venujú možnostiam lingvistického opisu a analýzy textu, a to z kvalitatívneho i kvantitatívneho hľadiska. Práve pri tom poslednom prichádza k slovu popularizácia kvantitatívnych a počítačových me-

tód a nástrojov spracovania prirodzeného jazyka v rámci počítačovej a korpusovej lingvistiky. Interdisciplinárny presah sa ozýva napríklad v odkaze na využitie kvantitatívnych a matematických metód v biológii (s. 70), a kniha tak zároveň dopĺňa prehľad o súčasnom dianí na poli umelej inteligencie.

To, že autorovi ide o utvorenie istej vernejšej predstavy o lingvistickom výskume v povedomí verejnosti, je zrejmé hneď z prvých viet, keď sa uvádza, že lingvistika je „veřejností obyčejně vnímána jako věda o pravopisu" (s. 7), pričom na lingvistov smerujú otázky o písaní veľkých písmen, tvrdého a mäkkého y/i a čiarok vo vete (tamže). V tejto časti sa autor zaoberá otázkou zásahov do pravopisu, teda či a ako má jazykoveda zasahovať do pravopisného systému, čím sa zväčša myslí jeho zjednodušenie. Zdalo by sa, že pre historické pozostatky v pravopise nemáme racionálny argument a že tak, ako si zjednodušujeme život a zefektívňujeme jednotlivé činnosti, mohli či mali by sme si zjednodušiť aj písanie a, napríklad, zrušiť písanie tvrdého y, ktoré sa vo výslovnosti nelíši od mäkkého i. Autor vysvetľuje, prečo takýto zdanlivo logický nápad „nie je dobrý": „Role pravopisu totiž spočívá v tom, že má rozlišovací funkci – rozlišuje v psaném textu jazykové prostředky, které nesou význam. Je to ustálený způsob zápisu mluveného jazyka. Článek napsaný v pravopise bez tvrdého y byste četli mnohem déle, než je tomu teď" (s. 11 – 12). Uvádza aj ďalšie praktické a negatívne dôsledky prípadného zrušenia ypsilonu. Pravopis je, inými slovami, „projevem stabilního kulturního vývoje" (s. 12) a ako taký má podľa autora pre spoločnosť identifikačnú funkciu: „identifikuje společnost napříč prostorem (...) a také v čase" (tamže). Na autorovom výklade oceňujem, že ho dokladá primeraným množstvom príkladov, s ktorými sa obyvatelia jednotlivých českých regiónov môžu stotožniť. Prvú časť autor uzatvára informáciou, že väčšina lingvistov sa pravopisu nevenuje ani jeden deň v roku (s. 16). To vnímam ako ďalší – a logický – postup pri popularizácii svojho vedného odboru: začína sa pravdepodobne najznámejšou predstavou o činnosti lingvistu, ktorá sa odhaľuje ako nie tá najdôležitejšia.

V druhej časti sa autor najprv venuje výkladu o histórii gramatík spisovnej češtiny, počnúc tou Gebauerovou, prvýkrát vydanou v roku 1890, a potom Havránkovou a Jedličkovou. Autor konštatuje, že na nasledujúcich sto rokov si český národ vystačil s týmito dvoma gramatikami, a jednou vedeckou, ktorá však medzi širokú verejnosť príliš neprenikla. V deväťdesiatych rokoch minulého storočia však v priebehu desaťročia a na začiatku nového tisícročia vyšli tri, respektíve štyri gramatiky, ktoré „mají svébytnou koncepci a komplexně popisují gramatický systém češtiny" (s. 20). Týmto gramatikám sa autor venuje v ďalšom výklade, pričom v závere konštatuje, že na rozdiel od minimálnych zmien v pravopise sa toho na poli gramatiky spisovného jazyka („oblasti mluvnické") či skôr na poli lingvistiky ako takej stalo veľa, ba dokonca: „Všechno je jinak" (s. 24).

Tretiu časť knihy autor otvára otázkou, čo je to gramatika, a všeobecne charakterizuje zámer lingvistu: „Chce vysvětlovat podobu jazykového systému a vzájemné souvislosti jednotlivých gramatických kategorií, slovních druhů, větných členů apod. Hledá zdůvodnění toho, proč jsou některé jazykové tvary možné a jiné nikoliv" (s. 26). Aj toto vyjadrenie o povahe lingvistického skúmania možno s odkazom na metaforu zákopovej vojny, ktorú som uviedol vyššie, vnímať ako istú úpravu miestami zaužívanej predstavy, že lingvisti predovšetkým „bojujú" za istú podobu jazyka, skôr než by ho opisovali a vysvetľovali. Uvádza príklad slovesa *vejít se*, ktoré napríklad obyvatelia Hradca Králové považujú za nedokonavé, a preto vnímajú tvar budúceho času *bude se vejít* ako prípustný. Napokon, u nás môžeme spomenúť

zaujímavú diskusiu a úvahy o bezznalostnej gramatike takisto v súvislosti s prípustnosťou či neprípustnosťou budúceho času slovesa *sústrediť sa*, ktoré je predmetom pozornosti aj u D. Faltýnka. V ďalšom výklade sa autor zameriava na vývoj lingvistiky, jednotlivé jazykové roviny, komunikačný obrat v polovici dvadsiateho storočia.

Vo štvrtej, najrozsiahlejšej časti knihy sa venuje tomu, „jak funguje komunikace, jak je strukturován text a co o něm vypovídají některé lingvistické přístupy“ (s. 32), pričom sa usiluje odpovedať na túto otázku: „Jestliže je lingvistika disciplína popisující texty, co všechno o sobě text může vypovídat, jak se to dá využít a co všechno textem může být?“ (s. 33). Ukazuje sa, že možností využitia a získavania informácií zo záznamov jazyka je neuveriteľné množstvo a v súvislosti s poslednou časťou otázky, ako uvidíme, zasa zisťujeme, že pojem textu má výrazne širšie uplatnenie, než by sme si mohli myslieť.

Najväčší priestor v knihe sa teda venuje kvantitatívnemu opisu textu. Autor najprv vysvetľuje, aké má text vlastnosti vo vzťahu k jazyku. Lingvistika sa na tieto vlastnosti zameriava v súvislosti s teóriou informácie, pričom základnou kvantitatívnou vlastnosťou textu je jeho entropia ako „míra pravděpodobnosti, s níž se v textu vyskytují jeho části, písmena nebo hlásky, případně slova a jiné vyšší jazykové jednotky“ (s. 34). Dôležité je tiež upozornenie, že lingvista pod informáciou rozumie „pravděpodobnost kombinací částí textu, nikoliv obsah textu“ (s. 37).

V ďalšej časti sa autor najprv venuje spektrálnej analýze a spektrogramom v službách fonetiky. Interdisciplinárny presah je prítomný aj tu, pretože výklad je prirodzene prepojený na význam spektrálnej analýzy vo výskume kozmických pulzarov, a v nasledujúcom výklade sa pridávajú rôzne ďalšie analýzy textu. Pre výklad v knihe je celkovo príznačné, že čitateľ dostáva priebežne informácie a odkazy na predchádzajúce či nasledujúce časti a informácie v knihe a ich miesto, respektíve význam, čím sa napĺňa popularizačný, didaktický charakter publikácie, ktorá nestráca prístupnosť ani pri výklade metód ako „token length frequency spectrum“, „type-token ratio“ či pri výklade o frekvencii slovných druhov (POS frequency). Príklady pritom autor čerpá z analýz významných českých spisovateľov, čo prístupnosti textu iba napomáha. Ďalšou rozoberanou metódou zisťovania vlastností textu je viacrozmerné škálovanie (multidimensional scaling), teda porovnávanie viacerých vlastností textu navzájom súčasne, a spomína sa takisto metóda analýzy hlavných komponentov (principal component analysis). Obe metódy patria do oblasti takzvaného dolovania dát (data mining) a súvisia s rozvíjajúcou sa oblasťou digitálnych humanitných vied (digital humanities). Rozvoj poznatkov a prístupov v tejto oblasti, respektíve rýchlosť tohto rozvoja sa zrejme premieta do toho, že viaceré zo spomenutých termínov zatiaľ nemajú ustálenú českú (ani slovenskú) podobu. Cieľ „digital humanities“ sa však v knihe formuluje veľmi zrozumiteľne, až lapidárne: „udělat pořádek v textech, které se všude kolem nás hromadí“ (s. 60). Príkladom takého „upratovania“ v textoch je hneď nasledujúca metóda klastrovania, v tomto prípade zhlukovania prejavov českých prezidentov, ktorú možno použiť pri stanovovaní pravdepodobnosti autorstva nejakého textu či prejavu. Vizualizované zhluky – v tomto prípade prezidentských prejavov – potom možno vysvetľovať viacerými spôsobmi pri nevyhnutnom zohľadnení viacerých aspektov, ako to ukazuje autor v nasledujúcej časti. Tú uzatvára tvrdenie, že vybrať z viacerých vysvetlení nejakého javu niekedy nie je možné, pretože naň pôsobí viacero vplyvov súčasne, pričom so spolupôsobením viacerých vplyvov na jazyk počíta a o vysvetlenie ich simultánneho vplyvu sa usiluje takzvaná synergetická lingvistika (s. 68).

V závere výkladu sa autor podľa vlastných slov dostáva za istú hranicu, keďže sa jeho výklad doteraz týkal jazyka, aký človek využíva pri písomnej a ústnej komunikácii. V ďalšom kroku chce autor vziať „metody, které jsme použili k popisu textů určitého jazyka a autora, a použít je k popisu textu, který reprezentuje něco jiného“ (s. 69), čo sa označuje ako analýza genetického textu, textu „zápisu“ genetického kódu. Tu sa priamo odkazuje na inú knihu v rámci edície venovanú otázkam súčasnej biológie (s. 70). V nadväznosti na predchádzajúcu analýzu prejavov českých prezidentov vznikajú zaujímavé vizualizácie aj v prípade, ak navzájom porovnávame nie slová pochádzajúce od jednotlivých prezidentov, ale dvojice hlások, tvoriace ich slová, čoho cieľom je ukázať, že predvedená metóda analýzy textu nefunguje „jen na texty mluvené a psané, ale také na texty genetické“ (s. 74). To znamená širšie chápanie textu, čo spolu s odľahčujúcou ukážkou analýzy čínskych a českých receptov na kung-pao vedie k záverečnému zovšeobecňujúcemu tvrdeniu autora: „Všechno, co lze reprezentovat textem, můžeme analyzovat lingvistickými metodami“ (s. 77).

Text sa tu teda vníma ako spôsob reprezentácie javov (s. 80) a lingvistika získava všeobecný význam ako spôsob analýzy týchto reprezentácií, keďže „každý jev má svou gramatiku“ (s. 81). Tento záver považujem za veľmi podnetný a knihu ako celok za úplne zodpovedajúcu popularizačnému duchu edície.

Miroslav Zumrík
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

sciendo
DOI 10.2478/jazcas-2019-0010

PRILINGVE EN NITRO: POLITIKE, HISTORIE, TEORIE, INSTRUE. Fakaj prelegoj prezentitaj kadre de la 101-a Universala Kongreso de Esperanto. Red.: Stanislav Košecký. Rotterdam: Universala Esperanto-Asocio 2016, 232 s. ISBN 978-92-9017-130-0

Pod titulom uvedeným v nadpise vyšiel zborník príspevkov, ktoré odzneli v rámci 101. svetového kongresu esperanta a ktorý sa konal od 23.7. do 30.7. 2016 v Nitre . Toto celosvetové podujatie sa v bohatom programe venovalo jazykovej problematike z rôznych hľadísk, ako naznačuje aj sám titul zborníka. Stručne možno obsah zborníka rozčleniť do piatich blokov: jazykovopolitický, jazykovohistorický, slovanský, esperantologický, didaktický.

V prvom bloku sa prezentujú príspevky z jazykovopolitickej konferencie *Perspektívy medzinárodnej komunikácie v EÚ*, ktorá prebehla ako otvorené podujatie pre politikov, sociolingvistov a ďalších odborníkov na problematiku jazykovej komunikácie v dňoch 28. a 29. 7. 2016 pod záštitou ministra zahraničných vecí a európskych záležitostí SR Miroslava Lajčáka a Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V úvodnom príhovore tohto podujatia, ktorý odznel v esperante, komisár EÚ Vytenis Andriukaitis zdôraznil skutočnosť, že aj keď sa angličtina etablovala ako dorozumievací jazyk dôležitých medzinárodných podujatí, nemôže ponúknuť všetkým ich účastníkom rovnosť v komunikácii.Tú môže priniesť iba aplikácia neutrálneho jazyka, ktorý by sa zároveň stal významným prostriedkom budovania pocitu európskej identity, po ktorej volal už zakladateľ EÚ Robert Schuman. Po plenárnom zasadaní s troma ťažiskovými prednáškami (Eva Poláková, Ildikó Vančó a Seán Ó Riain), panelových diskusiách a okrúhlych stoloch bola prijatá tzv. Nitrianska deklarácia (v troch jazykoch: angličtine, esperante a slovenčine) ako ťažiskový dokument vyzývajúci vlády členských krajín EÚ, ale najmä rozhodovacie orgány EÚ nepodceňovať dôležitosť efektívnej jazykovej politiky na teritóriu Únie, odstraňovať nežiaduce prvky diskriminácie v tejto oblasti tak, aby sa základný slogan Európskej únie „Jednota v rôznosti“ pretransformoval z proklamácie na realitu.

Druhý blok v zborníku má názov *Jazykovohistorická prezentácia Slovenska* a venuje sa trom témam v príspevkoch *Veľká Morava v Annales Fuldenses* Věry Barandovskej-Frank, *Slovenčina z hľadiska retrospektívy a jazykovogeografickej situácie* s vymedzením jej vývoja v predhistorickom, predpreskripčnom a postpreskripčnom období Pavla Žiga a *Slovenský jazyk a jeho kultúra dnes* Slavomíra Ondrejoviča. Uvedené príspevky poskytli širokému medzinárodnému publiku kvalifikovaný prehľad o súčasnej slovenčine, jej lexikálnom bohatstve, stratifikačnej klasifikácii, pričom zaujalo najmä konštatovanie, že slovenčina ako unikátny, originálny a plne fungujúci národný jazyk si nájde svoje miesto aj v kontexte integračných celosvetových snáh a procesov a že ani v Európskej únii ju nečaká niečo, čomu by sa nebola schopná prispôsobiť.

Slovanská interlingvistika je názov tretieho bloku. Prvý príspevok Jouko Lindstedta z Univerzity v Helsinkách, ktorý zaujme už svojím názvom *Vytvorili Cyril a Metod nový jazyk?*, prináša historickú analýzu dlhoročného bádateľa danej problematiky a podporuje názor, že keďže hlaholika nemala v tom čase priamy abecedný model, Cyril a Metod vykonali veľkú jazykovoplánovú prácu a prejavili nezvyčajnú jazykovú invenciu, pretože vytvorili vlastne nový jazyk.

V nasledujúcom príspevku Aleksandr Dmitrevič Duličenko označuje staroslovienčinu (v jeho terminológii slavónčinu, v esperante slavono) ako prvý experiment tvorby celoslovanského jazyka, ktorý nebol materinským jazykom žiadneho národa. Ako hovorí názov *Opodstatnenosť slovanskej interlingvistiky: idea slovanskej reciprocity a celoslovanský jazyk v histórii Slovanov*, autor sa zaoberá argumentáciou o opodstatnenosti slovanskej interlingvistiky, ktorá sa rozvinula najmä v 19. storočí v rámci hnutia za slovanské národné obrodenie, ktoré viedlo vzdelancov buď k vytváraniu spoločného jazyka, alebo k zoficiálneniu jedného, už existujúceho jazyka (predovšetkým ruštiny) ako spoločného jazyka Slovanov.

Príspevok Jana van Steenbergena nesie názov *Slovanské konštruovanie jazykov v 21. storočí*. Autor zdôrazňuje, že vznik internetu poznamenal začiatok sveta, v ktorom tvorcovia jazykov už nezávisia od „pariera", organizácií, vydavateľstiev a vydavateľov, ale majú možnosť ponúknuť svoju tvorbu každému záujemcovi. Zaujímavý je údaj, podľa ktorého počas prvých pätnástich rokov 21. storočia možno identifikovať približne 40 projektov „medzislovanských" či „celoslovanských" plánových jazykov, z ktorých sú výrazné najmä *Slovio* a *Interslavic/Medžuslovjanskij*. Tento blok uzatvára príspevok autorov Vojtěcha Merunku, Martina Molhanca a Emila Heršaka s názvom *Konštruovanie zónových jazykov: skúsenosť a oportunizmus pre 21. storočie*. Predstavuje sa najmä projekt zónového jazyka *Novoslovienskij*.

Štvrtý blok príspevkov je venovaný *esperantologickej konferencii* ako štandardnej súčasti programu svetových kongresov esperanta. V úvodnej stati *Treba rozvíjať esperanto?* odpovedá jej autor François Lo Jacomo na v názve príspevku položenú otázku v nasledujúcom duchu: Jazykový vývoj funguje v esperante rovnako ako v iných jazykoch. Avšak štruktúra esperanta je taká logická, že niektoré problémy jestvujúce v národných jazykoch sa v esperante nevyskytujú, čo znamená, že jeho vývoj treba kontrolovať menej než napr. v štátnych jazykoch. Ako v každom jazyku teda je potrebné pomáhať jeho vývoju odporúčaniami a odpoveďami na otázky užívateľov, ale esperanto netreba rozvíjať arbitrážnymi rozhodnutiami.

Ďalšie témy tohto bloku od Frederica Gobba, Christera Kiselmana, Marie Rosarie Spanò i Ariadny Garcíe Guttiérez boli akoby nasmerované „dovnútra" tohto jazyka, najmä do jeho histórie, a nazerané predovšetkým z pohľadu esperantológa.

Záverečný blok zborníka má názov *Kleriga lundo (Vzdelávací pondelok)* a výber z prezentácií, ktoré v rámci neho odzneli, sa sústreďuje na zaujímavú problematiku učenia sa cudzích jazykov. Veľmi sviežo pôsobia regulatívy mladej slovenskej polyglotky Lýdie Machovej v štúdii *Ako sa efektívne učiť cudzie jazyky?* Štyri hlavné princípy učenia sa jazykov sú podľa autorky: zábava, množstvo kontaktov s jazykom, častý kontakt a systém.

Predposledný príspevok Petra Baláža a Anny Löwenstein s názvom *Nové lernu.net a novinky E@I* podáva detailnú charakteristiku vzdelávacieho portálu www.lernu.net a jeho vývoj od r. 2002 po súčasnosť. Konštatuje sa, že ide o bezplatný web na zoznámenie sa s esperantom a jeho štúdiom.V roku 2016 mal tento web už 230 000 registrovaných používateľov, v podstate z celého sveta.

V druhej časti tohto bloku sa prezentuje činnosť občianskeho združenia *Edukácia@ Internet (E@I)* v Partizánskom, ktoré od r. 2005 úspešne realizuje rôzne vzdelávacie projekty, hlavne prostredníctvom internetu (napríklad aj stránku *www.slovake.eu* na výučbu slovenčiny pre cudzincov, na tvorbe ktorej spolupracoval aj JÚĽŠ SAV). Zborník uzatvára pre nezainteresovaných neznáma téma Chucka Smitha a Lu Wunsch-Rolshovena *Desaťtisíc absol-*

ventov kurzu – obdivuhodný úspech Duolingo. V Duolingo ako bezplatnej platforme na výučbu jazykov (v súčasnosti ide o najväčšiu internetovú platformu na učenie sa cudzích jazykov na svete) sa v r. 2015 úspešne spustil kurz esperanta pre záujemcov hovoriacich po anglicky. Po roku pribudla verzia v španielčine a pripravujú sa aj ďalšie. V súčasnosti má kurz už viac než milión registrovaných užívateľov, ktorí sa esperanto učia na tejto stránke.

Prezentovaný zborník predstavuje pomerne široký súbor zaujímavých a podnetných materiálov, čo bolo podmienené rôznorodým publikom tohto celosvetového podujatia (celkove z 52 krajín). Potešujúce je, že (s výnimkou jazykovopolitickej konferencie) celé podujatie prebehlo bez tlmočníkov, v esperante. Treba oceniť, že v širokom programovom spektre šesťdňového kongresu popri iných odborných podujatiach, kultúrnych, spoločenských i relaxačných akciách (vcelku ich bolo okolo stovky) zaujali veľmi významné miesto práve tie, ktoré sa týkali jazykovej problematiky.

Peter Baláž
Edukácia@Internet
Partizánske

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia JAZYKOVEDNÉHO ČASOPISU uverejňujeme príspevky **bez poplatku** za publikovanie.
Akceptované jazyky: všetky slovanské jazyky, angličtina, nemčina. Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku je abstrakt v angličtine (100 – 200 slov) a zoznam kľúčových slov v angličtine (3 – 8 slov).
Súčasťou vedeckej štúdie a odborného príspevku v inom ako slovenskom alebo českom jazyku je zhrnutie v slovenčine (400 – 600 slov) – preklad do slovenčiny zabezpečí redakcia.
Posudzovanie príspevkov: vedecké príspevky sú posudzované anonymne dvoma posudzovateľmi, ostatné príspevky jedným posudzovateľom. Autori dostávajú znenie posudkov bez mena posudzovateľa.
Technické a formálne zásady:

- Príspevky musia byť v elektronickej podobe (textový editor Microsoft Word, font Times New Roman, veľkosť písma 12 a riadkovanie 1,5). V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný len z ľavej strany, slová na konci riadku sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadku sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- Kurzíva sa spravidla používa pri názvoch prác a pri uvádzaní príkladov.
- Polotučné písmo sa spravidla používa pri podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- Na literatúru sa v texte odkazuje priezviskom autora, rokom vydania a číslom strany (Horecký, 1956, s. 95).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkovom aparáte) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, tie sa radia chronologicky.

Bibliografické odkazy:

- knižná publikácia: ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2008. 204 s.
- slovník: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011. 1088 s.
- štúdia v zborníku: ĎUROVIČ, Ľubomír: Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2000, s. 111 – 117.
- štúdia v časopise: DOLNÍK, Juraj: Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: Jazykovedný časopis, 2009, roč. 60, s. 3 – 12.
- internetový zdroj: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. Dostupný na: http://korpus.juls.savba.sk. [cit. DD. MM. RRRR]

INSTRUCTION FOR AUTHORS

JOURNAL OF LINGUISTICS publishes articles **free of publication charges**.
Accepted languages: all Slavic languages, English, German. Scientific submissions should include a 100-200 word abstract in English and a list of key words in English (3-8 words).
Scientific articles in a language other than Slovak or Czech should contain a summary in Slovak (400-600 words) – translation into Slovak will be provided by the editor.
Reviewing process: scientific articles undergo a double-blind peer-review process and are reviewed by two reviewers, other articles by one reviewer. The authors are provided with the reviews without the name of the reviewer.
Technical and formal directions:

- Articles must be submitted in an electronic form (text editor Microsoft Word, 12-point Times New Roman font, and 1.5 line spacing). If the text contains special symbols, tables, diagrams, pictures etc. it is also necessary to submit a pdf or printed version.
- Contributions should contain the full name of the author(s), as well as his/her institutional affiliation(s).
- The text of the contribution should be flush left; words at the end of a line are not hyphenated; a hard return is used only at the end of a paragraph.
- Paragraphs should be indented.
- Italics is usually used for titles of works and for linguistic examples.
- Boldface is usually used for subtitles and key terms.
- References in the text (in parentheses) contain the surname of the author, the year of publication and the number(s) of the page(s): (Horecký, 1956, s. 95).
- The list of references is placed at the end of the text (not in the notes) in alphabetical order. If there are several works by the same author, they are listed chronologically.

References:

- Monograph: ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2008. 204 pp.
- Dictionary: JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (eds.): Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2011. 1088 pp.
- Article in a collection: ĎUROVIČ, Ľubomír: Jazyk mesta a spisovné jazyky Slovákov. In: Sociolinguistica Slovaca 5. Mesto a jeho jazyk. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV 2000, pp. 111 - 117.
- Article in a journal: DOLNÍK, Juraj: Reálne vz. ideálne a spisovný jazyk. In: Jazykovedný časopis, 2009, Vol. 60, pp. 3 – 12.
- Internet source: Slovenský národný korpus. Verzia prim-5.0-public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 2010. Dostupný na: http://korpus.juls.savba.sk. [cit. DD. MM. YEAR]